

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**1991 SONRASI TÜRKİYE’NİN KAFKASYA VE ORTA
ASYA’DAKİ ROLÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERCAN YAPA

**ANABİLİM DALI : ULUSLARARASI İLİŞKİLER
PROGRAMI : ULUSLARARASI İLİŞKİLER**

KOCAELİ – 2008

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**1991 SONRASI TÜRKİYE’NİN KAFKASYA VE ORTA
ASYA’DAKİ ROLÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERCAN YAPA

**ANABİLİM DALI : ULUSLARARASI İLİŞKİLER
PROGRAMI : ULUSLARARASI İLİŞKİLER**

DANIŞMAN : DOÇ. DR. KENAN DAĞCI

KOCAELİ – 2008

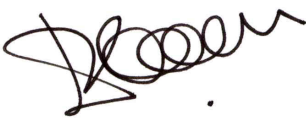
T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

1991 SONRASI TÜRKİYE'NİN KAFKASYA VE ORTA
ASYA'DAKİ ROLÜ

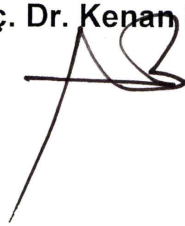
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan : Ercan YAPA
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Kenan DAĞCI
Tezin Kabul Edildiği Enstitü
Yönt. Krl. Karar Tarihi ve No : 18 Haziran 2008 – 2008 / 17

Doç. Dr. Efe ÇAMAN

Doç. Dr. Kenan DAĞCI

KOCAELİ – 2008

Yrd. Doç. Dr. Zafer
YILDIRIM

ÖNSÖZ

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Türkiye, kendini yeni ve istikrarsız bir ortamda bulmuştur. Daha önce Sovyetler Birliği'nin sürekli tehdidi altında olduğunu hisseden ve bu tehdide karşı NATO'nun şemsiyesi altında bulunan Türkiye, bu yeni durumla, yeniden toparlanmaya ve kendisinden ayrılan ülkeler üzerinde etkinlik sağlamaya çalışan bir Rusya Federasyonu ile aralarında ortak bir geçmiş, kültür ve dil birliği olan Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığına tanık olmuştur.

Bölgede yaşanan hızlı gelişmelere başlangıçta hazırlıksız yakalanan ve etkili politika üretemeyen Türkiye, zamanla bölge ülkelerine yönelik daha gerçekçi ve çok yönlü politikalar oluşturmaya başlamıştır. Ancak gelinen noktada Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin boyutlarının tatmin edici düzeye ulaştığını söylemek zordur. Türkiye'nin, ulusal çıkarlarının gereği olarak, bölgede söz sahibi ve gelişmelere yön veren bir ülke olabilmesi için daha aktif bir dış politika izlemesi, bölgedeki hassas dengelerin Türkiye lehine dönmesi için daha etkin bir diplomasi takip etmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Çalışmada öncelikle Türk dış politikasının temel özellikleri kısaca ele alınmış ve daha sonra 1991 sonrası uluslararası sistemde meydana gelen köklü değişimlere paralel olarak Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik Türk dış politikası çeşitli yönleriyle incelenmiş ve Türkiye'nin bölgede geleceğe dönük yönelimleri değerlendirilmiştir.

Tezimin hazırlanma sürecinde bana her türlü yardım ve desteğini esirgemeyen tez danışmanım Doç. Dr. Kenan DAĞCI'ya, bütün süreç boyunca beni destekleyen aileme, arkadaşlarıma ve hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Ercan YAPA

Kocaeli-2008

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	II
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NIN TEMEL ÖZELLİKLERİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'NİN KAFKASYA VE ORTA ASYA POLİTİKASI	
A. TÜRK DIŞ POLİTİKASININ NİTELİKLERİ VE DÖNÜŞÜMÜ	4
1. Kavramsal Çerçeve : Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Politika ve Dış Politika	4
2. Türk Dış Politikasını Belirleyen Faktörler	6
3. Türk Dış Politikasının Dönüşümü ve Kafkasya – Orta Asya Politikası	10
C. TÜRKİYE'NİN KAFKASYA - ORTA ASYA POLİTİKASININ TARİHİ ARKA PLANI	17
1. Kafkasya ve Orta Asya'da Türk Varlığının Kısa Tarihi	17
2. Osmanlı Devleti – Türkistan İlişkileri	19
3. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler	24
4. Soğuk Savaş Döneminde Zayıflayan İlişkiler	31
İKİNCİ BÖLÜM SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE'NİN KAFKASYA VE ORTA ASYA POLİTİKASI	
A. TÜRKİYE'NİN BÖLGE POLİTİKASINI ETKİLEYEN UNSURLAR	34
1. Soğuk Savaş Sonrasındaki Gelişmelerin Türk Dış Politikasına Yansımaları	34
2. Bağımsızlığını Kazanan Ülkelere Türkiye Modeli	36
3. Kafkasya ve Orta Asya'da Güç Mücadelesi	38

4. Bölgedeki Enerji Kaynakları ve Boru Hatları	52
5. Bölgedeki Anlaşmazlıkların Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri	63
B. TÜRKİYE'NİN BÖLGEDEKİ GİRİŞİMLERİ VE ÖNCÜLÜK ETTİĞİ OLUŞUMLAR	67
1. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA)'nın Faaliyetleri	67
2. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü	69
3. Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR)	72
4. Karadeniz Uyum Harekâtı	75
5. Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirve Toplantıları	77
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
TÜRKİYE'NİN KAFKASYA VE ORTA ASYA'DAKİ YÖNELİMLERİ	
A. TÜRKİYE İLE BÖLGE ÜLKELERİ ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLERİN GELECEĞİ	80
1. Dağlık Karabağ Sorunu Bağlamında Türkiye-Ermenistan İlişkileri	81
2. Türkiye'nin Kafkasya İstikrar Paketi Girişimi	87
B. TÜRKİYE İLE BÖLGE ÜLKELERİ ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLERİN GELECEĞİ	89
1. Türkiye ile Bölge Ülkeleri Arasındaki Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Boyutları	90
2. Tarihi İpek Yolu'nun Yeniden Canlandırılması Bağlamında Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi	93
C. TÜRKİYE İLE BÖLGE ÜLKELERİ ARASINDAKİ KÜLTÜREL İLİŞKİLERİN GELECEĞİ	97
1. Ortak Yazı Dili Çalışmaları	97
2. Eğitim Alanında İşbirliği ve Büyük Öğrenci Projesi	99
3. Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY) Faaliyetleri	102
SONUÇ VE ÖNERİLER	104
KAYNAKÇA	114
EKLER	128

ÖZET

1985 yılının Mart ayında Sovyetler Birliği devlet başkanlığı görevine başlayan Michael Gorbaçev ile birlikte bu ülkede önemli gelişme ve değişimler olmaya başlamış, merkezi otoritenin gücünü ve etkinliğini yitirmesi sonucu ülkeye egemen olan belirsizlik ve istikrarsızlık ortamı sonucunda Orta Asya ve Kafkaslar bölgesinde Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Ermenistan, Gürcistan ve Tacikistan Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu Cumhuriyetlerden Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan Türk kökenli cumhuriyetlerdir. Orta Asya ve Kafkaslarda bulunan bu cumhuriyetler bu gün, sahip oldukları stratejik kaynaklar nedeniyle bütün dünyanın ilgisini çekmekte, etki altına alınıp yönlendirilmeye çalışılmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile güç boşluğunun ve güç mücadelelerinin yaşandığı, istikrarsızlıkların ortaya çıktığı bu bölge, Türkiye'nin milli menfaatleri ile milli güvenliğini doğrudan etkilemektedir. Son yıllarda uluslararası sistemdeki gelişmeler yanında, bölgesel gelişmeler de dikkate alındığında, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri'nin aralarındaki ilişkileri güçlendirerek, siyasi, ekonomik, kültürel, ve güvenlik konuları da dahil olmak üzere çok yönlü işbirliğine gitmeleri bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda Türk Cumhuriyetleri ile güçlü ilişkiler kurması Türkiye'nin AB'ye tam üyelik süresince elini güçlendirecektir.

Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında devam etmekte olan siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin; siyasi ve ekonomik entegrasyona zemin hazırlayacak şekilde geliştirilmesine çalışılmalıdır. Türkiye ile aralarında tarihi, sosyal, kültürel, etnik ve dini bağlar bulunan Türk Cumhuriyetlerinin, birer modern devlet olarak uluslararası camiada yer almaları, uluslararası alanda baskı unsuru olan kuruluşlarla birlikte hareket ederek dayanışmanın oluşmasını sağlayacaktır. Böylece uzun vadede Türk dünyası, dünya siyasetinde bir denge unsuru ve güç merkezi olma şansını yakalayabilecektir.

ABSTRACT

With Michael Gorbacov who became the president of the Soviet Union in March 1985 critical developments and changes took a start, in the environment of suspense and instability as a result of the loss of power and efficacy of the central authority Azerbaijan, Turkmenistan, Uzbekistan, Kirghizia, Kazakhstan, Armenia, Georgia, and Tajikistan Republics declared independence in the region of Central Asia and the Caucasus. Among these republics Azerbaijan, Turkmenistan, Uzbekistan, Kirghizia, and Kazakhstan are republics of Turkish origin. Today, these republics in the region of Central Asia and the Caucasus attract the attention of the whole world and they are tried to be influenced and manipulated because of the strategical sources they have.

This region in which power vacancy and power struggle have been experienced, instability has occurred after the collapse of Soviet Union directly influences the national benefits and the national security of Turkey. In recent years considering regional developments as well as developments in the international system, a necessity occurs for Turkey and Turkish Republics to reinforce the relation among them and to cooperate omnidirectionally including political, economic, cultural and security issues. At the same time, constructing strong relations with Turkish Republics increases Turkey's chance in the process of full membership to EU.

The on-going political, economic and cultural relations between Turkey and Central Asia Turkish Republics must be tried to be improved to pave the way for political and economic integration. Turkish Republics which have historical, social, cultural, ethnical and religious connections to Turkey having a place in the international community is going to provide solidarity by acting together with the institutions which are repressive in the international area. Thus Turkish world could have the chance to be a balance component and power center in the World politics in the long run.

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGE	: Adı Geçen Eser
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AGM	: Adı Geçen Makale
AIOC	: Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi
AKP	: Avrupa Komşuluk Politikası
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BİO	: Barış İçin Ortaklık
BLACKSEAFOR	: Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu
BM	: Birleşmiş Milletler
BOP	: Büyük Ortadoğu Projesi
BTC	: Bakü -Tiflis -Ceyhan
BTK	: Bakü-Tiflis-Kars
CAREC	: Orta Asya Bölgesel Ekonomik İşbirliği
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
EBRD	: Avrupa Geliştirme ve Kalkınma Bankası
EİT	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
INOGATE	: Avrupa Ülkeler Arası Gaz ve Petrol Taşımacılığı
IRU	: Uluslararası Karayolu Taşımacılar Birliği
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
KEK	: Karma Ekonomik Komisyon
KİS	: Kitle İmha Silahları
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NGO	: Hükümet Dışı Organizasyonlar
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü

OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı
OYDP	: Ortak Yazı Dili Projesi
RF	: Rusya Federasyonu
SB	: Sovyetler Birliği
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STÖ	: Sivil Toplum Örgütleri
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
TACIS	: Bağımsız Devletler Topluluğu İçin Teknik Yardım
TAPCO	: Trans Anadolu Petrol Boru Hattı Şirketi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİKA	: Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı
TKP	: Türkiye Komünist Partisi
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRACECA	: Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜRKSOY	: Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi
TÜSİAD	: Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği

GİRİŞ

Soğuk Savaş sonrasında Avrasya siyasi coğrafyasında önemli değişiklikler olmuştur. Baltık, Doğu Avrupa, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya’da yeni bağımsız devletler ortaya çıkmış, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) “süper güç” niteliğini kaybedip dağılırken Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tek süper güç haline gelmiştir. Sovyetler Birliği’nin dağılması sonucu soğuk savaş döneminin çift kutuplu dünya düzeni sona ererken, oluşan güç boşluklarını doldurma çabaları hız kazanmıştır. Baltık, Doğu Avrupa, Balkanlar’da olduğu gibi Kafkasya ve Orta Asya’da, soğuk savaş sonrasının mücadeleli ve gerilimli atmosferini yansıtan bir coğrafi bölge olarak öne çıkmıştır.

SSCB’nin dağılmasından sonra, Türkiye’nin önüne “Türk dünyası” diye adlandırılan yeni bir bölge çıkmış, bu gelişme, Türk dış politikası açısından büyük bir açılım imkânı ve fırsatı olarak değerlendirilmiştir. Tarihî ilişkilerimizin bulunduğu bölge ülkeleriyle bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından ilişkiler hızla kurulmaya ve geliştirilmeye başlanmış, ikili ilişkilere öncelik verilmekle birlikte, ortak bir yapılanmaya gitmek için de girişimlerde bulunulmuştur. Siyasal ilişkiler, bu dönemde öncelikli olmuş, bunu kültürel ilişkiler izlemiştir. Ekonomik konularda büyük hedefler konmuş, ancak hedeflenen noktalara ulaşamamıştır. Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkilerin belirlenmesinde bölge ile ilgilenen uluslararası aktörlerin de rolü bulunmaktadır. Rusya, İran, Çin gibi bölgeye coğrafi yakınlığı olan devletler dışında, ABD ve Avrupa Birliği (AB) gibi önemli aktörler de Orta Asya ile ilgilenmektedir. Bu ilginin ardında, özellikle enerji kaynakları yer almaktadır.

Türkiye jeopolitik ve jeostratejik mevkii itibarıyla dünyanın önemli petrol rezervlerine sahip Ortadoğu ve Körfez Bölgesi, önemli deniz ulaştırma yollarının kavşağı durumunda bulunan Akdeniz Havzası, tarih boyunca önemini sürdürmüş Karadeniz Havzası ve Türk Boğazları, Soğuk Savaş sonrasında yapısal değişikliklere uğrayan Balkanlar, zengin tabii kaynaklara sahip Kafkasya ve Orta Asya’nın oluşturduğu coğrafyanın merkezinde yer

almaktadır. Bu itibarla Türkiye, aynı anda bir Avrupa, Asya, Balkan, Kafkas, Orta Doğu, Akdeniz ve Karadeniz ülkesidir. Bu perspektiften bakıldığında, Türkiye coğrafi olarak bulunduğu bölgelerden çok uzaklardaki olaylardan etkilenmesi yanında bu olayları etkileme ve yönlendirme potansiyeline de sahiptir. Bu potansiyeli iyi kullanması ve merkez ülke olmanın sağladığı avantajlardan yararlanması için Türkiye'nin geleceğe dönük etkin ve çok yönlü politikalar üretmesi gerekmektedir.

Türkiye, soğuk savaş sonrası Kafkasya ve Orta Asya jeopolitiğinde meydana gelen hızlı değişim sürecine ayak uyduramamış, başka bir ifade ile gelişmelere hazırlıksız yakalanmıştır. Özellikle Kafkaslar-Hazar havzası bölgesi için enerji kaynaklarına dönük ilk temas, batılı petrol şirketleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Soğuk savaş dönemi boyunca bir türlü gerçekleştiremediği sanayileşme süreci ve onun bir parçası olması gereken petrol endüstrisinden yoksunluğuyla Türkiye bölgeyle olan kültürel, tarihsel bağlarının yanı sıra coğrafi yakınlığında verdiği öncelikli konumunu değerlendirememiş, bölgenin ilk gereksinimlerini karşılayamamıştır.

Türkiye'nin bağımsızlıklarını ilan eden Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri'ne yönelik ilgisi, sistemli ve gereksinimleri karşılar nitelikte olamamıştır. Her şeyden önce Türkiye, soğuk savaş döneminin bölgeye yönelik kapalılık görüntüsünü aşamamış, yoğun bir bilgi ve algı eksikliği sorunu doğmuştur. Sadece bölgeyle tarihsel ve kültürel bağlarımızı güvenilerek, dil, din ve soy ortaklıkları zemininde ve bölgenin toplumsal dokusunu ve gereksinimlerini yeterince algılamadan her alanda üstün olduğumuzu düşünerek, ağabeylik rolüyle yaklaşmıştır. Bu davranış biçiminde bölgeye ulaşılabilmenin tek seçeneğinin Türkiye olduğu varsayımıyla hareket edilmiştir.

Çalışmada öncelikle Uluslararası İlişkiler disiplindeki gelişmelere paralel olarak Türk Dış politikasındaki dönüşüm ve Türk Dış Politikası'nın temel özelliklerine kısaca değinilmiştir. Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya ile ilişkilerinin tarihi arka planı kapsamında Türklerin "Anayurt'tan (Orta Asya)

Anadolu'ya" olan göçü ve bu süreç içerisinde Türkistan ile Anadolu ilişkileri Soğuk Savaş dönemine kadar kısaca ele alınmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası yaşanan gelişmelerin Türk dış politikasına etkileri ve bu bağlamda Türkiye'nin Kafkasya¹ ve Orta Asya politikasının şekillenmesinde etkili olan faktörler ile bölgedeki girişimleri ve öncülük ettiği oluşumlar incelendikten sonra Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik yeni yönelimleri üzerinde durulmuştur.

---

¹ Kafkasya Bölgesi olarak Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın yer aldığı "Güney Kafkasya" diye adlandırılan bölge ele alınmıştır. Çalışmada RF Federasyonu egemenliğinde bulunan Kuzey Kafkasya'ya değinilmemiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NIN TEMEL ÖZELLİKLERİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'NİN KAFKASYA VE ORTA ASYA POLİTİKASI

A. TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NIN NİTELİKLERİ VE DÖNÜŞÜMÜ

1. Kavramsal Çerçeve: Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Politika ve Dış Politika

Çoğunlukla birbirinin yerine kullanılan “uluslararası ilişkiler”, “uluslararası politika” ve “dış politika” kavramları bir arada incelendiğinde, bu kavramlarla, temelde aynı nitelikte olan sorunların farklı açılardan ve farklı düzeyde ele alındığı görülmektedir. “**Dış politika**”, uluslararası siyasal sorunlara belli bir devletin veya genel olarak devletlerin amaçları, hedefleri ve davranışları açısından bakarken; “**Uluslararası Politika**”, iki veya daha fazla devlet arasındaki siyasi ilişkileri uluslararası yapının tümü içerisinde ele almakta ve incelemektedir. Uluslararası politikanın kapsamı dış politikadan daha geniştir ve aynı zamanda dış politikayı da içermektedir.²

Uluslararası politikada daha geniş bir perspektiften ele alınan sorunlar birden fazla ülkeyi, hatta uluslararası örgütleri ilgilendirmektedir. Örneğin, birinci ve ikinci körfez krizleri ve Yugoslavya'nın dağılma sürecinde yaşanan olaylar, sadece bir ya da birkaç devletin dış politikası olmaktan ziyade, birer uluslararası politika sorunu olarak görülmektedir. Devletler arasındaki siyasi, ekonomik, ticari, mali, askeri, kültürel ve toplumsal v.b. tüm ilişkileri içeren “**Uluslararası İlişkiler**” kavramı ise, uluslararası politikadan daha geniş kapsamlıdır. Savaşın, insani yardıma, uluslararası ticaret ve yatırım ilişkilerinden turizm ve olimpiyat karşılaşmalarına kadar tüm ilişkiler ve etkileşimleri içeren “uluslararası ilişkiler” kavramı; aynı zamanda uluslararası

---

² Mehmet GÖNLÜBOL, **Uluslararası Politika, İlkeler- Kavramlar- Kurumlar**, Ankara, S. Yayınları, 1979, s.26

politikayı, uluslararası hukuku, uluslararası ekonomik ve güvenlik ilişkilerini de kapsamaktadır.³

Dış politika farklı teorik açılardan değişik şekillerde tanımlanmıştır. Realist teoriye göre dış politika, bir devletin gücünü artırmak, ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla uluslararası sisteme dönük olarak yaptığı planlar, aldığı kararlar ve gerçekleştirdiği uygulamaların bütünüdür. Bu yaklaşımda devletin toplumu, ekonomisi ve bireyine yönelik bir vurgu yoktur; dış politikanın yönü tamamen dışa dönektür. Modern/Plüralist teoriye göre ise, dış politikanın amacı sadece ülkenin ve devletin ölüm-kalımı anlamında varlığını korumak değil, aynı zamanda insanların refah, huzur, barış, özgürlük, prestij ve onur ile yaşamasını sağlamak için çalışmaktır.⁴

Dış politika, dış dünyayla ilgili görünmekle birlikte, iç politika ile de yakından ilgilidir. Devletlerin dış politikaya yönelik kararları, iç politik şartlarından bağımsız değildir ve bu şartlardan bire bir etkilenir.⁵ Diğer politikalardan farklı olarak dış politika, devletin siyasi ve hukuki otorite alanı dışında, yani uluslararası ortamda uygulanır. Bu niteliği nedeniyle dış politika, hem iç politika sürecini, hem de uluslararası politika sürecini kapsar. Bu anlamda dış politikanın, hem “içsellliği” hem de “dışsallığı” söz konusudur.⁶

Dış politika, yetkili hükümet tarafından oluşturulmakla birlikte, ortaya çıkardığı gelişmeler ve sonuçlar açısından toplumun tamamını etkiler. Örneğin, hükümetin yapmış olduğu bir ekonomik anlaşma ile yabancı ülkelere imtiyazlar tanınmasının doğuracağı etkiler, toplumun tamamını ilgilendirecektir. Bu bağlamda dış politik kararlarda, toplumun tamamını ilgilendiren konsensus noktalarının tespiti ve demokratik bir dış politika sürecinin takip edilmesi önem taşır.⁷

³ Tayyar ARI, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2006, s.64

⁴ Ramazan GÖZEN, *Türk Dış Politikasında Vizyon ve Revizyon*, **Demokrasi Platformu**, Yıl 1, Sayı 4, Güz 2005, 40-41

⁵ Selahaddin BAKAN, *Teoriler Işığında Dış Politika*, **21.Yüzyılda Türk Dış Politikası**, (Der.) İdris BAL, Ankara, Nobel Yayınları, 2004, s.9-10

⁶ Ramazan GÖZEN, *Dış Politika Nedir?*, **21.Yüzyılda Türk Dış Politikası**, (Der.) İdris BAL, Ankara, Nobel Yayınları, 2004, s.4

⁷ GÖZEN, **a.g.m.**,s. 5

Dış politika kararları, karmaşık bir ekonomik, sosyal ve siyasi işlemler sonucu ortaya çıkar ve bu kararların oluşmasında toplumun bütün örgütlü yapıları etkili olurlar. Toplumun bütün kesimlerinin etkili olduğu bir siyasi yapının oluşması ancak işleyen bir demokrasi ile mümkündür. Bu açıdan bakıldığında demokratik devlet sistemlerinde dış politik kararların demokrasiye uygun olduğu görülür. Wildawski'nin "*diktatörsüz savaş, demokrasisiz barış olmaz*" değerlendirmesi dış politika ile demokrasi arasındaki ilişkiyi en iyi şekilde ifade etmektedir.⁸

Devletlerin dış politikalarının belirlenmesinde "Güç" önemli bir faktördür. Morgenthau, uluslararası politikayı bir güç ve iktidar mücadelesi olarak tanımlamaktadır. O'na göre bir ulusun güçlü olabilmesi için, "*coğrafi konum, doğal kaynaklar, endüstriyel gelişmişlik ve kapasite, askeri hazırlık ve nüfus*" gibi somut göstergeler yanında; "*ulusal karakter ve moral, becerikli diplomasi, istikrarlı bir siyasal rejim ve hükümet şekli*" gibi soyut göstergelerin de iyi olması gerekir.⁹ Morgenthau'nun bu güç tanımlaması pek çok yazar tarafından eleştirilmiş ve bunun yerine farklı güç analizleri getirilmiştir. Davranışçı okulun temsilcisi olan Karl W. Deutsche'e göre bir devletin gücü, bu güç kaynakları alt alta dizilerek ölçülemez ve belirlenemez; bunun yerine bir devletin dış politika davranışları sonucunda elde ettiği sonuçlara dikkat etmek gerekir. Eğer devlet uluslararası ilişkilerde kendi çıkarlarına uygun sonuçlar elde edebiliyorsa, olayları kendi lehine çevirebiliyorsa bu devlet güçlüdür, değilse güçsüzdür.¹⁰

2. Türk Dış Politikasını Belirleyen Faktörler

Devletlerin içinde ve dışında gelişen olaylar, karar vericilerin dış politikadaki yeteneklerini ve hareket alanlarını azaltmakta ya da artırmaktadır. Devletin ekonomik ve askeri gücü ile coğrafi konumu, dış politika gündemini belirleyen önemli unsurlardır. Diğer yandan devletin yer aldığı bölgede veya

---

⁸ Wildawski'den aktaran Selahaddin BAKAN, **a.g.m.**,s. 13

⁹ Ramazan GÖZEN, "75.Yılında Türk Dış Politikasının Analizi ve Değerlendirilmesi", **Yeni Türkiye**, "Cumhuriyet" Özel Sayısı, Yıl 4, Sayı 23-24, Eylül-Aralık 1998, s. 1347

¹⁰ GÖZEN, **a.g.e.**,s. 1347

uluslararası yapının genelindeki güç dağılımları ve bu güç dağılımlarındaki değişmeler ile krizler ve çatışmalar devletlerin dış politikasında etkili olan faktörlerdir. Başka bir ifade ile bir devletin dış politikası analiz edilirken “*o devletin ulusal güç unsurları, uluslararası sistemin yapısı, karar vericiler, kamuoyu ve çıkar grupları*” önemli unsurlar olarak öne çıkmaktadır.¹¹

Uluslararası ortamın en önemli aktörü olan devletler, dış koşulları dikkate alarak, bölgesel koşullarına, jeopolitik, jeostratejik önemlerine, ideolojik yapılarına ve kamuoyunun yönelimlerine uygun olarak uluslararası amaçlarına yönelik dış politika stratejilerini belirlemektedirler. Dış politika stratejisi denildiğinde; devletin dış çevreye, ya da dış dünyaya karşı genel tutumunu, bu dünya ile olan bağlantılarını, iç ve dış amaçlarına ulaşmak ve bekleyişlerini gerçekleştirmek için kabul ettiği ve izlediği genel yön kastedilmektedir. Devletler genel stratejilerini çoğu kez gizli tutarlar, bunu açıkça söylemezler. Bu nedenle, genel stratejiler, devletin çeşitli konulardaki tutum ve davranışları ile ortaya çıkar.¹²

Devletlerin dış politika stratejilerini seçmesinde çeşitli etkenler rol oynar. Bu etkenlerin en önemlilerinden biri, uluslararası sistemin yapısıdır. Uluslararası sistemin belli bir zamandaki yapısı, onu oluşturan birimlerin davranışını etkiler ve onlara yön verir. Örneğin, gerçek bir kutuplaşmanın bulunduğu bir sırada dünyanın önemli bir stratejik bölgesinde bulunan bir devletin yalnızcılık politikası izleyerek çıkarlarını koruması veya amaçlarına ulaşması çok zor, hatta olanaksızdır. Öte yandan, bir devletin dış politika stratejisi; o devletin iç siyasal yapısının niteliği, ekonomik ve toplumsal gereksinimleri ile yakından ilgilidir. Aynı zamanda devletlerin coğrafi konumu, topografik özellikleri ve doğal kaynaklarının niteliği ve niceliği ile dış politika stratejisi arasında da çoğu kez bir bağlantı bulunmaktadır.¹³

Devletlerin dış politika stratejilerini etkileyen bu faktörler doğal olarak Türk dış politikasının şekillenmesinde de etkili olmuştur. Başka bir ifadeyle;

---

¹¹ ARI, **a.g.e.**, s. 131-133

¹² GÖNLÜBOL, **a.g.e.**, s. 62

¹³ GÖNLÜBOL, **a.g.e.**, s. 63

uluslararası sistemde meydana gelen gelişmeler ve bu gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan küresel ve bölgesel güç mücadelesi gibi dış dinamikler ile Türkiye'nin tarihi, coğrafi konumu, güvenliği, siyasi, ekonomik ve sosyal yapısı gibi iç faktörler Türk dış politikasının oluşumunda ve dönüşümünde belirleyici faktörler olarak öne çıkmaktadır. “*Sınır komşularımız, uluslararası arenada etkili olan sanayileşmiş devletler ile dünya sistemini etkileyen başat güçler*” Türk dış politikasını etkileyen dış etkenler kapsamında ele alınabilir. Ülkemizdeki siyasi akımlar, ekonomik gelişmeler ile sosyal ve kültürel değişimler hem iç, hem de dış politikanın oluşumunu etkileme kapasitesine sahiptir.¹⁴

Türkiye Cumhuriyeti devletinin başta gelen amacının varlığını sürdürmek olduğu söylenebilir. Devletin önem verdiği ve korumaya çalıştığı diğer değerler ve çıkarlar arasında güvenliğini sağlamak ve stratejik önemi olan yerleri elinde bulundurmak gibi hususlar bulunmaktadır. Türkiye'nin uluslararası alanda gerçekleştirmeye çalıştığı bir diğer amaç, halkının genel ve özel gereksinimlerini karşılamak için gerekli dış tedbirleri almaktır. Bunların başında toplumsal refah ve ekonomik kalkınma gelmektedir. Dış politika bakımından önemli olan bireylerin refahı ve kalkınmalarından çok, ülkenin bir bütün olarak kalkınması ve güçlenmesidir.¹⁵

Coğrafi konumu itibariyle üç kıtanın düğüm noktasında yer alan Türkiye, jeopolitik ve jeostratejik bakımdan önemi oldukça yüksek ve dünyanın en hassas coğrafi mevkisinde konuşlanmıştır. Bu coğrafya aynı zamanda “*Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkasya Kriz Üçgeni*” diye adlandırılan dünyanın en kırılgan, çatışma potansiyeli çok yüksek bölgelerini bünyesinde bulundurmaktadır. Bu bölge aynı zamanda küresel ve bölgesel güçlerin yoğunluklu çıkar çatışmalarına sahne olmaktadır. Diğer yandan doğu-batı enerji ve ulaşım koridoru üzerinde köprü konumunda olması ve dünyanın

---

¹⁴ Oya Akgönenç MUĞİSUDDİN, “Cumhuriyetin 75. Yıl Dönümünde T.C.Dış Politikasının Değerlendirilmesi”, **Yeni Türkiye**, “Cumhuriyet” Özel Sayısı, Yıl 4, Sayı 23-24, Eylül-Aralık 1998, s. 1339

¹⁵ Vefa TOKLU, **Uluslararası İlişkiler**, Ankara, İmaj Yayınevi, 2006, s.394-395

önemli su yolları arasındaki İstanbul ve Çanakkale boğazlarına hâkimiyeti Türkiye'nin stratejik önemini artırmaktadır.¹⁶

Türklerin, üç bin yıllık bilinen tarihlerinde geçirdikleri merhaleler, kültür birikimi ve devlet geleneği ile sahip olduğu tarihi tecrübe Türk dış politikasını etkileyen diğer bir faktördür.¹⁷ 1980'lere kadar Türk dış politikasının şekillenmesinde ve dünya ile uyumlu hale gelmesinde, ülkemizdeki iç politik yapılanmadan çok, Osmanlı döneminden ve Cumhuriyetin ilk yıllarından beri var olan iyi bir bürokrasi ve diplomasi geleneği etkili olmuştur.¹⁸

Türkiye Cumhuriyeti, seksen beş yıl önce kurulmuş, genç bir devlet olmakla birlikte, yaklaşık altı yüz yıllık Osmanlı İmparatorluğu'nun bıraktığı çok kapsamlı bir mirasın yükünü taşımak zorunda kalmıştır. İmparatorluğun tasfiyesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu andan itibaren gündemde olan ve Cumhuriyetin güvenliğini ve geleceğini çok yakından ilgilendiren konular mevcuttur. Türk dış politikasının bu gün dahi karşı karşıya bulunduğu sorunlara bakıldığında, çoğunun Osmanlı İmparatorluğu dönemine dayandığı görülür. Kıbrıs ve Ege sorunları ile Ermeni sorunu gibi konular bu kapsam içinde değerlendirilebilir.¹⁹

Türk dış politikasını etkileyen temel öğeleri kültürel, tarihsel ve stratejik boyutları ile ele alan ORAN; kültürel boyutu Asya, Orta Doğu/İslam ve Batı olarak sınıflandırmakta ve şu tespitlerde bulunmaktadır: *“Topraklarının yüzde 97'si Asya'da bulunan, yer yer feodal ve göçebe toplumların izlerini taşıyan ve halkın yüzde 98 oranında Müslüman olduğu Türkiye, Orta Doğu'nun Batı'ya her bakımdan en yakın ülkesidir. Ancak Batı'nın batılı olarak kabul etmediği Türk*

---

¹⁶ Mehmet KOCAOĞLU, **Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1995, ss. 175-176

¹⁷ Aytaç EKER ve Uğur KILINÇ, *“Dış Politikada Gelişmeler ve Türk Dış Politika Perspektifleri”*, **Yeni Türkiye**, “Cumhuriyet” Özel Sayısı, Yıl 4, Sayı 23-24, Eylül-Aralık 1998, s. 1335

¹⁸ BAKAN, **a.g.m.**, s. 28

¹⁹ GÖZEN, **a.g.m.** s.1346

*insanı Doğu kültürü ile Batı kültürü arasında bir kimlik karmaşası yaşamaktadır.*²⁰

Türk dış politikası, küresel, bölgesel ve sınırdaş ülkelerin oluşturduğu grift bir uluslararası ortamda, tarihsel ve çağdaş nedenleri olan pek çok sorunlar ve zorluklar içinde bulunmaktadır. Tüm bunlar, Türk dış politikasının etkenliğini, yönelişlerini ve başarısını etkilemektedir.²¹

3. Türk Dış Politikasının Dönüşümü ve Kafkasya – Orta Asya Politikası

Birinci Dünya Savaşı sonrası yeni bir devlet olarak tarih sahnesinde yer alan Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Barış Antlaşması ile uluslararası planda resmen tanınmıştır. Bu dönemde, yeni kurulan cumhuriyetin kendi kendine yeterli bir şekilde ayakta kalmasını sağlamak maksadıyla, içte kalkınma hamleleri gerçekleştirilirken, dışarıyla ikili ve çok taraflı dostluk münasebetleri kurularak barış içinde yaşamaya gayret edilmiştir.²²

1930'lu yıllarda uluslararası ekonomik sistemin çözülmesine yol açan büyük buhran, Avrupa ile birlikte Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Ancak Türkiye, Almanya ve İtalya gibi revizyonist Avrupa devletlerinin aksine, kolektif barış ve güvenliğin hararetli bir savunucusu olarak, anti-revizyonist bir politika izlemiştir.²³

Lozan'dan sonra Türkiye'nin stratejik önemi azalmamış, aksine artmıştır. 1923'ten sonra Türkiye Avrupa'nın bütün güçlü devletleri ile komşu durumuna gelmiştir. Sovyetler Birliği doğu bölgesinde, İngiltere Irak Mandası ve Kıbrıs vasıtasıyla, Fransa Suriye Mandası ile, İtalya ise On İki Ada'yı ve Meis Adası'nı eline geçirdiği için Türkiye ile sınırdaş olmuşlardır. Güçlü

---

²⁰ Baskın ORAN, "Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği", **Türk Dış Politikası (Cilt II. 1980-2001)** (Der.) Baskın ORAN, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, ss.20-28

²¹ GÖZEN, **a.g.m.** s.1352

²² EKER ve KILINÇ, **a.g.m.** s. 1335

²³ Fahir ARMAOĞLU, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)** , İstanbul, Alkım Yayınevi, 2003, s.335

devletlerle komşu olan Türkiye bu dönemde gerçekçi bir dış politika izlemiştir.²⁴

Bu dönemde dış politikasını “Yurtta barış, dünyada barış” ilkesine dayandıran Türkiye 1929 yılında, savaşı kanun dışı ilan eden Briand – Kellogg paktına ve 1932 yılında **Milletler Cemiyeti**’ne katılmak suretiyle uluslararası barış ve güvenlik sisteminde yer almıştır. Öte yandan Türkiye ile Balkan devletleri arasındaki yakınlaşma ve işbirliği, 1934 yılında Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında **Balkan Antantı**’nın imzalanması ile sonuçlanmıştır.²⁵

İtalya’nın Habeşistan’ı işgali ile Doğu Akdeniz’de ortaya çıkan İtalyan tehlikesi, Türkiye ile Orta Doğu ülkeleri arasındaki yakınlaşmayı artırmış ve Temmuz 1937’de Tahran’daki Sadabad Sarayında Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında **Sadabad Paktı** adını alan anlaşma imzalanmıştır. Bölge barışı için önemli bir adım olan ve batıdan doğuya bir güvenlik kuşağı oluşturan Sadabad Paktı’na göre taraflar, aralarındaki dostluk ilişkilerini devam ettirmeyi, birbirlerinin içişlerine karışmamayı, ortak sınırlarına saygı göstermeyi, ortak çıkarlarını ilgilendiren meselelerde birbirlerine danışmayı, birbirlerine karşı herhangi bir saldırı hareketine girişmemeyi ve saldırı amacı güden herhangi bir siyasi tertibe katılmamayı taahhüt etmişlerdir.²⁶

Türkiye’nin 1923-1938 dönemi dış politikası incelendiğinde, büyük güçlüklerle elde edilen bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün, uluslararası statüko içinde korunması ve sürdürülmesinin ana amaç olduğu görülmektedir.²⁷ Türkiye bu dönemde, uluslararası barış ve güvenliğe katkıda bulunan, statükocu bir dış politika izlemiştir.

İkinci Dünya Savaşında gerek Müttefik ve gerekse Mihver devletler, coğrafi konumu itibarıyla stratejik öneme haiz olan Türkiye’yi kendi

²⁴ Mehmet GÖNLÜBOL- Cem SAR, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara, Alkım Kitapevi, 1989, s.59

²⁵ Veli YILMAZ, **Siyasi Tarih**, İstanbul, Harp Akademileri Basım Evi, 1998, ss 346-348

²⁶ YILMAZ, **a.g.e.**, s.353

²⁷ TOKLU, **a.g.e.**,s. 443

yanlarında savaşa sokmak için büyük çaba harcamışlar, ancak Türk diplomasisinin akılcı tutumu ile Türkiye bu büyük felaketin dışında kalmayı başarmıştır.²⁸ Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında izlediği dış politika stratejisinin tam bir tarafsızlık olmadığı, ancak savaş dışı tutumunu sürdürme politikası olduğu söylenebilir. Türkiye bu dönemde savaş dışında kalarak tarafsızlık stratejisinden yararlanmakla beraber, ittifaklar oluşturma stratejisini de kullanmıştır. Bu dönem Türk dış politikasının uluslararası hukuk bakımından tarafsızlık kurallarına uygun düştüğü görülmektedir.²⁹

Savaş sırasında çatışmaya katılmaktan özenle kaçınan, savaşın son anında Mihver devletlerine savaş ilan ederek BM oluşumu içinde yer alan Türkiye, savaş sonrası yeni tehditlerle karşı karşıya kalmıştır. İki kutuplu dünyada, kutuplardan birinin lideri olarak sivrilen Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talepleri ile Türk Boğazları'nı Sovyet nüfuzu altına alma talebi, Türkiye'nin ABD önderliğindeki Batı bloğuna yakınlaşmasına neden olmuş ve 1950'de Kore Savaşı'na asker gönderen Türkiye 1952'de NATO'ya üye olmuştur.³⁰

Türkiye Cumhuriyeti devletinin güçlenebilmesi ve uluslararası ortamda varlığını koruyabilmesi için, gelişmiş batılı ülkeler model kabul edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Fermanı (1839) ile başlayan ve Cumhuriyetin kurulması ile devam eden Batılılaşma politikası, bir yandan Türkiye'nin modernleşmesi, gelişmesi ve güçlenmesi için batı ile işbirliği ve dayanışma içinde olmayı, diğer yandan Türk siyasal, ekonomik ve sosyal düzenini batılı standartlara uygun olarak dönüştürmeyi ve bu yönde reformlar yapmayı kapsar. Türkiye'nin Batılılaşma hedefi, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin liderliğinde oluşan NATO ve Batı bloğunun uluslararası ilişkiler stratejileriyle örtüşme sürecine girmiş, Soğuk Savaş süresince Türk Dış politikası, NATO üyeliğinin gerekleri çerçevesinde komünizmle mücadele,

---

²⁸ ARMAOĞLU, a.g.e., s.407

²⁹ TOKLU, a.g.e.,s. 446

³⁰ İdris BAL, "Bölgesel Güvenlik ve Türkiye'nin Stratejik Önemi", **21.Yüzyılda Türk Dış Politikası**, (Der.) İdris BAL, Ankara, Nobel Yayınları, 2004, s.823

SSCB'nin çevrelenmesi ve diğer bölgelere dönük olarak Batı endeksli bir eğilim içine girmiştir.³¹

Diğer yandan Türkiye, gerek stratejik konumu gerekse NATO bünyesinde ABD'den sonra en büyük orduya sahip olması gibi nedenlerden dolayı Batı için bir sigorta vazifesi görmekteydi. Kutuplar arasında bir sıcak savaş çıkması halinde SSCB'ne karşı ilk direnişi gösterecek ülke Türkiye olacaktı. Batı, Türkiye'yi kendisiyle ortak değerleri paylaşan bir ülke olarak görmese bile, Sovyet tehdidine karşı çıkarlarının örtüştüğü, kendi güvenliği ve çıkarları açısından önemli bir ülke olarak değerlendirmekteydi.³²

1970'li yıllara gelindiğinde Batı bloğu ülkelerinin, yıllardır kendi saflarında yer alan Türkiye'ye karşı uyguladıkları çifte standartlı yaklaşımlar dikkat çekicidir. Kendi çıkarları ve güvenliği için Türkiye'ye önem veren Batı, Türkiye için hassas olan konularda destek olmadığı gibi, tam tersine cezalandırmaktan geri kalmamıştır. Örneğin Kıbrıs konusunda Türkiye'yi yalnız bırakmanın ötesinde Batı Avrupa ülkeleri ve ABD, 1974 barış harekâtı sonrasında Türkiye'yi ciddi bir şekilde eleştirmiş ve hatta ABD silah ambargosuyla cezalandırmıştır. 1964 yılında Johnson Mektubu olarak tarihe geçen mektupta, ABD başkanı, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi durumunda, bir SSCB saldırısı halinde NATO'nun yardıma gelmeyeceğini, ABD'nin Türkiye'ye verdiği silahları Kıbrıs'a müdahalede kullanamayacağını bildirerek tehdit etmiştir.³³ Johnson mektubu Türkiye'yi başta SSCB olmak üzere Doğu Bloku ülkeleriyle ilişkilerini ekonomik ağırlıklı olmak üzere tekrar gözden geçirmeğe sevk etmiştir. Kıbrıs bunalımında özellikle BM platformunda yaşanan yalnızlık, başta İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) olmak üzere çift kutuplu yapının doğrudan etki alanı dışında kalan bölgeler ve ülkelere açılma gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.³⁴

---

³¹ GÖZEN, “*Türk Dış Politikasında Vizyon ve Revizyon*”, s. 46

³² BAL, **a.g.m.**, s. 823

³³ BAL, **a.g.m.**, s. 824

³⁴ Ahmet DAVUTOĞLU, **Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, İstanbul, Küre Yayınları, 2001, s. 72

1964 Kıbrıs krizi sırasında ABD'nin Türkiye karşıtı politikalarından duyulan hoşnutsuzluk, 1967 Arap-İsrail savaşı ve İslam ülkelerinin desteğini elde etme arzusu Arap dünyasına yönelik Türk politikasının değiştirilmesinde etkili olmuş, Arap ülkeleri ile daha yakın ilişkiler kurulmuş ve Türkiye, Filistin sorununda Arap ülkelerini daha çok desteklemiştir. 1973'te petrol fiyatlarının hızla yükselmesi sonucu Türk ekonomisinin içine düştüğü kriz, petrol zengini Arap ülkeleriyle ticari ilişkilerin geliştirilmesi yönünde yeni baskılara yol açmıştır. 1977'de İsrail'de Likud Partisi'nin iktidara gelmesi ve bu partinin Lübnan ve diğer işgal bölgelerinde izlediği sert politikalar, İsrail ile diplomatik ilişkilerin seviyesinin düşürülmesine neden olmuş, Türkiye Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ile daha yakın ilişkiler kurmuştur.³⁵

Türkiye Soğuk Savaş dönemi boyunca uluslararası konumundan çok, sınırlar boyu bir güvenlik anlayışına endeksli dış politika ve askeri strateji oluşturmuş ve uluslararası konumu bu güvenlik anlayışının dar kapsamı içinde yorumlamaya çalışmıştır.³⁶ Bu dönemde Türk dış politikasının temel vizyonu, devlet merkezli dış politika paradigmasını korumak, sürdürmek ve eğer mümkünse güçlendirmek olmuştur. Birçok otorite tarafından uluslararası politika ya da dış politika analizinin klasik okulu olarak kabul edilen realizm ya da reel politik teori, Türk dış politikası için bir kılavuz niteliği taşımaktadır. Temel olarak devlet merkezli olan ve devletlerin uluslararası politikadaki güç, çıkar, politikalarını açıklamak için ilkeler ve tavsiyeler sunan Realist teorinin varsayım ve argümanlarının pek çoğunun Türk dış politikası için de geçerli olduğunu söylemek yerinde bir tespit olacaktır.³⁷

Soğuk Savaş sonrası, SSCB'ye karşı kanat ülke olma konumunu kaybeden ve stratejik öneminin azaldığına dair iddialar öne sürülen Türkiye, 1990'larda Batı ve dünya için hala önemli olduğunu ortaya koyacak yeni argümanlar bulma arayışına girmiş, Türk karar alıcıları, daha aktif olarak, bölgede muhtemel yeni işbirliği imkânları üzerinde durmaya başlamıştır.

---

³⁵ Alan MAKOVSKY ve Sabri SAYARI, **Türkiye'nin Yeni Dünyası**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2002, s.54

³⁶ DAVUTOĞLU, **a.g.e.**, s.73

³⁷ GÖZEN, "Türk Dış Politikasında Vizyon ve Revizyon", s. 43-44

Birinci Körfez Savaşı'nda (1991) Saddam Hüseyin'e karşı oluşan koalisyona Türkiye'nin aktif desteği diğer etkenlerin yanında, Türkiye'nin bölge ve dünya için hala kritik önemde bir ülke olduğunu Batı'ya anlatma teşebbüsü olarak değerlendirilebilir.³⁸ Dış politikadaki bu değişimde dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın belirgin rol oynadığı söylenebilir. Özal'ın, Körfez Savaşı'nda Türkiye'nin aktif rol alarak uluslararası koalisyonda yer almasını istemesi değişen dış politika eğilimini yansıtmaktadır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Doğu-Batı cepheleşmesinin tarihe karışması ve Batının gözünde Türkiye'nin öneminin azalması, Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerini de etkilemiştir. Daha önce Batı ittifakı için önemli görülen Türkiye'nin tam üyeliğine AB tarafından Soğuk Savaş dönemindeki kadar olumlu yaklaşılmamıştır.³⁹ SSCB'nin dağılması ile ortaya çıkan, siyasi ve ekonomik anlamda birleşik bir Avrupa oluşturma düşüncesi AB'nin ilgisini Doğu Avrupa ülkelerine kaydırmıştır. Ayrıca Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri'ne olan jeopolitik algılamaları da özellikle SSCB'nin dağılmasıyla birlikte değişmiştir.⁴⁰

Uluslararası sistemde son yıllarda ortaya çıkan köklü ve şaşırtıcı değişiklikler, Avrupa devletlerinin çoğunu, dış politika ve bölgesel rollerini yeniden değerlendirmeye itmiştir. Dünyanın en tehlikeli ve güç dengelerinin çok kısa sürede değiştiği bölgelerinden birinde bulunan Türkiye'nin bu eğilimin dışında kalması söz konusu olamazdı. Türkiye'yi, bölgesel rolünü yeni bir değerlendirmeye iten belirgin nedenleri şöyle sıralamak mümkündür:⁴¹

---

³⁸ BAL, **a.g.m.**,s. 825-826

³⁹ Yelda DEMİRAĞ, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Orta Asya Siyasetinde Geline Nokta Ve Gelecekte Bölgeye İlişkin İzlenmesi Gereken Dış Politika Stratejisi", <http://www.jeopolitik.org/demirag-5-1.asp> , (Erişim Tarihi:21.2.2007)

⁴⁰ Kenan DAĞCI, "Turkey's New Geopolitical Imagination and EU Membership", (ed.) Kenan DAĞCI and Gül Tuba DAĞCI, **Rethinking Turkey – EU Relations**, Münster, MV Wissenschaft, 2007, p.41

⁴¹ Faruk SÖNMEZOĞLU ve Baskın ORAN, **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul, Der Yayınları, 1994, ss. 420-424

- *Türkiye, Doğu Avrupa, Batı Asya ile Körfez, Doğu Akdeniz, Balkanlar ve Kafkasya bölgelerinin kesiştiği bir noktadadır. Hem soğuk savaş döneminde, hem de bugün dünyanın bu coğrafi kesiminde bir “mihver” görevi üstlenmiştir. Dolayısıyla, dünyanın bu bölgelerindeki köklü değişikliklerin Türkiye’nin dış politikasının planlanması ve uygulanmasında belirleyici olması kaçınılmazdır.*
- *Türkiye bu dönemde, kendisini Soğuk Savaş Dönemi konumuyla tam bir zıtlık içinde, bir süper devlet ve ona sıkı sıkıya bağlı müttefikleri yerine, bağımsızlığına yeni kavuşmuş, küçük ve istikrarsız devletlerle sarılmış bir biçimde bulmuştur. İki kutuplu sistem ve buna bağlı olan Soğuk Savaş’ın alışılmış istikrarı gitmiş, yerine sistemsizliğin belirsizliği gelmiştir.*
- *Yıkılan Sovyetler Birliği toprakları üzerinde, Kafkasya ve Orta Asya’da Türkiye ile aralarında dil, kültür ve tarih bağları bulunan bağımsız devletler ortaya çıkmıştır. Bu yeni devletlerin yönetici seçkin ve aydınları Türkiye’yi, özellikle bağımsızlıklarının ilk yıllarında “modernleşme” yolunda bir “köprü” olarak değerlendirmeye başlamışlardır.*

Türkiye’nin seksen yıldır sürdürdüğü Batı yönelimli dış politikasını değiştirerek, bölgesel güvenlik ve iş birliği çıkarlarını, bağlı olduğu ittifak çıkarlarının üstünde değerlendirmeye başlaması, Türk dış politikasında henüz yeni bir dönüşümün yaşandığını ortaya koymaktadır. Ancak bu dönüşüm Türkiye’nin yeni ve etkin bölgesel politikasının, Soğuk Savaş sonrası dönemin değişik koşullarının ve Avrupa uluslar topluluğunun ayrılmaz bir parçası olma yolundaki dış politika hedefinin çerçevesi içinde değerlendirilmelidir.⁴²

Soğuk Savaş sonrası Avrasya’da yaşanan gelişmeler, Türkiye’nin Batı ve ABD için öneminin azaldığı görüşünü haksız çıkarmıştır. Balkanlarda ve Kafkaslarda yaşanan etnik çatışmalar ve savaşlar, Körfez Savaşı’nda Türkiye’nin bölgedeki hassas konumu ve belirleyici rolünün görülmesi, Orta Asya’da bağımsızlığını kazanan Cumhuriyetlerde İran’ın etkili olmasının önlenmesi ve bölgesel politik istikrarın sağlanması için, Batı’nın gözünde

---

⁴² TOKLU, a.g.e.,s. 450

Türkiye birden çok önemli bir ortak olarak algılanmıştır. Soğuk Savaş döneminin politik anlamda kenar ülkesi olan Türkiye, SSCB'nin dağılmasıyla kendisini Balkanlar'dan Kafkaslara ve Orta Asya'ya uzanan bölgenin merkezinde bulmuştur. Bu tablo Türkiye için yeni ufuklar anlamına gelmekteydi.⁴³

Türk Dış politikasındaki bu yeni dönüşüm Soğuk Savaş sonrasının getirdiği koşulların bir sonucu olarak Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya politikalarını da şekillendirmiştir. Soğuk Savaş sonrasında Türk dış politikasının Realist vizyonu, kapsam alanı bakımından daha da genişleyerek Misak-ı Milli sınırlarının ötesinde, Balkanlardan Akdeniz'e, Kafkaslara ve Orta Asya'ya kadar uzanan Avrasya bölgesinde "etki alanı oluşturma" hedefini içeren bir anlayışa geçmiştir.

B. TÜRKİYE'NİN KAFKASYA - ORTA ASYA POLİTİKASININ TARİHİ ARKA PLANI

1. Kafkasya ve Orta Asya'da Türk Varlığının Kısa Tarihi

Orta Asya denince, Türklerin "Ana yurdu", diğer bir deyiş ile "Ata toprağı" akla gelir. Türklerin tarih sahnesine adım attıkları yer olarak kabul edilen Orta Asya, aynı zamanda coğrafi açıdan en uzun süre bulundukları yerdir.⁴⁴ Türklerin ana yurdunun Orta Asya olduğu tüm çevreler tarafından kabul edilmekle birlikte uzmanlar arasında coğrafi detaylarda küçük farklılıklar görülmektedir. SARAY, bu farklılığın nedenini, "*Türklerin hareketli bir millet olmaları ve kültürlerini gittikleri her yere götürmeleri*" şeklinde açıklamaktadır.⁴⁵

---

⁴³ İdris BAL, "Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası İçin Türk Cumhuriyetleri'nin Önemi", **21.Yüzyılda Türk Dış Politikası**, (Der.) İdris BAL, Ankara, Nobel Yayınları, 2004, s.370

⁴⁴ Bekir GÜNAY, "*Değişen Dünya Denkleminde Sorunlu Türk Bölgeleri ve Çözüm Önerileri*", **Avrupa'dan Asya'ya Sorunlu Türk Bölgeleri**, (Der.) Bekir GÜNAY, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005, s.34

⁴⁵ Mehmet SARAY, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, ss. 4-5

Türklerin bu topraklarda asırlarca süren hâkimiyeti nedeniyle Orta Asya kimi kaynaklarda “Türkistan” olarak da anılmaktadır. Pamir ile Altay dağları arasındaki sahanın doğu kısmına “Doğu Türkistan”, batı kısmına ise “Batı Türkistan” denmektedir. Bu bölgelere “Rus Türkistan’ı” ve “Çin Türkistan’ı” gibi adlar verilmekteyse de, bu tür adlandırmalar, siyasi amaçlarla yapılan ve bu bölgenin Türk yurdu olduğunu unutturmaya yönelik çabalar olarak değerlendirilmektedir.⁴⁶ 16. yüzyıldan SSCB’nin yıkıldığı 20. yüzyılın sonlarına kadar Türkistan coğrafyası planlı bir asimilasyon politikasına maruz kalmıştır. Rus pedagog İlimsky Türkistan’a yönelik olarak; *“Türkistan’da kullanılan alfabeyi değiştirerek Rus alfabesine geçme, konuşma dili olarak Rusçanın benimsetilmesi ve Türkistan Türkleri ile Osmanlı Türkleri arasındaki bağlantıyı kesme”* gibi yöntemleri uygulamıştır.⁴⁷ Nitekim Ruslar bu politikaların bir parçası olarak 1936 yılında Batı Türkistan’ı Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan gibi bölgelere ayırarak Türkistan tabirini unutturmaya çalışmışlardır. Bölünmeden sonra bu cumhuriyetlere Alman, Rus ve Ukraynalı Sovyet vatandaşları yerleştirilmiştir.⁴⁸

Tarihte ilk Türk devleti olarak kabul edilen Hun Devleti, Milattan Önce (M.Ö.). 3 ncü yüzyılın sonlarında Orta Asya’da kurulmuştur. Bu devletin ilk imparatorlarından biri olan Mete’nin (M.Ö. 209-174) tüm göçebe Türk gruplarını kendi otorite ve yönetimi altında bir araya getirmesiyle bölgenin en büyük gücü oluşmuş, Hun İmparatorluğu’nun sınırları Aral ve Baykal Gölüne kadar genişlemiştir. Hun devletinin Avrupa ve Asya Hunları olarak ayrılmasıyla birlikte Türkler, Avrupa’da da siyasal ve kültürel olarak etkin duruma gelmişlerdir. Hunlar, yaklaşık 500 yıl süresince Orta Asya’da hâkim güç olmuşlardır. Hunların ardından 542’de tarih sahnesine çıkan Göktürkler, dünya üzerinde “Türk” adını devlet varlığıyla bütünleştiren tarihteki ilk Türk devleti olan Göktürk Devleti’ni kurmuşlardır. Türk tarihinin Türkçe yazılmış ilk

⁴⁶ Nuri YAZICI, **Tarihte Türkler ve Türk Devletleri**, Konya, Damla Matbaası, 1997, s. 67

⁴⁷ Kenan DAĞCI, *“Orta Asya’nın Değişen Jeopolitiğinde Rekabet Eden Güçler”*, **Küreselleşme Sürecinde Kafkasya ve Orta Asya II**, (Qafqaz Üniversitesi Uluslararası Kongre Tebliği, 02-05 Mayıs 2007, Baku), http://www.qafqaz.edu.az/index.php?z=1245&inf_id=1017&dil=en (01 Haziran 2008)

⁴⁸ DAĞCI, a.g.m., s. 1306

belgeleri olarak kabul edilen “*Orhun Kitabeleri*” Göktürkler döneminde yazılmıştır.⁴⁹

Göktürklerin 744'te siyasî varlıklarını kaybetmelerinden sonra, Uygurlar ön plâna çıkmış ancak, 840 yılında Uygur Devleti de yıkılmıştır. Uygurların yerini alan Kırgızlar, 920'li tarihlerde bölgeyi Kıtanalara terk edince, Orta Asya'nın doğusundaki Orhun bölgesinde Türk kökenli boyların üstünlüğü sona ermiş ve Batı Orta Asya, Doğu Avrupa ve Ön Asya, Türk topluluklarının harekât alanı haline gelmiştir.⁵⁰

Türklerin 10. yüzyılda İslamiyeti kabulüyle birlikte, yeni kurulan Müslüman Türk devletleri Türklerin geleceği açısından önemli roller üstlenmişlerdir. Türklerin İslamiyet'e girdikten sonra kurdukları ilk devlet Karahanlılar, ikincisi ise Volga Bulgarları olmuştur. Bunları ise, Gazneliler ve onları yenerek kurulan ve Osmanlılardan sonra en büyük Müslüman Türk devleti olan Selçuklu İmparatorluğu izlemiştir. 11. yüzyıldan itibaren Siri Derya boyundaki Oğuzların, Selçuklu hanedanının idaresi altındaki İran coğrafyasına kaymaları ile Türk tarihinin seyri değişmiştir. Selçuklular zamanında İran bölgesi dahil, bütün Ön Asya tamamen Türklerin egemenliğine girmiş, özellikle 1071'de Malazgirt Savaşı'nın kazanılması, Anadolu'nun kapılarını tamamen Türk topluluklarına açmıştır. Anadolu Selçukluları, yeni vatanlarında ilk ciddî devletlerini kurmuşlar, daha sonra, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yerini Osmanlı Devleti almıştır.⁵¹

2. Osmanlı Devleti - Türkistan İlişkileri

Orta Asya, Selçuklulardan sonra Moğol ve Timur hâkimiyetine geçmiş, daha sonra Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenler devletlerini kurmuşlardır.⁵² Akkoyunlu ve Safevî devletleriyle birlikte, Osmanlılar ile

---

⁴⁹ YAZICI, a.g.e., s.178

⁵⁰ Ahmet TAŞAĞIL, “*Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Yarını*”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, (Şubat 2004, S: 3),s.20

⁵¹ TAŞAĞIL, a.g.m. s.21

⁵² SARAY, a.ge. s.16

doğudaki diğer Türk devletleri arasında siyasî bir rekabet yaşanmaya başlamış, Akkoyunlular dönemi, Fars kültürünün yavaş yavaş ön plana çıkmaya başladığı bir dönem olmuş, Safevîlerle aradaki mezhep ayrılığı yüzünden yüzyıllar süren düşmanlıklar yaşanmıştır. Timurların kendilerine boyun eğmeyen Türkmen topluluklarını İran içlerine dağıtma politikası, aynı şekilde Akkoyunlular tarafından da uygulanmış, bu uygulama Selçuklulardan itibaren hâkimiyeti ellerinde bulunduran Türk kitlesinin iktidardan uzaklaşmasına sebep olmuştur. Çünkü Türk kökenli olmakla beraber bir İran hükümdarı gibi davranan Akkoyunlu Yakub Bey (1478-1490) ve daha sonraları hakimiyeti ellerine geçiren Safevîlerin takip ettikleri din politikası kısa sürede İran'ı komşu Türk devletlerinden koparmış, Şîîlik inancı, İran'da yeni kurulan hanedanın resmî devlet politikasının temeli olmuştur.⁵³

Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında XVIII. yüzyılın sonlarına kadar devam eden bu mücadelede Osmanlılar ve İranlılardan daha çok Orta Asya Türkleri yıpranmışlar, iki büyük Türk hanedanının hâkimiyetleri altındaki Türk unsur, mezhep farklılığının öne çıkarılması ile birbirlerine adeta can düşmanı haline gelmiştir. Bu mücadele, Rusya ve Çin'in Türk hanlıkları üzerinde egemenlik tesis etmesini kolaylaştırmıştır.

Avşar ve Kaçar hanedanları da kendi dayandıkları aşiretleri İran'ın tamamına hâkim olabilmek için, aynı şekilde İran'ın çeşitli bölgelerine yerleştirmişlerdir. Yeni Türk hanedanları belli bir Türk topluluğuna dayandığından, Türk toplulukları arasında iktidar kavgası ön plana geçmiş ve gene bu hanedanlar merkezî bir otorite kurabilmek için Türk unsuru yerine devşirme bir orduyu tercih etmişlerdir. Siyasî iktidardan uzaklaştırılan Türklerin yerini, Fars unsuru zamanla doldurmuş, Fars kültürü ise bütün İran'a hakim olmaya başlamıştır. Avşar Nadir Şahın iş başına geçtiği sırada, Osmanlılarla İran Devletinin dışında yeni bir siyasî güç Çarlık Rusya, bölgede kendini kuvvetle hissettirmiş, Rusya'yı ise güneyden İngiltere takip etmiştir.⁵⁴

⁵³ Abdulhâluk M. ÇAY, "Azerbaycan ve Türkler", **Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999

⁵⁴ ÇAY, a.g.e.

Siyasi dengeler ve ekonomik durum ile Osmanlı-Rus ve Osmanlı-İran ilişkilerindeki hassasiyet, Osmanlı Devleti'nin bu hanlıklara karşı her zaman için yeterli karşılık verememesi sonucunu doğurmuştur. Osmanlı-Rus ve Osmanlı-İran ilişkilerinin gerginleştiği dönemlerde, Hanlıkları Rusya'ya ve İran'a karşı harekete geçirme düşüncesiyle Osmanlı Devleti'nden gelen istekler aynı sebeplerle gerekli karşılığı görememiştir. Safevi Devletinin düşmanca tutumunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin bütün dikkatini Batıya vermesi ve etnik köken, dil ve kültürel benzeşmenin olmasına rağmen Osmanlı yönetici kadrosunun kendisini "Türk" olarak tanımlamaması ve bu terimi Anadolu'daki halkı tarif etmek için kullanmış olması Orta Asya Türkleri ile Osmanlı ilişkilerinin zayıflamasının diğer nedenleridir.⁵⁵ Rusya'nın, 1552 yılında Kazan Hanlığı'nı işgal ederek, bölgede yüzyıllarca sürecek istila ve yayılcılığının ilk adımını attığında, o sırada gücünün zirvesinde olan Osmanlı Devleti'nin bu işgale seyirci kalması dikkat çekicidir.⁵⁶

Üç asra yakın, Moğollar tarafından kurulan Altın Orda devletinin idaresi altında yaşayan Ruslar, bu devletin 1480'de tamamen parçalanması sonrasında istiklallerine kavuşmuşlardır. Altın Orda Devleti'nin yıkılmasından sonra ortaya çıkan küçük Türk Hanlıkları ve Türk Beyliklerinin birlikte hareket etmek yerine, birbirleri ile mücadele içine girmesi ve Osmanlı Devleti ile Türk hanlıkları arasındaki ilişkilerin zayıflaması, güneye sıcak denizlere inme politikası izleyen Rusya'nın bölgede yayılmasını kolaylaştırmıştır. Dört tarafı hasım devletlerle çevrili olan ve ekonomik açıdan geri kalan Türk hanlıkları, Rusların teknik ve askeri gücü karşısında, bütün kahramanlıklarına rağmen mağlup olmaktan kurtulamamışlardır. Buhara Emiri, Rus işgalleri karşısında İstanbul'a elçi göndererek Osmanlı Devleti'nden yardım istemiş, ancak uzaklık nedeniyle Osmanlı Hükümetinin Buhara'ya askeri yardım yapamayacağı elçiye bildirilmiştir.⁵⁷

---

⁵⁵ Gül TURAN-İlter TURAN, "Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri", **Türk Dış Politikasının Analizi**, (Der.) Faruk SÖNMEZOĞLU, İstanbul, Der Yayınları, ss 404-405

⁵⁶ TAŞAĞIL, **a.g.m.** s.22

⁵⁷ Yaşar ÖZÜÇETİN, "Atatürk ve Türk Dünyası", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı : 122, Ekim 1999, s.133

Türk Hanlıklarını birer birer ele geçirerek Orta Asya'ya doğru ilerlemeye başlayan Ruslar, ilk büyük başarılarını 1552'de Kazan Hanlığını işgal ederek göstermişlerdir. Ruslar, kendilerine Orta Asya'nın kapılarını açan bu başarıdan sonra, Hazar Denizi'ne kadar bütün İdil (Volga) vadisine hâkim olma fırsatını ele geçirmişler ve 1556'da Astrahan Hanlığını işgal ederek Orta Asya Türkleri ile Osmanlı Devleti arasındaki irtibatı kesmişlerdir. Türkistan hanlıkları ile süregelen karşılıklı dostluk ilişkileri neticesinde, Osmanlı Devleti bu hanlıklar üzerinde nüfuz sahibi olmuştur. Ancak bu nüfuz aradaki coğrafi uzaklık nedeniyle etkili ve sürekli olamamıştır. Bu uzaklık nedeniyle 19. yüzyılın sonlarına doğru Rusların ve Çinlilerin bu hanlıklara yönelik işgallerine müdahale edilememiş ve onların hâkimiyetlerine girmelerine engel olunamamıştır.⁵⁸

Rusların Orta Asya'da giriştiği istila hareketlerinden büyük endişeye kapılan Müslüman Türk halkının Osmanlı Devleti'nden acil yardım talebinde bulunması üzerine Osmanlı hükümeti Rusların Kafkasya ve Orta Asya'da ilerleyişini önlemek maksadıyla 1568 yılında Don ve Volga nehirlerini bir kanal ile birleştirmeye karar vermiştir. Ancak Avusturya cephesindeki gelişmeler nedeniyle Osmanlıların dikkatini Batıya çevirmeleri ve Rusların projeyi durdurmak için çevirdiği entrikalar, kanal projesinin gerçekleşmesini engellemiştir. Türklerin kanal projesinden vazgeçtiğini gören Ruslar, Orta Asya'da istila hareketlerine hız vererek Tatar, Başkurt ve Kazak ülkelerini işgal etmişlerdir.⁵⁹

Asya'daki Rus yayılcılığı Avrupa'da 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra meydana gelen olaylar sonrasında yeni bir ivme kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Lehistan seferinin başarısızlıkla sonuçlanması sonrası 1774 tarihinde imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlılar için stratejik önemi çok büyük olan Kırım, Rus nüfuzuna terkedilmiş ve 1792 tarihinde Yaş Anlaşması ile Kırım Rusya tarafından ilhak edilmiştir. Kırım'ın elden çıkması

---

⁵⁸ SARAY, a.ge. s.85

⁵⁹ Mehmet SARAY, **Türkiye ve Komşuları**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006, ss.313-315

Osmanlı Devletini derinden etkilemiş ve Rusların kolaylıkla Kafkasya'ya nüfuz etmesine zemin hazırlamıştır.⁶⁰

Hint Okyanusu, Basra Körfezi istikametinde önemli bir geçiş alanı oluşturan Kafkasya'yı ele geçirerek İran ve Orta Asya üzerinden Hindistan ile doğrudan ticaret yapmak ve sıcak denizlere inmek emelini taşıyan Ruslar, Osmanlılar ile İranlıların mücadelesinden yararlanarak sessizce İdil (Volga) bölgesine yerleşmişler ve sonra da 1556'da Astrahan'ı alarak Azerbaycan'a komşu olmuşlardır. Rus Çarı Petro, Hazar kıyılarına ve Kafkasya'ya hâkim olmak için öncelikle Azerbaycan'ın ele geçirilmesi gerektiğine karar vererek harekete geçmiştir. Nadir Şah'tan sonra Azerbaycan'ın Hanlıklara bölünmesi ve bu hanlıklar arasında birliktelik olmaması, Rusların bölgede ilerlemesini kolaylaştırmıştır. Rus istilası, Osmanlı Devleti ve İran'ın kendi iç sorunları ile uğraştığı bir dönemde başlamış ve kısa sürede yayılmıştır. Türk Hanlıkları ülkelerini kahramanca savunmuşlarsa da dışarıdan herhangi bir yardım alamadıkları için Rus işgalini durduramamışlardır. Ruslar 1825'de Nahçıvan, 1826'da Revan Hanlığını işgal ederek Aras nehrine kadar kuzey Azerbaycan'ın işgalini tamamlamışlardır. 1828'de Rusya ile İran arasında yapılan Türkmençay Antlaşması ile Azerbaycan bu iki ülke arasında fiilen bölünmüştür. Kuzey Azerbaycan Rus hâkimiyetine girerken, Güney Azerbaycan İran toprakları içerisinde kalmıştır. Bu bölünme ile Azerbaycan tarihi, kuzey ve güney olmak üzere iki ayrı şekilde gelişmiştir. Kuzey Azerbaycan Rusların uyguladığı politikalarla Güney Azerbaycan ve Osmanlı toplumundan koparılmaya çalışılmıştır.⁶¹

Kafkaslarda denetimi tamamıyla sağlayan Ruslar, bu bölgeyi Orta Asya'daki Rus yayılmasının en etkili üslerinden biri haline getirmişler ve yeniden Orta Asya'da istila ve yayılma hareketine girişmişlerdir. Rus istilası 1865'te Hokand, 1868'de Buhara, 1873'te Hive Hanlıklarının işgali ile

---

⁶⁰ SARAY, **Türkiye ve Komşuları**, s.319

⁶¹ SARAY, **a.g.e**, ss.168-169

sonuçlanmış ve Ruslar, böylece Orta Asya'nın hemen hemen tamamına hakim olmuşlardır.⁶²

Ruslar, Türkistan Hanlıklarını işgal ettikten sonra kurdukları "Türkistan Genel Valiliği" ile bir taraftan Türk memleketlerine sistemli şekilde Rus göçmenlerini yerleştirirken diğer taraftan Hanlıkların başına getirdikleri Rus yanlısı kukla idareciler kanalıyla halktan çok ağır vergiler toplamışlardır. Topraklarının çoğu ellerinden alınıp Rus göçmenlere verilen ve dolayısı ile ağır vergileri ödeyemez hale gelen Türk halkı tam bir perişanlığa ve sefaletle sürüklenmiştir. Bu adaletsiz despotça idareye ve kolonileştirme siyasetine daha fazla dayanamayan Türkler yer yer isyan etmişler, ancak bu isyanlar Ruslar tarafından daima kanlı bir şekilde bastırılmıştır.⁶³

Türkistan Hanlıkları Rusya tarafından birer birer işgal edildikten sonra, Doğu Türkistan'ın, 1878'den itibaren Çin tarafından istilası sonucu Kaşgar Emiri Yakup bey, Osmanlı Devletinden yardım istemiş, ancak 1877-1878 savaşında Rusya karşısında ağır bir yenilgi alan Osmanlı Devleti, bu yardım talebini geri çevirmiştir.⁶⁴

3. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Orta Asya ve Kafkasya ile İlişkiler

Milli mücadele döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik politikası Sovyet Rusya ekseninde olmuştur. Türkiye-Rusya ikili ilişkilerinin yakın geçmişine doğru gelindiğinde; Çarlık Rusyası ve Osmanlı Devletlerinin yıkıldığı 20. yüzyıldan itibaren Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir dönemin başladığı görülür. Birinci Dünya Savaşı Sonrasında, Bolşevik İhtilali ile kurulan SSCB ve batılı güçlere karşı bağımsızlık mücadelesi veren Yeni Türk Devleti arasında yakın ilişkiler kurulmuştur. Bolşevik Rusya, Türkiye'deki Milli Mücadele hareketini Batının kapitalist sömürgeci politikasına karşı bir reaksiyon olarak görmüş ve "kaybolmuş hürriyetlerinin tekrar kazanılması için yaptıkları mücadelede"

---

⁶² TAŞAĞIL, a.g.m. s.23

⁶³ SARAY, a.g.e, ss.337-340

⁶⁴ ÖZÜÇETİN, a.g.m, s.,133

Müslüman dünyasına yardım etmeyi kendi politikasına uygun bulmuştur. Yeni Türk devleti ilk diplomatik ilişkiyi, kendisi gibi Batının emperyalist devletleriyle savaşıyan Sovyetlerle kurmak istemiştir. İngilizlerin İstanbul'u işgal etmeleri, Milli Hükümetin diplomatik alanda tanınması lüzumu ve Milli Mücadeleyi başarabilmek için gerekli olan yardıma duyulan ihtiyaç, Türkiye Büyük Millet Meclisi(TBMM)'nin SSCB ile temasını yararlı ve zorunlu kılmıştır.⁶⁵

Türkiye ile SSCB arasında 16 Mart 1921 tarihinde Moskova dostluk antlaşması imzalanmış, bu antlaşma ile Misak-Milli SSCB tarafından tanınmış, iki ülke arasında sıkı bir dostluğun temeli atılmıştır. Bu antlaşmanın 8.maddesi, taraflara *"toprakları üzerinde karşı taraf ülkesinin ya da ona bağlı topraklardan birinin Hükümeti rolünü üstlenmek savında bulunan örgüt ve grupların kurulmasını ya da yerleşmesini hiçbir zaman kabul etmeme..."* yükümlülüğünü getirmiş; böylece Türkiye, Sovyetlerdeki Turancı akımları desteklemeyeceği garantisini verirken, Sovyetler de Türkiye'de komünizmi yayma çabası içinde olmayacağını deklare etmiştir. Diğer taraftan Ankara Hükümeti, Moskova Antlaşması ile Türkiye-SSCB arasındaki uyuşmazlıkları gidermiş ve doğu sınırından emin olarak Milli Mücadeleye devam etme imkânı bulmuştur.⁶⁶

Cumhuriyetin ilk yıllarında SSCB ile Türkiye arasında yakın ilişkiler tesis edilmiş olmakla birlikte bu dönemde Anadolu dışındaki Türk topluluklarının ve özellikle Türkistan'da yaşayan Türklerin geleceği ile yakından ilgilenilmiştir. Örneğin; 1921 yılında Ali Fuat Paşa başkanlığında Moskova'ya gönderilen Türk heyetinde yer alan TBMM mebusu İsmail Süphi (SOYSALLIOĞLU) Bey, bir süre sonra Türkistan'a gönderilmiştir. Temmuz 1921'de Buhara'ya varan İsmail Süphi Bey'in vazifesi, Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda, Türkistan Milli Birliği'nin kuruluşu için Türkistan Türkleri arasında arabuluculuk yapmaktır. O zamanlar Türkistan liderlerinden biri olan Profesör Togan ve diğer liderlerle görüşen İsmail Süphi Bey, Buhara'da

---

⁶⁵ Fahir ARMAOĞLU, **Siyasi Tarih, 1789-1960**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1980, ss 630-631

⁶⁶ Hamza EROĞLU, **Türk İnkılap Tarihi**, Ankara, Savaş Yayınları, 1990, s.181

yaptığı çalışmalar ile Türkistan Milli Birliği'nin teşkilatlanmasında ve Türkistan için bir milli mücadele merkezi kurulmasında etkili olmuştur".⁶⁷

Türkiye ile Türkistan arasındaki kültürel ilişkiler 19. Yüzyıl ortalarından 1920'li yıllara kadar sınırlı da olsa bir gelişme göstermiştir. Bu dönemde İstanbul'da çıkan gazete, dergi ve kitaplar; Azerbaycan, Kırım, Kazan bölgeleri ile Taşkent, Buhara ve Semerkand gibi büyük merkezlerde takip edilmekte, aynı şekilde Türkistan ve diğer yerlerdeki Türkçe yayınlar da İstanbul'a ulaşmaktaydı. Özellikle İsmail Gaspıralı'nın "Tercüman" gazetesi İstanbul aydınları tarafından yakından takip edilmekteydi. Türkiye ile Türkistan arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkiler, Sovyetler Birliği'nin Türkistan halklarının alfabelerini ve kültürel hayatını tümüyle değiştirmesine kadar devam etmiştir.⁶⁸

Sovyet hâkimiyeti altına giren Türkler başlangıçta kültür birliğini muhafaza etmek maksadıyla ortak alfabeyi kullanmak gereğini saptamışlar ve bu maksatla Türkiye ile müşterekliği de sağlamak üzere Arapçayı kullanmaya başlamışlardır. Ancak SSCB, Türk kültür birliğini önlemek maksadıyla, Latin alfabesinin Türk Cumhuriyetlerinde kullanılmasına karar vermiş ve her Türk lehçesini ayrı lisanlar gibi geliştirecek şekilde Latin alfabesi tanzim edilerek, Rusça'nın yanı sıra, eğitim dili olarak Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Azerbaycan ve Tataristan (Başkurt) Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinde kullanılmaya başlanmıştır. 1926 yılına gelindiğinde Kafkasya ve Orta Asya Türkleri arasında Latin alfabesinin kullanılması oldukça yaygınlaşmıştır.⁶⁹

Sovyetlerin Türk toplumlarına Latin alfabesini kabul ettirmesinin hemen ardından 1 Kasım 1928'de Türkiye'de Latin alfabesinden alınan harflere, Türk dilinin özelliklerini belirten işaretlerin ilave edilmesi ile

---

⁶⁷ SARAY, a.g.e, ss.392-393

⁶⁸ Orhan KAVUNCU, "Sovyetler Dağıldıktan On Beş Yıl Sonra Türk Cumhuriyetleri", **Türk Yurdu**, Şubat 2007, Cilt:27, Sayı:234, s. 26

⁶⁹ DPT Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2000

oluşturulan Yeni Türk Alfabesine geçilmesi⁷⁰ nedeniyle Sovyetlerin planları alt üst olmuştur. Türkiye'nin Latin alfabesine geçmesi ile birlikte Türk dünyasında dil ve kültür kopukluğu da kademe kademe giderilmeye başlanmıştır. Artık Türkiye'de çıkan yayınlar Sovyet idaresindeki Türklere ve onların yayınları da Türkiye'ye kolayca ulaşıyordu. Neticede bütün Türkler, aynı dili konuşmaya ve aynı millete mensup olmanın bilincine sahip olmaya başlamışlardır. Atatürk, alfabe inkılâbından sonra da kültür hamlelerine devam ederek dil ve tarih inkılâbını başlatmıştır. Türk dilini ve tarihini bilimsel yöntemlerle araştırıp ortaya koyacak Türk Dilini Tetkik Cemiyeti (1932) ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyetini (1931) kurdurmuştur. Bir müddet sonra bu cemiyetler "Türk Tarih Kurumu" ve "Türk Dil Kurumu" şekline dönüştürülmüştür.⁷¹

Türk ulusunun büyüklüğüne ve üstün uygarlık yeteneklerine içten inanmış olan Atatürk, onu en uygar milletlerin düzeyine çıkarmak için önce tarihini bilmesi ve bunun içinde onu ilk kaynaklardan kendisinin araştırarak öğrenmesi gerektiğini belirterek;

*"Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir, yazan yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır"*⁷² demiştir.

Türk Tarih Kurumu'nun amacı *"Türk tarihi ile Türkiye tarihini ve bunlarla ilgili konuları incelemek ve elde edilen sonuçları her türlü yollarla yaymak"* olarak belirtilmiştir. Kurum, Atatürk'ün direktifleriyle, Anadolu kültürünün eskiliğini ve bunu Orta Asya'ya bağlayan yolları ve belgeleri ortaya çıkarmak, ayrıca daha yeni ve klasik uygarlıkların Anadolu'daki kalıntılarını araştırarak, yurdumuzun tarih öncesi çağlarından bugüne kadar olan tarihini aydınlatmak için kazılar yaptırmaktadır.⁷³

---

⁷⁰ EROĞLU, a.g.e., s.269

⁷¹ EROĞLU, a.g.e., ss.271-275

⁷² Türk Tarih Kurumu Web Sitesi, <http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=1>, (Erişim Tarihi : 31.01.2008)

⁷³ Türk Tarih Kurumu Web Sitesi

Türk Dil Kurumu'nun amacı ise *“Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak, onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe erdştirmek”* olarak tespit edilmiştir. Atatürk, 1 Kasım 1936'da Türkiye Büyük Millet Meclisinin beşinci dönem ikinci yasama yılını açış konuşmasında çok önem verdiği iki kurum olan Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumunun geleceğı ile ilgili dileklerini şu sözlerle dile getirmişti:

“Başlarında değerli Eğitim Bakanımız bulunan, Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumunun her gün yeni gerçek ufuklar açan, ciddî ve aralıksız çalışmalarını övgü ile anmak isterim. Bu iki ulusal kurumun, tarihimizin ve dilimizin, karanlıklar içinde unutulmuş derinliklerini, dünya kültüründe başlangıcı temsil ettiklerini, kabul edilebilir bilimsel belgelerle ortaya koydukça, yalnız Türk ulusunun değil, bütün bilim dünyasının ilgisini ve uyanmasını sağlayan, kutsal bir görev yapmakta olduklarını güvenle söyleyebilirim. Tarih Kurumunun Alacahöyük'te yaptığı kazılar sonucunda, ortaya çıkardığı beş bin beş yüz yıllık maddî Türk tarih belgeleri, dünya kültür tarihinin yeni baştan incelenmesini ve derinleştirilmesini gerektirecektir. Birçok Avrupalı bilim adamının katılması ile toplanan son Dil Kurultayının aydınlık sonuçlarını görmekle çok mutluyum. Bu ulusal kurumların az zaman içinde ulusal akademilere dönüşmesini dilerim. Bunun için, çalışkan tarih, dil ve bilim adamlarımızın, bilim dünyasınca tanınacak orijinal eserlerini görmekle mutlu olmanızı dilerim.”⁷⁴

Bu çalışmalarla bir taraftan diğer Türklerle müşterek tarihimiz ortaya konulurken, diğer taraftan da Türk dilinin daha da geliştirilerek ve yaygınlaştırılarak bütün Türk dünyasının müşterek sesi ve düşünce vasıtası haline gelmesi amaçlanmaktaydı. Özellikle alfabe birliğinden sonra Türkiye Türklerinin önderliğinde Türk dilini hem Azerbaycan Türklerinin ve hem de Türkistan ve diğer bölge Türklerinin konuştuğı dil ile kaynaştırmak ve müşterek bir dil haline getirmek istenmiş, böylece, müşterek bir tarihe sahip olan Türk dünyasının, lehçe farklılıkları giderilerek müşterek bir dil bağı ile

---

⁷⁴ Türk Dil Kurumu Web Sitesi,
<http://www.tdk.gov.tr/TR/Default.aspx?F6E10F8892433CFFAAAF6AA849816B2EF4376734BED947CDE>, (Erişim Tarihi : 31.01.2008)

birleşmeleri, kısacası, bütün Türk dünyasında bir kültür birliği meydana getirilmesi arzulanmıştır.⁷⁵

Atatürk'ün önderliğinde Türkiye'de yapılan bu dil ve tarih çalışmaları SSCB'ni son derece rahatsız etmiş, kendilerinin bazı değişik harfler ilavesiyle Sovyetlerdeki Türk Cumhuriyetlerine kullandıkları Latin alfabesiyle yapılan öğretim ve yayınların, bu cumhuriyetlerde yaşayan Türklerin Türkiye ile kültürel ilişkilerini koparamadığını, bilhassa Türkiye'nin de Latin alfabesine geçmesi ile birlikte aksine kültür birliğinin hızlandığını görmüşler ve bundan hiç memnun olmamışlardır. Sovyetler, idaresi altında yaşayan Türkleri manen, dil ve kültür yönünden Türkiye'den uzaklaştırarak sosyalist bir kültür içinde sosyalist bir millet yaratmak maksadıyla, alfabe değişikliğine gitmeyi ve Kiril alfabesine geçmeyi gerekli görmüşlerdir.

Anadolu dışında yaşayan Türklere verdiği önemi her vesile ile dile getiren Atatürk, 1933 yılında Cumhuriyetin 10. yıl kutlamalarında yaptığı konuşmasında Türkistan Türkleri ile ilgili kısaca şöyle demektedir:⁷⁶

“Bugün Sovyetler Birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya -Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir. Bugün elinde sınıksız tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir... Bizim bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprülerini sağlam tutarak. Dil bir köprüdür... İnanç bir köprüdür... Tarih bir köprüdür... Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların (Dış Türklerin) bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli”.

---

⁷⁵ SARAY, a.g.e, s.399

⁷⁶ Mehmet GÜNAL, “Türk Birliğine Giden Yol: Türk Ekonomik Topluluğu (TET)”, 2023, Yıl:5, Sayı:51, Temmuz 2005, ss. 74-75

Atatürk'e göre, Türkiye dışındaki Türklerin Türkiye'ye topyekûn göçü asla çözüm değildir. Türkiye sınırları dışında yaşayan Türkler, bulundukları ülkelerde ulusal kimliklerini koruyarak mevcudiyetlerini sürdürmelidirler. Bu temel politikanın en somut örneklerine Lozan Barış Konferansı tutanaklarında rastlamak mümkündür. Bir şekilde yurt dışından gelen Türk asıllı göçmenleri, "kaybedilmiş ülkelerimizin milli hatıraları" kapsamında değerlendiren ve gereken önemi veren Atatürk, diğer taraftan, Antlaşmaya ek "Mübadele Protokolü"nde de görüleceği üzere, İstanbul'daki Rumlara karşılık yaklaşık üç kat daha fazla nüfusa sahip Batı Trakya'daki Türklerin yerlerinde kalmalarını, bir başka ifadeyle mübadele kapsamına alınmamaları için kararlılık göstermiştir.⁷⁷

Atatürk, Türkiye dışındaki Türklerin kültürel yapılarını koruyup geliştirecek; onları bulundukları ülkelerde eşit ve rahat yaşamalarını olanaklı kılacak politikaların üretilmesinin şart olduğunu söylemiştir. Bu açıdan, Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak isteyen özellikle komşu ülkelerin, içlerindeki Türk azınlığa karşı duyarlı ve saygılı olma zorunluluğunu hissetmesi sağlanmalıdır. İşte, Lozan Barış Antlaşması başta olmak üzere, komşu ülkelerle yapılan ikili antlaşmalarda Türk azınlıkların korunmasına ilişkin hükümlerin yer alması, bu politikanın bir tezahürüdür. Bu antlaşmalarda, Türkiye sınırları dışında yaşayan Türklerin temel insan haklarının güvence altına alınmasının yanı sıra, bu topraklarda şehit düşmüş askerlerimizin kabirlerini bir araya getirmek suretiyle şehitlikler açılması da sağlanmıştır.⁷⁸

Atatürk'ün bu öngörü ve önerilerine rağmen, Türkiye Türk Dünyası'na ilişkin uzun vadeli bir strateji oluşturmamıştır. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra yapılan bazı faaliyetlerin dışında, uzun vadeli bir stratejiye dayalı politika izlenmemiş ve yeni bağımsızlığını kazanan Cumhuriyetlerin beklentileri karşılanamamıştır.

---

⁷⁷ Reha PARLA, **Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslararası Temelleri: Lozan-Montrö**, Lefkoşa, 1985, s. 72-77 ve 101

⁷⁸ Yalçın ÖZALP, **Yurt Dışındaki Türk Şehitlikleri**, (Ankara: A.Ü.T.İ.T.E. yayınlanmamış doktora tezi, 3 C, 1987).

4. Soğuk Savaş Döneminde Zayıflayan İlişkiler

Atatürk'ten sonra Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik politikasından söz etmek zordur. Türk liderler, özellikle Sovyetler Birliği sınırları içinde yaşayan "Dış Türklere" yönelik resmi politika izlemekten kaçınmışlar ve Sovyetleri bu konuda tedirgin etmemeye çalışmışlardır. Bu dönemde, Orta Asya Türkleriyle birlikte bir Türk Birliği oluşturmak amacıyla Sovyetler Birliği'ne karşı cihat ilan edilmesini savunan kimi sınırlı gruplar dışında hiçbir Türk hükümeti bu konuya ilgi göstermediği gibi, Sovyetler Birliği yönetimindeki Türk halkları üzerine araştırma yapılması bile engellenmiştir. Sovyetler Birliği ise ülkesindeki Türk-Müslüman toplulukların Türkiye ile ilişki içine girmesinin kendisi için doğuracağı tehlikeleri göz önüne alarak, Orta Asya ve Kafkasya halklarının Türkiye ve dünya ile ilişki geliştirmesine olanak tanımamış, Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) dahi bu halklarla ilişki kurmasına izin vermemiştir. Dolayısıyla Gorbaçov yönetiminin son günlerine kadar Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya halkları ile kayda değer bir ilişkisi olmamıştır.⁷⁹

Türkiye-Rusya ilişkileri, İkinci Dünya Savaşı'na kadar iyi komşuluk ilişkileri ve karşılıklı işbirliği içerisinde devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra SSCB'nin bloklar arası kutuplaşma döneminde temelde ideolojik yayılmacılığı ön plana çıkaran bir anlayışa yönelmesi, bunu etkin bir şekilde Türkiye'ye karşı da kullanması neticesinde ilişkilerimize uzun yıllar süren yavaşlama, gerginlik ortamı hakim olmuştur. Sovyetler Birliğinin ülkemize yönelik tehditlerinin; toprak talebinde bulunulması, 1929'da imzalanmış olan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nın 1945'de uzatılmayacağını açıklanması, Dışişleri Bakanı Molotov'un Büyükelçimiz Sarper'e söz konusu anlaşmanın uzatılması için toprak talebi dahil ağır şartlar öne sürmesi gibi boyutlara ulaşmasıyla birlikte ilişkilerin aşamalı bir şekilde olumsuz bir döneme girdiği, gerginliğin belirgin bir nitelik olarak ilişkilerde öne çıktığı görülmektedir. Stalin'in Boğazları Sovyet nüfuzu altına alma ve Türkiye'yi

---

⁷⁹ Mustafa AYDIN, "*Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler*", **Türk Dış Politikası (Cilt II. 1980-2001)** (Der.) Baskın ORAN, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 366

Rus uydusu haline getirme talebi Türkiye'nin yeni politikalar belirlemesine neden olmuştur. Bir anlamda "Sovyet korkusu" Türkiye'nin Batı'ya yakınlaşmasını ve NATO'ya girmesini sağlamış, Türkiye uzun yıllar ABD'nin stratejik müttefiki olarak Sovyetler Birliği'nin karşı politikası içinde yer almıştır.⁸⁰

Stalin döneminde gerilen Türk-Rus ilişkileri, 1960'lı yıllarda iki ülke başbakanlarının gerçekleştirdiği karşılıklı ziyaretlerle yeniden gelişmeye başlamış ve bu gelişme süreci SSCB'nin dağılmasından sonra ivme kazanarak günümüze kadar gelmiştir. İki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin gelişmesi ekonomik işbirliğine de yansımış, Başbakan Ürgüplü'nün Moskova ziyareti, 1966 yılında SSCB Başbakanı Kosigin'in Türkiye ziyaretleri, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bu ilişkilerin sonucunda Türk ağır sanayinin temelini oluşturan tesisler, düşük faizli Sovyet kredisi ve teknik desteklerle kurulmuş olup bunlardan bazıları; İskenderun Demir-Çelik Tesisleri, Seydişehir Alüminyum Fabrikası, Alağa Petrol Rafinerisi, Bandırma Sülfirik Asit Tesisi, Artvin Kereste Fabrikası ve Çayırova Cam Fabrikası'dır.⁸¹

Gerçekte, Türkiye ile Rusya arasındaki ekonomik ilişkiler 1984 yılında imzalanan ve 1987 yılında yürürlüğe giren doğalgaz anlaşmasıyla canlılık kazanmıştır. Sovyetler Birliği'nden alınan doğalgazın bedelinin % 70'inin, Türkiye tarafından mal ve hizmet olarak ödenmesi öngörülen bu anlaşma sayesinde Türk sanayi ürünlerinin Sovyetler Birliği'ne satışı sağlanmıştır. Daha önceleri oldukça düşük rakamlarla ifade edilen Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı 1991 yılında 400 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır.⁸²

İkili anlaşmalar çerçevesinde önceleri SSCB daha sonra ise, başta RF olmak üzere diğer Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri ile yürütülmekte olan ikili ticari ve ekonomik ilişkilerimizde önemli gelişmeler

⁸⁰ Ntvmsnbc, 18 Ocak 2005, <http://www.ntvmsnbc.com/news/305647.asp> (Er.Tar. 17 Aralık 2005)

⁸¹ Erel TELLAL, "SSCB'yle İlişkiler", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I. 1919-1980)** (Der.) Baskın ORAN, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 778-782

⁸² Hasan SELÇUK, **Türkiye Rusya Ekonomik İlişkileri**, Tasam Yayınları, 2005, s. 55

kaydedilmiş ve 1991 yılında Sovyetler Birliği ile 1.7 milyar dolar olan dış ticaret hacmimiz, SSCB'nin dağılması ile birlikte hızla artan bir trend izleyerek, 1995 yılında 5.4 milyar dolara ulaşmıştır. Söz konusu ticaret hacminin % 61.7'sine tekabül eden 3.3 milyar dolarlık kısmının RF ile gerçekleştirildiği dikkate alındığında, Rusya Federasyonunun ülkemiz açısından taşıdığı önem açıkça ortaya çıkmaktadır.⁸³

Gelinen noktada Türkiye'nin, dengeli politikalar geliştirerek Orta Asya'da hala büyük bir nüfuza sahip olan Rusya Federasyonu (RF) ile işbirliği yapması bölgedeki çıkarlarını koruması açısından gereklidir. Ancak, RF ile işbirliğini savunmak, Orta Asya ve Kafkasya'yı RF'ye teslim etmek anlamına gelmemelidir Bu bağlamda Batı güdümlü politikaya tepki duyanlar, RF güdümlü dış politika önermekten sakınmalıdır. Çünkü bu yaklaşım RF ile sağlıklı işbirliğinin kurulmasını engelleyecek bir yaklaşımdır. Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'da çıkarları ve varlığı bulunmuyorsa, RF açısından bu coğrafyada Türkiye ile işbirliği yapmanın anlamı da yoktur. Böyle bir durumda Türk-Rus işbirliği Ortadoğu ve Karadeniz ile sınırlı kalacaktır. Diğer taraftan, Kafkasya'da Rusya'ya, Orta Asya'da Rusya ve Çin kısılcına karşı olarak Türkiye'nin dengeleyici rolüne ihtiyaç duyulmaktadır.⁸⁴

---

⁸³ Bülent ŞAHİNALP, "Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik ve Ticari İlişkileri", **Dış Ticaret Müsteşarlığı**, <http://www.dtm.gov.tr/lead/DTDERGI/nis97/1.htm> (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2005)

⁸⁴ Anar SOMUNCUOĞLU, "Orta Asya'da Türk-Rus işbirliğinin koşulları", TUSAM, 21 Kasım 2005

İKİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE’NİN KAFKASYA VE ORTA ASYA POLİTİKASI

1990’lı yıllarda Türkiye, Moskova odaklı bölge politikasını terk ederek Kafkasya ve Orta Asya devletlerini farklı bir bağlamda değerlendirmeye ve bölgeye yönelik aktif tutum takınmaya başlamıştır. Bu doğrultuda 16 Aralık 1991’de bölge devletlerini tanıyan ilk ülkelerden biri olan Türkiye, 1992 yılının ilk üç ayında bu yeni devletlerle diplomatik ilişkiler kurmuştur. 27 Nisan -3 Mayıs 1992 tarihleri arasında dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, Orta Asya’yı ziyaret etmiş, bir sene sonra Cumhurbaşkanı Turgut Özal, bölgedeki dört cumhuriyete gitmiştir. 1993’e kadar olan dönemde, 140’tan fazla ikili anlaşma imzalanmıştır.⁸⁵ Bu dönemde gerek Türk karar alıcılarının ve gerekse uluslararası aktörlerin Türkiye ve Türk Dünyası ile ilgili benzer yaklaşımlarda bulundukları görülmektedir. Amerikalı devlet adamı Henry Kissinger, “*Adriyatik’ten Çin’e*” kadar uzanan bir “Türk dünyası”ndan söz ederken, dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, “*21. yüzyılın bir Türk Yüzyılı*” olacağını ifade etmiştir.⁸⁶

A. TÜRKİYE’NİN BÖLGE POLİTİKASINI ETKİLEYEN UNSURLAR

1.Soğuk Savaş Sonrasındaki Gelişmelerin Türk Dış Politikasına Yansımaları

Soğuk Savaş, yaklaşık 45 yıl boyunca Türkiye’nin dış politikasının şekillenmesinde belirleyici faktör olmuştur. Bu dönemde Sovyetler Birliği’nin Orta Doğu ve Doğu Akdeniz’e açılmasını önleyecek yayılmacılığına karşı tampon görevini gören Türkiye “batıya yönelik” bir siyaset izlemiş, bu yöneliş NATO’ya üyelik ve AB ile bütünleşme çabası ile daha da belirginleşmiştir.

⁸⁵ AYDIN, a.g.e. s. 380

⁸⁶ Efe ÇAMAN, “*Kafkasya ve Orta Asya’da Türkiye’nin Yeni Bölgesel Politikası: Dış Politikanın Yönelim Sorunsalı*”, **Avrasya Dosyası**, cilt:12, sayı:1, Nisan 2006, s.187

Soğuk Savaş, Türkiye'nin kültürü ve siyasal rejiminde kesin bir batılılaşma yönlendirmesinin gerçekleşmesini sağlamıştır.⁸⁷

Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde meydana gelen değişimlerin etkisiyle iki kutuplu sistemin getirdiği istikrar yerini belirsizliğe bırakmıştır.⁸⁸ Bu dönemde artan ayrılıkçı milliyetçilik, sınır anlaşmazlıkları, azınlık sorunu, terörizm, uyuşturucu ticareti, vb. sorunlar istikrarsızlık ortamını yeni uluslararası sistemin temel sorunlarından biri haline getirmiştir. Bu istikrarsızlığın yoğun olarak yaşandığı Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu'nun kesişme noktasında olan Türkiye, kendini adeta dünyanın bu en çalkantılı bölgelerinden birinin tam ortasında bulmuştur.⁸⁹

SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaşın bitişi, olumsuzlukların yanında Türkiye'nin önüne yepyeni imkânlar da çıkarmıştır. Soğuk Savaş sırasında adeta batının ileri karakolu konumunda bulunan Türkiye'nin, bölgesindeki gelişmelerde söz sahibi olabilecek bir merkez ülke olma şansı doğmuştur.⁹⁰ Türk devlet adamları, bir taraftan Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Türkiye'nin Avrupa entegrasyonu bağlamında yitirdiği önemi bertaraf etmeğe çalışırken, diğer taraftan da yeni bölgesel koşullara uygun bir bölgesel dış politika geliştirme stratejisi izlemiştir. Uluslararası ve Türk uzmanlar tarafından yapılan değerlendirmelerde Türkiye'nin Soğuk savaş sonrası dönemde yeni bir potansiyel bölgesel büyük güç olarak ortaya çıktığı yorumları dile getirilmiştir.⁹¹

Orta Asya ve Kafkasya, coğrafi konumu, tarihi, içinde yaşayan toplum ve topluluklarının etnik kökenleri gibi nedenlerle, bölgesel bir güç olma iddiasındaki Türkiye için son derece önemli bir bölgedir. Anadolu coğrafyasının bir uzantısı ve tamamlayıcısı konumunda bulunan ve

---

⁸⁷ Kemal KARPAT, "Türk Dış Politikası: Tanıtıcı Bazı Noktalar", (der.) Kemal KARPAT, **Türkiye ve Orta Asya**, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s.228

⁸⁸ Oral SANDER, "Yeni Bir Bölgesel Güç Olarak Türkiye'nin Dış Politika Hedefleri", (der.) Faruk SÖNMEZOĞLU, **Türk Dış Politikası'nın Analizi**, İstanbul, Der Yayınları, 1998, s.608

⁸⁹ Kemal KİRİŞÇİ, "Uluslararası Sistemdeki Değişmeler ve Türk Dış Politikasının Yeni Yönelimleri", (der.) SÖNMEZOĞLU, a.g.e., s.615

⁹⁰ DEMİRAĞ, a.g.m.

⁹¹ ÇAMAN, a.g.m., s.186

Türkiye'nin jeostratejik ufku ve stratejik ilgi alanı içerisinde yer alan Kafkasya; Türkiye'nin güvenliği ve ekonomik geleceği açısından büyük önem taşımaktadır. Orta Asya'da Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarına kavuşmaları Türkiye'nin yeni jeopolitiğinin en önemli unsurlarından biridir. Bu ülkelerin bağımsızlıklarını korumaları, kendi aralarında ve Türkiye ile işbirliğini geliştirmeleri, kendilerini çevreleyen RF, Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) ve İran'ın münhasır nüfuzu altına girmemeleri Türkiye için hayati öneme sahiptir.⁹²

2. Bağımsızlığını Kazanan Ükelere Türkiye Modeli

Avrasya coğrafyasında çok önemli stratejik bir konuma sahip olan Türkiye, yarım yüzyıl boyunca, içinde yer aldığı NATO'nun ittifak politikaları ve stratejilerini uygulamıştır. Soğuk savaş sonrası değişen güç dengeleri ve oluşan yeni jeopolitik ortam, Türkiye'yi çok yönlü, çok seçenekli, uzun vadeli, aşamalı ve bağımsız politikalar üretmeye zorlamaktaydı. Türkiye'nin, hemen çevresinde cereyan eden ve uluslararası ortamı temelinden sarsan bölgesel ve küresel gelişmelere ayak uydurması için, etkili bir dış politika stratejisi geliştirmesi şarttı. Demirel'in dediği gibi, *“kendine özgü kültürel, coğrafi ve tarihsel konumuyla Avrasya'nın tam merkezinde yer alan”* Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası sorumlulukları artmıştı ve Türkiye artık bunların gereklerini yerine getirmekten kaçınamazdı. Burada “Türkiye'nin sorumluluklarından” kasıt, yeni bağımsızlıklarını kazanmış bölge devletlerinin dünyayla bağlantı kurmalarında Türkiye'nin aktif bir rol oynaması, onlara kimliklerini ararken yardımcı olması ve bu Cumhuriyetleri uluslararası toplumun saygıdeğer birer üyesi olmaya hazırlaması gerektiğiydi.⁹³

Türkiye'nin bu Cumhuriyetlerle ikili ilişkileri ilk yaklaşmanın vermiş olduğu heyecanla 1991 yılında yoğun bir şekilde başlamış ve Türkiye'ye gelen bu ülke liderlerine sayısız destek ve yardım sözleri verilerek, 1993 yılına kadar olan iki senelik dönemde 140'dan fazla anlaşma imzalanmıştır.

---

⁹² YANAR, a.g.e. s.123

⁹³ AYDIN, a.g.e. s. 381

1992 yılı ortalarına gelindiğinde Türkiye bölgede etkili olabilmek ve liderliğe oynayabilmek amacıyla siyasi, ekonomik, kültürel, askeri ve mali alanlarda ciddi adımlar atmıştır. Kısıtlı kaynaklarına rağmen bu cumhuriyetlere kredi vermiş, ekonomik reformlar için teşvik ve yardım etmiştir. Eğitim alanındaki işbirliği kapsamında Türkiye 1992 yılında toplam 6729 öğrenciyi kabul etmiştir.⁹⁴

Ancak gelinen noktada Orta Asya Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki siyasi ilişkilerin yeterince geliştirilemediği ve Batı tarafından da desteklenen “Türk Modeline” fazla itibar edilmediği görülmektedir. Bunun en önemli nedenleri; Orta Asya ve Kafkasya’yı Sovyet Rusya’nın iç politikası olarak değerlendiren Türkiye’nin bölge hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması, bölgede yaşanan hızlı gelişmelere hazırlıksız yakalanması, bölge ülkeleri ile belirli bir plan ve sistem dâhilinde, kurumsal ilişkilerin başlatılması yerine; bölgeye “Abi Devlet” profiliyle yaklaşarak aceleci ve duygusallığın ağır bastığı bir politika izlemesi ve yerine getirilmesi zor olan taahhütlerde bulunmasıdır. 1992’de Orta Asya Cumhuriyetlerini ziyaret eden başbakan Demirel, Türkiye’nin kapasitesini çok zorlayacak, yaklaşık 1.1 milyar dolarlık ithalat kredisi ve dış yardım sözü vermiştir. Demirel ayrıca Orta Asya cumhuriyetlerinin Ruble bölgesinden çıkmaları gerektiğini söyleyerek, Rusya’nın bölgedeki çıkarlarına adeta meydan okumuştur.⁹⁵

Bu duygusal yaklaşımlar, resmi ziyaretler sırasında ve medyaya verilen demeçlere de yansımış, kullanılan hatalı söylemler, bölge ülkeleri tarafından şüphe ile karşılandığı gibi Türk modelinin şansını da oldukça azaltmıştır. Çünkü uzun yıllar Sovyet idaresinde kimlikleri bastırılarak yaşamak zorunda kalan Türk Cumhuriyetleri şimdi bir başka devletin idaresi ve koruyuculuğu altına girmek istemiyor, kendi bireysel kimliklerini vurgulamayı tercih ediyorlardı⁹⁶

---

⁹⁴ BAL, “Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası İçin Türk Cumhuriyetleri’nin Önemi”, **a.g.m.**, s.374

⁹⁵ AYDIN, **a.g.m.**, s.384

⁹⁶ DEMİRAĞ, **a.g.m**

Diğer taraftan ilişkilerin başlangıcında bu ülkeler, Türkiye'yi güçlü, bölgede kendilerine yardım edebilecek bir devlet olarak görmelerine ve dünyada değişik kesimler tarafından Türkiye'nin bölgede yıldızı parlayan bölgesel güç olarak değerlendirilmesine karşılık, zamanla Türkiye imaj kaybına uğramıştır. Bu imaj kaybında farklı faktörler rol oynamıştır. Azerbaycan'da desteklediği Elçibey yönetiminin düşürülmesi Türkiye'nin güçlü devlet imajının hem bölgede hem de dünyada ciddi şekilde sorgulanmasına neden olmuştur. Türkiye'nin imaj kaybında rol oynayan diğer bir etken de SSCB dağıldıktan sonra uluslararası çevrelerce ve Türk Cumhuriyetleri tarafından Türkiye'nin kapasitesinin çok üzerinde algılanması ve yapabileceğinden çok daha büyük rollerin Türkiye'ye atfedilmesidir. Ayrıca Sovyet dönemindeki dış dünya ile haberleşmedeki kısıtlamalardan dolayı bu Cumhuriyetler büyük ölçüde dış dünya ve Türkiye'nin gerçeklerinden habersizdiler. Zamanla, Türkiye'deki siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar ve diğer sorunlar öğrenildikçe Türkiye'nin ilk olumlu imajı zedelenmiştir.⁹⁷

3. Kafkasya ve Orta Asya'da Güç Mücadelesi

Kafkasya ve Orta Asya, 19. yüzyılda Rusya ile İngiltere arasında “**Büyük Oyun**” olarak adlandırılan çekişmelere sahne olmuştur. İngiltere, bölgenin Çarlık Rusya tarafından işgal edilmesini, Hindistan sömürgesi için tehdit olarak görmüş, Rusya ise İngiltere'nin Müslüman kabileleri direnişçiler olarak Rusya'ya karşı kışkırtmasından şüphe duymuştur. Dolayısıyla bölgede, Orta Asya ile Hindistan'ın kontrolü için büyük bir mücadele yaşanmıştır.⁹⁸ SSCB'nin dağılması ile birlikte ortaya çıkan güç boşluklarını doldurmak ve Hazar Bölgesinin potansiyel zenginliğini paylaşmak isteyen güçler arasında yaşamakta olan kıyasıya mücadele “**Yeni Büyük Oyun**” olarak adlandırılmaktadır. Kafkasya ve Orta Asya'daki boru hatları, tanker güzergâhları, enerji konsorsiyumları ve antlaşmaları bu yeni oyunun önemli enstrümanları arasındadır.⁹⁹ Yeni Büyük Oyunda İngiltere yerini ABD'ye

⁹⁷ BAL, **a.g.m.**,s.375

⁹⁸ Barış ŞANLI; **Kafkasya'da Enerjinin Yeni Jeopolitiği**, Anlayış Dergisi, Eylül-2003, ss.50-

51

⁹⁹ DAĞCI, “Orta Asya'nın Değişen Jeopolitiğinde Rekabet Eden Güçler”,s.1305

bırakmış, Rusya'nın yanında Çin, Türkiye ve İran gibi bölgesel aktörler de sahnede yer almışlardır. Yani bu karmaşık oyunun oyuncu sayısında bir hayli artış gözlenmiştir. Yeni büyük oyunda hedef, trilyonlarca dolarlık Kafkasya ve Orta Asya petrol ve gazının üretiminde üstünlük sağlamak, taşınmasında geçiş ücretinden faydalanmak, diğer güçlere göre, enerjiyi kontrol ederek fiyatlara hâkim olmak ve stratejik üstünlük sağlamaktır¹⁰⁰

Günümüzde Yeni Büyük Oyun; ABD açısından, Rusya'nın bölgede etkisinin azaltılması, Çin'in bölgeye girişinin engellenmesi, ABD destekli yönetimlerin oluşturulması, ABD'nin ordu ve şirketleri ile bölgede etkinliğini artırması şeklinde devam etmektedir. ABD, Büyük Ortadoğu Projesi'ni (BOP) hayata geçirip Orta Doğu ve Kafkaslardaki petrol ve enerji rezervlerini kontrol altına almak istemektedir BOP'un bir ayağını da Hazar petrolleri teşkil etmektedir.¹⁰¹ RF ise Kafkasları ve Orta Asya'yı yaşamsal çıkar alanı olarak görmekte ve buralara geri dönme çabasını devam ettirmekte, bölgenin ABD'nin kontrolüne girmesini istememektedir. Bu acımasız oyunda, diğer bölgelerde olduğu gibi Hazar Havzası da petrolün kanlı tarihinden payına düşeni almıştır ve bu süreç devam etmektedir.”¹⁰²

Orta Doğu'nun zengin enerji yataklarına bir alternatif olarak görülen ve gittikçe önemi artan Hazar enerji kaynakları üzerinde, birçok ülkenin çıkarları çatışmakta ve bazılarının bütçesi birçok Asya ülkesinin bütçesinden daha büyük olan uluslararası şirketler her geçen gün bölgedeki etkinliklerini artırmaktadır. (BP, Exxon-Mobil, Chevron, Eni ve Total gibi petrol şirketleri bunlar arasında sayılabilir) Bu enerji pastası önemini koruduğu sürece, bölgedeki gerginlik ve mücadele artarak devam edecektir.¹⁰³

---

¹⁰⁰ Şener ÜŞÜMEZSOY- Şamil ŞEN, **Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları**, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 2003, s. 28

¹⁰¹ E. Hatun KILIÇBEYLİ, “Büyük Ortadoğu Projesi ve NATO” Konferans Bildirgesi, 18.09.2004

¹⁰² Suat PARLAR, **Barbarlığın Kaynağı Petrol**, İstanbul, Anka Yayınları, 2003, s.43

¹⁰³ Lutz KLEVEMAN, **Yeni Büyük Oyun, Orta Asya'da Kan ve Petrol** (Çev. Hür GÜLDÜ), Everest Yayınları, İstanbul, 2004, s. 3

1990'ların sonuna kadar Irak'ın Kuveyt'i işgali, Ortadoğu Barış Süreci, Bosna ve Kosova olayları, Rusya'nın geleceği ve NATO'nun yeniden yapılandırılması gibi gelişmelerle meşgul olan Washington yönetimi, Orta Asya ve Kafkasya bölgesine yeterli ilgiyi gösterememiştir. Ancak, bir taraftan Rusya'nın 1993'te ilan ettiği "Yakın Çevre Doktrini"yle Orta Asya'daki etkinliğini tekrar artırma çabası içerisine girmesi, AB'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik çeşitli projeleri geliştirmesi, Çin'in bölgede etkinliğini artırması, Türkiye'nin beklenen etkinliği gösterememesi ve ABD merkezli petrol şirketlerinin bölgede artan çıkarları gibi faktörler 1990'ların ortalarından itibaren ABD'nin bölgeye ilgisini yavaş yavaş artırmıştır.¹⁰⁴

12 Aralık 1991'de ABD Dışişleri Bakanı James Baker tarafından ABD'nin, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu bağımsız olan yeni devletlere yönelik politikasının dayandırılacağı ilkeler genel anlamda ülkelerin sınır sorunlarının çözümü, demokrasinin gelişmesi, insan hakları ve azınlık haklarının korunması, piyasa ekonomisine geçiş için gerekli reformların yapılması ve ülkelerin uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmeleri şeklinde dile getirilmiştir. James Baker'ın 1992'de beş Orta Asya Cumhuriyetine gerçekleştirdiği ziyaretlerin ardından bölge başkentlerinde diplomatik temsilcilikler açan ABD, 1990'lı yıllarda Orta Asya politikasını bu unsurlara dayandırmaya devam etmiştir.¹⁰⁵

Özellikle 1990'ların ortalarından itibaren, Orta Asya ve Kafkasların ABD'nin yaşamsal çıkarları için son derece önemli olduğunu ileri süren Amerikalı strateji uzmanları, Mackinder ve Spykman'ın "Merkez Bölge" nitelendirmesinden hareketle, bölgede denetim sağlayacak devletin dünya güç dengelerini bastan aşağıya değiştireceğini savunuyorlardı. ABD'nin "Kuveyt, Meksika Körfezi ve Kuzey Denizindekileri açık farkla geride bırakacak enerji rezervlerine sahip" bu bölgede temel aktör olabilmek için

---

¹⁰⁴ Çağrı ERHAN, "ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları" **Aylık Strateji ve Analiz e-Dergisi**, Ekim 2003, sayı 9, s.4

¹⁰⁵ Armağan, KULOĞLU, "ABD'nin Orta Asya-Kafkasya Politikası ve Türk Dünyasına Yansımaları", **21, Yy'da Türk Dünyası Jeopolitiği**, (Der.) Ümit ÖZDAĞ, Yaşar KALAFAT, M.Seyfettin EROL, Ankara, Asam Yayınları, 2003, s 226

önüne çıkan tüm fırsatları değerlendirmesi ve sonunda bölgeye yerleşmesi gerekmektedir.¹⁰⁶

Soğuk Savaş sonrası genel dış politikasını enerji kaynaklarının kontrol edilmesi stratejisi üzerine kuran ABD'nin petrol konusundaki değişmez stratejisini; *"Petrolün (ya da geniş bir ifade ile tüm enerji kaynaklarının), ABD'nin ve onun sanayileşmiş müttefiklerinin ekonomisine zarar vermeyecek şekilde çıkarılması ve uygun fiyatlarla dünya pazarına akışını güvence altına almak"* şeklinde açıklamak mümkündür. ABD bu stratejisini "Ulusal Güvenlik" söylemi ile birleştirmek suretiyle, yönetimler değişse bile temel stratejinin değişmemesini garanti altına almıştır. Orta Doğu ve Orta Asya enerji kaynaklarının üzerine oturduğu coğrafyanın odağında bulunan ve bölgedeki en büyük askeri güce sahip Türkiye'nin yakın işbirliği içerisinde olması, ABD'nin bölgedeki çıkarlarının gerçekleşmesi açısından büyük önem taşımaktadır.¹⁰⁷

1994 yılında Clinton yönetiminin işbaşına gelmesi ve Hazar enerji kaynaklarına Batılı şirketlerin ilgilerinin artmasıyla birlikte ABD'nin Kafkasya ve Orta Asya'da daha aktif politikalar geliştirmeğe başladığını görmekteyiz. Enerji arzını çeşitlendirme ve Körfez bölgesine olan bağımlılığını azaltma çabaları, ABD'nin Hazar bölgesine yönelmesine neden olmuştur. Ayrıca Hazar enerji ağlarının Rusya'nın tekeline girmesinin önlenmesi ve İran'ın bölgedeki projelerden tecrit edilmesi ABD'yi bölgeye yönlendiren diğer nedenlerdir. Günümüzde ABD'nin Kafkasya ve Orta Asya'da üç temel amacı olduğu söylenebilir.¹⁰⁸

- *"Bölge ülkelerinin bağımsızlıklarının desteklenmesi"*
- *Doğal kaynakların kendi ticari çıkarlarına uygun bir şekilde çıkarılması ve ihracı*

¹⁰⁶ Zbigniew BRZEZIŃSKI, **Büyük Satranç Tahtası Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gereklere**, (Çev., Ertuğrul DİKBAŞ, Ergun KOCABIYIK), İstanbul, Sabah Kitapları, 1998, s. 98;

¹⁰⁷ İsmail BİRER, *"Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'nin Uluslararası İlişkilerinin Dinamiği"*, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Ankara, Genelkurmay Atase Başkanlığı Yayınları, Sayı: 373, Temmuz 2002, ss. 49-51

¹⁰⁸ KALICKI; a.g.m, s 26

- *Petrol arzının çeşitlendirilmesi ve Körfez bölgesine olan bağımlılığının azaltılması”*

1990’larda ABD ve Türkiye’nin, Kafkasya ve Orta Asya bölgesinde yüzde yüz olmasa da karşılıklı çıkar birliği içinde oldukları söylenebilir. Bölgede etkinlik kurmak isteyen ABD, yeni ortaya çıkan ülkelerle güçlü tarihi ve kültürel bağları bulunan Türkiye’nin bu gücünden yararlanmak istemiş; Türkiye, Kafkasya-Orta Asya bölgesinde etkinliğini artırmak için ABD’nin yardımına ve işbirliğine ihtiyaç duymuştur.¹⁰⁹

Hazar enerji kaynaklarının Batı pazarlarına ulaştırılmasında köprü oluşturmaya hedefleyen Türkiye, ABD ile işbirliğinin bölgedeki rekabet gücünü artıracak bilinci ile hareket etmiş ve Bakü-Tiflis -Ceyhan (BTC) boru hattının hayata geçirilmesinde ABD’nin desteğini almıştır. ABD ise, Türkiye’nin coğrafi yakınlığından ve Azerbaycan ile olan tarihsel ve kültürel bağlarından yararlanmayı amaçlamış, bu çerçevede Türkiye’nin bölgedeki etkinliğini ve yeni inşa edilecek boru hattı güzergâhındaki kilit rolünü destekleyerek RF’yi devre dışı bırakmak istemiştir. Mevcut boru hatları ile önemli bir stratejik avantaja sahip olan RF, BTC’nin yerine önerdiği Bakü-Novorossisk hattının gerçekleşmesi halinde bulunduğu bölgede enerji konularında bir tekel olacağının farkındaydı. Bu durum hem ABD’nin bölgedeki nüfuzunu sınırlandıracağı ve bölgesel güç olma yolunda RF’nin kendisine rakip olarak gördüğü Türkiye’yi önemli bir stratejik avantajdan mahrum bırakacağı gibi, hem de Rus etkisinden çıkmak isteyen Azerbaycan ve Gürcistan üzerindeki Batı-Türkiye ittifakının etkinliğini azaltıp bu ülkeleri Moskova’nın kontrolü altına sokan önemli bir araç işlevi görecekti.¹¹⁰

Ekim 1998’de, Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu içinde yer alan bazı şirketlerin, Bakü-Ceyhan hattı konusunda isteksiz davranmaları karşısında ABD yönetimi, bu hattın "maliyetinin yüksekliğine rağmen, bölge

¹⁰⁹ Ramazan GÖZEN, *Türk Dış Politikasında Vizyon ve Revizyon*, ss. 48-49

¹¹⁰ Gökhan TELATAR, “BTC Boru Hattı ve Rusya’nın Transkafkasya’daki Etkinliği”, **Türk Asya Stratejik Araştırma Merkezi (TASAM)**, <http://www.tasam.org/index.php?altid=1242&syf=2>, (Erişim 21.02.2007)

petrolünün uluslararası pazarlara ulaşabilmesi için en iyi yol" olduğu şeklinde açıklamalar yaptı. Dahası, ABD Ticaret ve Kalkınma Ajansı, Türk boru hattı şirketi BOTAŞ'a 823 milyon dolarlık bir yardım yaparak, Bakü-Ceyhan ve Trans-Kafkasya boru hatları konularında ABD'den teknik, mali, hukuki ve çevre konularında uzmanlık hizmeti almasına imkân sağladı. ABD yönetiminin Bakü-Ceyhan ve Trans-Hazar hatlarına bu denli destek vermesinin nedeni, hatların ABD ile iyi ilişkiler içinde bulunan ülkelerden geçiyor olması ve hatlar sayesinde bu ülkelerin, Batı'nın çıkarları doğrultusunda, birbirlerine daha da yaklaşabileceği düşüncesi idi.¹¹¹

Kafkasya ve Orta Asya bölgesinin en etkin aktörlerinden biri olan RF'nin Orta Asya-Kafkasya politikası 1990'lı yıllarda BDT çerçevesinde yürütülmüş ve inişli-çıkışlı bir seyir izlemiştir. Sovyetler Birliği'nden sonraki ilk yıllarda Rus dış politikasında Orta Asya önemli bir yer edinmemiştir. Yeltsin'in Batı merkezli politikasının hezimete uğramasıyla birlikte BDT Coğrafyası bir anda RF'nin önceliği haline gelmiştir. Vladimir Putin'in devlet başkanı seçilmesiyle RF, Orta Asya ülkelerinin de dâhil olduğu BDT coğrafyasına daha fazla önem vermeye başlamıştır. Rusya'nın Orta Asya politikası ve diğer gelişmeler, Orta Asya ülkelerinin Rusya'ya daha fazla yakınlaşmalarına neden olmuştur.¹¹² RF, 1993 yılında açıkladığı "*Yeni Dış Politika Doktrini*" çerçevesinde eski Sovyet Cumhuriyetlerinin oluşturduğu kuşağı ve bu kapsamda "Yakın Çevre" olarak nitelediği Orta Asya ve Kafkasya'yı dış politikasının en öncelikli sahası olarak tanımlamış ve bu bölgedeki gelişmelerde Rusya'nın birinci derecede söz sahibi olduğunu iddia etmiştir.¹¹³

Putin, Haziran 2000 tarihinde, Rusya'nın 21. yüzyıldaki güvenlik ve dış politika önceliklerinin yeniden belirlendiği "RF Dış Politika Konsepti" dokümanını imzalayarak aktif dış politika atağını başlatmıştır. NATO ve AB'nin doğuya genişleme süreci ve ABD'nin 11 Eylül sonrasında askeri

---

¹¹¹ ERHAN, a.g.m., s. 8

¹¹² İlyas KAMALOV, "RF'nin Orta Asya politikası", **Stratejik Analiz**, ASAM Yayınları, İstanbul, Eylül 07, Sayı : 89 , ss. 83-84

¹¹³ Savaş YANAR, **Türk Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2002, s. 97

kuvvet potansiyelini Balkanlar-Karadeniz-Kafkasya-Orta Asya eksenine taşıma ve “Renkli Devrimler” ile Rusya’ya baskı uygulama girişimlerinden duyulan endişe RF’nin stratejik yönelimlerinde giderek milliyetçi eğilimlerin ön plana çıkmasına neden olmuş ve RF, Orta Asya ve Kafkasya’daki tarihi-kültürel miras avantajını kullanarak, “Yakın Çevre Doktrini” çerçevesinde bu ülkelerle işbirliğini güçlendirmek suretiyle bölgedeki etkinliğini artırmıştır.¹¹⁴

Emperyal bir geçmişe sahip olan Rusya’da, Putin’in Devlet Başkanı olmasından itibaren “Avrasyacılık” ve “İmparatorluk” düşünceleri yeniden canlanmıştır. Rus milliyetçisi ve jeopolitikacısı Dugin, tüm Asya’yı içine alan Büyük Rusya’yı yaratmak hedefi ile “Yeni Avrasya Hareketi” adı altında bir parti kurmuştur. Dugin, Büyük Rusya’yı tanımlarken Baltık Cumhuriyetleri ile Polonya ve Türkiye’yi de dâhil etmektedir. Rus stratejistleri, ABD’nin Avrasya’daki askeri ve ekonomik etkinliğini artırması, NATO’nun genişleme süreci, köktencilik gibi Rusya’nın güvenliğini etkileyen hususları bugünkü Rusya için değil, gelecekteki “*Büyük Rusya*” için tartışmaktadırlar.¹¹⁵

RF’nin Orta Asya ve Kafkasya politikasında etkili olan diğer bir olgu, NATO-RF ilişkileridir. NATO’nun eski Doğu Bloğu ülkelerini bünyesine katarak doğuya doğru genişleme stratejisi, Rusya’nın güvenlik kaygılarını artırmıştır. Şubat 1998’de dönemin NATO Genel Sekreteri Solana’nın Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan’ı ziyareti RF tarafından protesto edilmiştir. Doğu Avrupa ve Baltık ülkelerinin NATO’ya üye olmalarının yanı sıra Avrupa güvenliği sınırlarının Kafkasları kapsayacak şekilde genişletilmesi Rusya’nın hareket kabiliyetini sınırlamaktadır. Rusya’nın NATO’nun genişlemesini durdurmaya karşı çabaları ve Kafkasya’da güvenlik anlayışı, bir yanıyla bu jeopolitik kaygılardan kaynaklanmaktadır. Rusya’nın bu yönde uygulayacağı politikalardan en fazla etkilenen ülke ise Türkiye olmaktadır. NATO’nun genişlemesi tartışmaları öne çıkarken Kafkasya’daki

¹¹⁴ Mesut Hakkı CAŞIN, “*Yakın Çevre Doktrini Bağlamında RF’nin Orta Asya Politikaları*”, **Orta Asya’da Değişen Dengeler ve Türkiye**, Ankara, Sarem Yayınları, 2007, ss.6-7

¹¹⁵ Nikolay KİRİYEV - E. Hatun KILIÇBEYLİ, “*Avrasyacılık*”: *Türkiye ve RF’da Yaklaşım Farklılığı Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği* (Der.) Ertan EFEGİL, E. Hatun KILIÇBEYLİ, Pınar AKÇALI, İstanbul, Gündoğan Yay, 2004, s 10

gerçek güvenlik sorunlarının göz ardı edilmesi Rusya'nın bölgede etkinliğini artırmaktadır. RF, Suriye, Ermenistan, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ile geliştirdiği ilişkilerle Doğu Akdeniz'de etkinlik sağlayarak, hem NATO'nun genişleme sürecine karşılık vermeye çalışmakta, hem de Körfez ve Hazar havzasını kontrol altında tutmaya çalışmaktadır. Ayrıca, gerek ABD'ye gerekse Azerbaycan ile Türkiye'ye karşı İran ile ilişkilerini geliştirmektedir.

Kafkasya ve Orta Asya'daki güç mücadelesinde öne çıkan diğer bir ülke, son yıllarda özellikle ekonomik alanda büyük bir gelişme gösteren ÇHC'dir. Bu ülkede, 1980'li yılların sonunda Devlet Başkanı Deng Şiaoping ile başlayan yenileşme hareketi, ileriki aşamalarda büyük bir stratejiye dönüşmüştür. İlk aşama, ekonomik durumu güçlendirmektir. Uzak Doğu Asya'da bölgesel güç olmak, buradaki enerji kaynaklarını elinde tutabilmek ve Tayvan'ı ana kıt'aya katabilmek ikinci aşamayı oluşturmaktadır. Son aşamayı da askerî ve ekonomik yönden gücü elinde tutarak süper güç olma oluşturmaktadır. ÇHC'nin süper güç olma hayalinin en önemli parçasını Asya teşkil etmektedir. Bu hayali gerçekleştirmek için, Orta Asya'dan Avrupa'ya kadar olan bölgede kendi çıkarlarını korumayı amaç edinmiştir.¹¹⁶

ÇHC'nin RF ile ilişkileri geliştirmek, Orta Asya Cumhuriyetleri ile ticarî ve askerî alanda alışveriş yaparak onların üzerinde nüfuz sahibi olabilmek ve en önemlisi kendi yönetimi altındaki Doğu Türkistan'daki milliyetçi hareketleri bu ilişkiler sayesinde kontrol altında tutmayı sağlamak gibi önemli Orta Asya stratejileri vardır. ÇHC'nin Orta Asya'ya yönelik politikalarında dört faktör ağırlıktadır. Sınırlarında ve sınır bölgelerinde istikrar arzusu, ekonomisini, teknolojik ve askeri kapasitesini mevcut siyasal ve sosyal yapı istikrarını koruyarak geliştirmek ve modernleştirmek isteği, ekonomik kalkınmasını sürdürmek için gerekli olan enerji ihtiyacını karşılama sorunu ve son olarak

---

¹¹⁶ Kutay KARACA, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Yeni Güvenlik Kavramı, Şangay İş Birliği Örgütü ve Türkiye'nin Bölgedeki Örgütlenmeye Bakışı, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Ankara, Atase Başkanlığı Yayınları, S-3, Şubat 2004, s. 201

Soğuk Savaş sonrası şekillenen yeni uluslararası sistemde stratejik pozisyonun güçlendirilmesi.¹¹⁷

Üç Orta Asya ülkesi - Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan - ile 3000 km.ye yakın sınıra sahip olan ÇHC, 1991'de bağımsızlıklarını ilan eden Orta Asya Devletleri'ni 1992 yılında tanımış ve bölgeye yönelik dış politikasında birinci öncelikli olarak sınır problemlerinin çözülmesi gerektiğine inanmıştır. 1991 yılında RF ile 7500 km.lik sınırın %98'i üzerinde anlaşma sağlanmış, geriye kalan kısım ise Orta Asya Devletleri ile yapılan ikili anlaşmalarla halledilmiştir.¹¹⁸

Her geçen gün gelişen ekonomisiyle, ekonomik açıdan sıkıntı içinde olan bölge ülkelerine üstünlük sağlayan ÇHC, enerji ihtiyacını da Avrasya'nın yeni enerji kaynaklarından almayı hedeflemiştir. ÇHC için enerji ihtiyacı bugün hayati önem arz eden bir duruma gelmiştir. 1970'lere kadar enerji açısından kendi kendine yeterken, bugün enerjisinin yüzde 60'a yakın bir kısmını ithal etmektedir. Uluslararası toplumda söz sahibi olabilecek, etkin bir güç olmayı hedefleyen ÇHC'nin ekonomik gelişmesine paralel olarak artan enerji ihtiyacı, bu ülkenin Orta Asya enerji kaynaklarına olan ilgisini artırmaktadır. ÇHC, Orta Asya ülkeleriyle kurduğu ikili ve çok taraflı işbirliği ilişkileri ile bir yandan RF'nin bölgedeki etkisini dengelemeyi amaçlamakta, diğer yandan ABD'nin bölgedeki askeri ve ekonomik varlığına karşı, Orta Asya ülkelerinin yanısıra RF ile de işbirliğine gitmektedir. Bu işbirliğinin en somut örneğini Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ile görmek mümkündür.¹¹⁹

1980'li yılların sonunda gerek Sovyetler Birliği'ndeki köklü değişimler gerekse Çin'in ekonomik gelişimi Rus-Çin ilişkisinin tekrar dostluk ve işbirliği

---

¹¹⁷ Mustafa AYDIN, **Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi 1)** ,Ankara, Nobel Yayıncılık, 2005, ss.70-74.

¹¹⁸ Nermin GÜLER, "Çin'le Özbekistan Arasında Kırgızistan : Sınır Sorunları", **Stratejik Analiz Dergisi**, No 15, Temmuz 2001, ss. 55-60.

¹¹⁹ Barış ABİDELLİ, *Çin Halk Cumhuriyeti'nin Merkez - Çevre Denkleminde Tehdit Algılaması ve Güvenlik Yapılanması*, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Ankara, Atase Başkanlığı Yayınları, S-3, Şubat 2004, s. 222

çerçevesinde canlanmasına neden olmuştur. İlk adımı Gorbaçov atarak Pekin'i ziyarete gittiğinde iki ülke arasında geçmişteki hataların mutlaka düzeltilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. ABD'nin 11 Eylül sonrası bölgede artan etkinliğine karşı, ÇHC ile RF stratejik ortaklık oluşturacak kadar yakın işbirliği kurmuşlardır.¹²⁰

Şanghai yapılanması ilk bakışta, bölgesel ve küresel terörizme karşı kurulmuş bir bölgesel güvenlik oluşumu olarak görülse de gizli gündem maddesi olarak ABD'nin Avrasya coğrafyasına yerleşme niyetine karşı ortak bir duruşu yansıtmaktadır. 2001 yılında RF ile ÇHC arasında yapılan stratejik ortaklık anlaşmasıyla bu iki ülke ŞİÖ dışında da ikili ilişkilerini geliştirmiştir. Kökten dinci örgütlerle birlikte mücadele etme kararına karşı ÇHC, geleneksel savaş stratejilerini de uygulamaktan geri kalmamaktadır. Çin, tarih boyunca çok iyi uyguladığı strateji sanatını bir kez daha sahneye koyarak, Avrasya coğrafyasında oynanan oyunun önemli aktörleri arasında yerini almaktadır.¹²¹

Kafkasya ve Orta Asya'da son yıllarda etkili olmaya çalışan AB'nin bölge politikasının odak noktasını "enerji" ve "enerji güvenliği" oluşturmaktadır. Enerjide dışa bağımlı olan ve toplam enerji ihtiyacının büyük bir kısmını Rusya'dan karşılamakta olan AB için, alternatif enerji koridorlarının oluşturulması ve enerji güvenliği kritik öneme haizdir. Avrupa için, ileride önemli bir petrol üreticisi olması beklenen Kafkasya ve Orta Asya'da güvenlik ve istikrar şüphesiz önem taşımaktadır. Coğrafi konumu özellikle Kafkasya'yı kaçakçılık ve her türlü yasadışı faaliyet için uygun bir koridor haline getirmektedir. Bu bakımdan bölgedeki her türlü istikrarsızlık AB'ni etkileme potansiyeline sahiptir.¹²²

Sovyetler sonrası dönemde AB bünyesinde, eski Sovyet alanında bağımsızlığını kazanan devletler için iki farklı görüş ağırlıklı olarak ortaya

---

¹²⁰ Ariel Cohen, "**The Russia-China Friendship and Cooperation Treaty: A Strategic Shift In Eurasia?**", <http://www.heritage.org/Research/RussiandEurasia/BG1459.cfm>

¹²¹ ABIDELLİ, a.g.m. s.237

¹²² Hakan TAŞDEMİR, 'Kafkasya'daki Güvenlik Sorunları', **Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye**, (der.) Refet Yinanç, Hakan Taşdemir, Seçkin Yayınları, Ankara, 2002., s.211

çıkmişti. Bunlardan birincisi, bu ülkelere AB'nin sosyal ve finansal yardım sağlayarak kendi gelişimlerini sağlayabilmesi, AB'ye başta insan göçüne engel olmak üzere, daha başka sorunları kendi sınırları dahilinde çözmelerine yardımcı olmak, ikincisi ise bu ülkelere maddi destek yerine sadece belli konularda danışmanlık gibi fikri yardım sağlamak ve AB'nin maddi kaynaklarını kendi üye devletlerinin ve kendi kurumlarının gelişimi için kullanması gerektiği idi.¹²³

Sonuç olarak, uzun görüşmeler sonrası her iki görüş harmanlanarak yeni bağımsız devletler için maddi desteğin sıkı koşullara bağlanmasına ve üretim yatırımlarının yenilenmesi gibi girişimlere olanak sağlanmasına karar verildi.¹²⁴ Bu doğrultuda AB'nin ilk adımı, bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkeler arasından BDT ülkelerine yönelik başlattığı **TACIS** (*Technical Aid For Commonwealth of Independent States- Bağımsız Devletler Topluluğu İçin Teknik Yardım*) programı oldu. TACIS, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kurulan 12 yeni devlet ile Moğolistan'daki siyasi ve ekonomik dönüşüm sürecini desteklemek amacıyla 1991 yılında başlatılan bir yardım programıdır. Program, ilgili ülkelerin piyasa ekonomisine ve demokrasiye geçişlerine yardımcı olunması, dünya ekonomisiyle bütünleşmelerinin desteklenmesi ve bu ülkeler ile AB arasındaki ortaklığın ve ikili ilişkilerin geliştirilmesini hedeflemiştir. Bu yaklaşımın bir diğer amacı da insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi Avrupa norm ve değerlerini paylaşan ülkelere, Birliğin sınırları çevresinde barış ve istikrara katkıda bulunacak bir kuşak oluşturmaktır.¹²⁵ Avrupa Komşuluk Politikası'nın (AKP) 2003 yılında yürürlüğe

---

¹²³ Elif Hatun KILIÇBEYLİ, 'Rusya-AB Diyalogunda Yeni Açılımlar', **Stradigma Dergisi**, Sayı 7, Ağustos 2003, s.6

¹²⁴ KILIÇBEYLİ, **a.g.m.**, s.6

¹²⁵ 1991-2002 yılları arasında AB **TACIS** programı çerçevesinde Kafkasya Ülkelerine 962 milyon Euro tutarında yardım sağlamış, bu yardımlar fizibilite çalışmaları ve altyapının geliştirilmesi, devlet ve özel sektörde reformların gerçekleştirilmesi ve diğer alanlarda kullanılmıştır. Sağlanan kaynakların kullanım alanlarına bakıldığında TACIS programının tamamen bir teknik yardım programı olduğu görülmektedir. Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazandıktan sonra global pazarlara entegrasyonunda ve çeşitli reformları gerçekleştirmelerinde TACIS'in büyük katkıları olmuştur. Daha fazla bilgi için bkz. Fuad; HÜSEYNOV, "Avrupa Birliği-BDT Ülkeleri İlişkilerinin Hukuki Çerçevesi", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 50, sayı 2, 2001, s 251

girmesi ile TACIS sona ermiştir. TACIS bağlamında yürütülen faaliyetler AKP vasıtasıyla yapılmaktadır.¹²⁶

AB tarafından yürütülen bir diğer program da **INOGATE** (*Interstate Oil and Gas Transport to Europe-Avrupa'ya Ülkeler Arası Gaz ve Petrol Taşınması*) programıdır. Birincil amacı eski Sovyet alanlarından taşınacak enerjiyi güvenli şekilde Avrupa pazarlarına iletmektir. 22 Temmuz 1999 yılında Ukrayna'nın başkenti Kiev'de, "Üçüncü Bin Yıl Aşamasında Avrupa'ya Petrol ve Doğalgaz Arzı" konulu bir toplantı gerçekleştirilmiş ve bu toplantıda ülkelerarası petrol ve doğalgaz taşımacılığının kurumsal yapısının geliştirilmesi amacıyla INOGATE Çerçeve Anlaşması imzalanmıştır. Avrupa'dan ve Orta Asya'dan toplam 21 ülkenin katıldığı program 1999 yılında faaliyetlerine başlamıştır. INOGATE bir yatırım programı olmamakla birlikte, petrol ve gazın taşınması için teşvik faaliyetlerinde bulunmakta ve gerekli yatırımları çekmeye çalışmaktadır. Bunun yanında teknik yardım da sağlamakta ve stratejik projelerin koordinasyonunu üstlenmektedir.¹²⁷

SSCB döneminde Orta Asya'nın dış dünyayla ve özellikle Avrupa ülkeleri ile ilişkilerinin kesilmiş olması AB ülkelerinin ulaştırma alanında Asya'ya yönelmesini kısıtlamış ve bu dönemde daha çok Merkezî ve Doğu Avrupa ülkeleri ile entegrasyon üzerinde durulmuştur. Ancak 1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Orta Asya ve Kafkas ülkelerinin

---

¹²⁶ AB'nin çevresine yönelik en önemli aracı üyelik perspektifi olmakla birlikte, sonsuza kadar genişleyemeyeceği için, iyi yönetilen, dost ülkelerden oluşan ve refah düzeyi yüksek bir halkanın oluşturulmasına ihtiyaç duymaktadır. **AKP**'nin temelinde de bu yatmaktadır. Nihayetinde AB ile komşu ülkeler arasında "kurumlar hariç her şeyin paylaşılması"nı öngören bu politika, Birliğin mali ve teknik desteği ile komşu ülkelerin demokrasi ve piyasa ekonomisine geçişini hedeflemektedir. Bu çerçevede **AKP** kapsamına alınan ülkelerle reform yapılacak öncelikli alanları tespit eden Eylem Planları hazırlanmakta ve yürütülmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Kamil AĞACAN, "AB'nin Güney Kafkasya Politikası", **Stratejik Analiz**, Ocak 2007, s. 46-48

¹²⁷ AB'nin finansmanını sağladığı ve enerji politikalarının en önemli araçlarından biri olan **INOGATE** projesi ile; Avrupa enerji arzının güvenliğini geliştirmek maksadıyla; yeni stratejik boru hatları güzergahları ve mevcut enerji ağlarının geliştirilmesi, tanımlanması ve değerlendirilmesi için hükümetler arası teknik yardım mekanizmalarının oluşturulması, petrol ve doğal gaz boru hatları sisteminin bölgesel entegrasyonunun sağlanması, söz konusu ürünlerin Batı pazarlarına ihracatının desteklenmesi ve özel yatırımcılarla uluslararası finans kurumlarının boru hatları projesine katılmalarının sağlanması amaçlanmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. <http://www.inogate.org/inogate/en/about>

bağımsızlıklarını kazanarak serbest piyasa ekonomisine geçmeleri sonucu AB ülkeleri ulaştırma ile ilgili stratejilerine bu ülkeleri de dâhil etmişlerdir. Önemli ham madde potansiyelinin olduğu ve çok sayıda tüketiciden oluşan Asya pazarlarına ulaşmak için güvenli, hızlı ve ucuz taşımacılığa olanak sağlayacak ulaştırma güzergâhları arayışı içine girmişlerdir. AB içindeki ulaşım ağlarını birbirine bağlamak ve birlik içinde dengeli ve sürdürülebilir bir büyüme sağlamak amacıyla oluşturulan Trans-Avrupa ulaşım ağlarının yanı sıra Doğu Avrupa ülkelerini de kapsayan Pan-Avrupa ulaştırma koridorları aynı amaçla oluşturulmuştur.¹²⁸

1993 yılında, zengin kaynaklara sahip Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin Kafkasya üzerinden Avrupa'ya bağlanmasını sağlayacak ve tarihî İpek Yolu'nun devamı niteliğindeki **TRACECA** (*Transport Corridor Europe Caucasus Asia - Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru*) projesinin oluşturulması karara bağlandı. AB bu hatla mevcut ulaşım yollarına bir alternatif getirmiş oluyordu. AB'nin bu ülkelere yönelik politikasının bir ayağı olan projeye hedeflenen; bu ülkelerin Avrupa ve dünya pazarlarına ulaşımını sağlayarak bağımsızlıklarını güçlendirmek, ilgili ülkeler arasında işbirliğini de teşvik etmek, bu hattı kullanarak uluslararası yatırım şirketlerinin ve özel sektörün desteğini alabilmektir. Katılan üye ülkeler için bu hattın önemi büyüktü. Nitekim proje uygulamaya geçirildikten sonra ilgili ülkelerde uluslararası yatırım şirketleri yatırımlarını artırdılar. Avrupa Geliştirme ve Kalkınma Bankası (EBRD) ulaştırma hattı üzerindeki demiryolları, limanlar ve yollar için 700 milyon Euro değerinde taahhütlerde bulundu. Dünya Bankası'nın da desteklediği TRACECA projesi kapsamında Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinde demiryollarının tekrar inşası, limanlarda yenileştirme çalışmaları, karayollarının düzenlenmesi ve yenilenmesi yatırımları ile yine bu ülkelerde küçük ölçekli yatırımlar olarak köprülerin tamir edilmesi, vapur

---

¹²⁸ Ersel Zafer ORAL ve Çimen KARATAŞ, "Uluslararası Ulaştırma Koridorlarında Türkiye'nin Stratejik Rolü", **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Genelkurmay Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl 5, Sayı:9, Şubat 2007, s.55

seferleri oluşturulması, demiryollarında sinyal sistemlerinin geliştirilmesi gibi çalışmalar gerçekleştirildi.¹²⁹

Ülkemizin de aktif bir şekilde yer aldığı TRACECA projesinin bölgesel işbirliğine ve istikrara yapacağı katkı çok büyüktür. Proje bu niteliğiyle, bölgemizdeki çatışmaların kaynağını oluşturan uyuşmazlık noktalarını ortak menfaatlerin potasında eritecek, ekonomik büyüme ve sosyal anlayışın gelişmesini sağlayacak ve böylece tarihi İpek Yolu'nun 21. yüzyılda küresel barışın yol haritası olması sonucunu doğuracaktır. Geçmişte kervanların doğunun zenginliklerini Batı'ya taşıması gibi, şimdi de Avrasya koridoru, barışı ve huzuru Orta Asya'ya ve Kafkaslara taşıyacak ve medeniyetler arası anlayışı yayacaktır. TRACECA Zirvesi bu yolda atılan önemli bir adımdır.¹³⁰

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Orta Asya ve Kafkasya'da etkin politikalar izleyen bir diğer ülke de İran olmuştur. Kuzeyinde sekiz yeni devletin (Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Kafkasya'da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan) bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra, İran için esas ilgi odağı Hazar olmuş, bölgeye yönelik İran dış politikası bu nirengi noktasına göre belirlenmiştir.

Bugün bakıldığında İran, Ermenistan'ın RF'den sonra ikinci ortağıdır. Son yıllarda İran-Ermenistan ilişkileri başta ulaşım olmak üzere ciddi alt yapı noksanlıklarına rağmen önemli ölçüde gelişmiştir. İran enerji ve gıda alanlarında Ermenistan'ın ihtiyaçlarının önemli bölümünü karşılamaktadır. İki

---

¹²⁹ 1993 yılında Brüksel'de, Avrupa Komisyonu ile Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan hükümetleri arasında Avrupa-Karadeniz-Kafkasya-Hazar Denizi-Orta Asya doğrultusunda AB desteğiyle bir ulaştırma hattının oluşturulması karara bağlanmış, 1996 ve 1998 yılları arasında Ukrayna ve Moldova, 2000'li yıllarda Bulgaristan, Romanya ve Türkiye'nin TRACECA programına dahil olmasıyla üye sayısı 13'e çıkmıştır. TRACECA Programının amaçları; üye ülkeler arasındaki işbirliğini, bölgedeki ticaretin her yönüyle gelişimini ve kalkınmasını sağlamak amacıyla teşvik etmek; bölge ticaretinde ve ulaştırma sistemlerindeki sorunları ve eksiklikleri belirlemek; TRACECA projelerini gelişim ortakları ve özel yatırımcıların fonları için çekici hale getirecek şekilde teşvik etmek; Teknik Yardım Programını, içerik ve zamanlama olarak AB tarafından finanse edilecek şekilde tanımlamak. olarak ifade edilebilir. Daha fazla bilgi için bkz. <http://www.traceca-org.org/docs/main.php?tmi=tfaz&mi=wit>

¹³⁰ Emre KONGAR, **21 nci Yüzyılda Türkiye (2000' li Yıllarda Türkiye' nin Toplumsal Yapısı)**, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2000, S.482 - 483

ülke arasındaki ulaşım ağları gelişmektedir. Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan'ın 25-27 Aralık 2001 tarihlerinde İran'a yaptığı ziyaret esnasında iki ülke arasında doğal gaz boru hattı inşasını öngören bir anlaşma imzalanmıştır. Ziyaret esnasında Megri-Kajaran tünel inşaatı ve Aras Nehri üzerinde santral yapımı ile ilgili olarak anlaşmalar imzalanmış, ayrıca iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi, kültürel değişim programları, çevrenin ve tarihî eserlerin korunması, standardizasyon, sismik araştırmalar konularında da protokollerin imzalandığı bildirilmiştir. İran, Megri koridorundan Ermenistan'a yakıt ve yiyecek sağlamakta, bu şekilde Azerbaycan ve Türkiye'nin uyguladığı ambargonun etkilerini gidermeye çalışmaktadır. Ermenistan, İran'a metal, kimyasal ürünler, inşaat ve ulaştırma sektörlerinde kullanılan malzemeler, elektrik ve diğer teknik malzemeleri artan oranda ihraç etmeye çalışmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından beri geçen süre içinde gelirlerinin büyük bölümünü savunma ihtiyaçlarına sarf eden Ermenistan bu şekilde ekonomisindeki daralmayı aşmayı hedeflemektedir. Son dönemde iki ülke arasında askerî ve savunma iş birliğini geliştirme çabaları da hızlanmıştır. İran açısından RF ve Doğu Avrupa ile haberleşme bakımından Ermenistan önemli bir köprü konumundadır.¹³¹

4. Bölgedeki Enerji Kaynakları ve Boru Hatları

Soğuk savaşın sona ermesi ve iki kutuplu düzenin son bulmasıyla beraber jeopolitik teoriler yeniden konuşulmaya ve tartışılmaya başlanmıştır. Kafkaslar ve Orta Asya, yalnızca bir Sovyet alt bölgesi olmaktan çıkarak, üzerine birebir strateji kurulan bir eksen bölge haline gelmiştir. Zengin enerji kaynakları ve ulaşım yolları pek çok Batılı yatırımcının buraya ilgi göstermesine neden olmuştur. İlk ciddi Batı yatırımı 1994'te Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi (AIOC) kontratıyla gerçekleşmiş ve bu tarihten itibaren enerjinin önemi giderek artmıştır.¹³²

---

¹³¹ Nazmi GÜL-Gökçen EKİCİ, "Ortak Tehdit Algılamaları ve Stratejik İttifaklığa Doğru İlerleyen İran-Ermenistan İlişkileri", **Stratejik Analiz Dergisi-ASAM**, Şubat 2002, s.37-43

¹³² Edmund Herzig, **'The New Caucasus: Armenia, Azerbaijan and Georgia'**, The Royal Institute of International Affairs, New York, 1999, s.114

Büyük petrol şirketlerinin dikkatini çekmeye başlayan Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde gelişen teknolojiye bağlı olarak uydu verilerinin de kullanılması ile başta Hazar Denizi'nde olmak üzere Hazar Havzası'nda zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarının varlığı tespit edilmiş ve Hazar bölgesi uluslararası alanda enerjinin yeni jeopolitiği olarak tanımlanmıştır. Machinder'in dediği gibi bölgeye hâkim olacak herhangi bir gücün aynı zamanda çok büyük bir siyasi ve ekonomik nüfuza sahip olması kaçınılmaz hale gelmiştir.¹³³

Kafkasya ve Orta Asya, zengin petrol ve doğal gaz rezervleriyle, SSCB'nin çöküşünü takiben uluslararası rekabetin ilgi odağı haline gelmiş, yıllarca dünya ülkelerine kapalı bir konumda yaşayan bölge ülkeleri bir anda kendilerini siyasi, ekonomik ve sosyal mücadelenin içerisinde bulmuşlardır. Sahip olduğu doğal kaynakların yanı sıra jeopolitik konumu itibarıyla Avrupa ve Asya arasında bir koridor konumunda olması da bölgenin önemini arttıran faktörler arasındadır.¹³⁴

Uluslararası Enerji Ajansının tahminlerine göre fosil yakıtları enerji alanındaki önemini önümüzdeki yıllarda da koruyacaktır. Yine bu kurumun verilerine göre dünya enerji talebi her yıl yüzde 2 oranında artmaktadır ve 2020 yılına gelindiğinde dünya fosil yakıtları talebi oranı yüzde 95 olacaktır.¹³⁵ Bu yakıtlar arasında özellikle doğal gaz talebinin gelişmiş ülkelerde arttığı gözlenmektedir. Bunun temel nedeni doğal gazın maliyetinin diğer yakıtlara oranla daha ucuz olması, sanayi üretiminde yoğun olarak talep edilmesi ve en önemlisi ise diğer yakıt türlerine oranla çevreye daha az zarar vermesidir.¹³⁶

---

¹³³ Çağrı Kürşat YÜCE, *SSCB Sonrası Hazar Bölgesinde Enerji Mücadelesi ve Türkiye*, <http://www.turksam.org.tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=307>, (Erişim Tarihi :19.08.2007)

¹³⁴ Alexander, RONDELI, "Pipelines and Security Dynamics in the Caucasus", *Insight Turkey*, January-March 2002, Volume 4, Number 3, s 13

¹³⁵ European Commission, "European Energy and Transport – Trends to 2030", Belgium, January 2003, s 26

¹³⁶ Mehmet, ÖĞÜTÇÜ, "Caspian Energy "Poker Game" and Turkey. Prospects for a new approach", *Enerji Dergisi*, Yıl 7, Sayı 5, Mayıs 2002, s 42

Önümüzdeki yıllarda Kuzey Denizi ve Kuzey Amerika'da petrol üretiminin azalmaya başlaması ile birlikte dünya enerji dengesinde meydana gelebilecek değişimler ve artan petrol ihtiyacı karşısında Hazar bölgesi petroleri dünya ekonomisi için çok daha önemli bir yere sahip olacaktır. ABD Enerji Bakanlığı'nın verilerine göre, Hazar bölgesinde Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın petrol rezervleri 18-34 milyar varildir. Olası rezervler de hesaba katıldığında, bölgenin 260 milyar varil gibi önemli bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Bu miktar, bugünkü dünya rezervlerinin yüzde 25'ine karşılık gelmektedir. Doğalgaz rezervlerinin ise 16-19 trilyon metre küp (dünya rezervlerinin % 11-12'si) olduğu tahmin edilmektedir.¹³⁷

Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (Organization of Petroleum Exporting Countries – OPEC) dünya enerji üretimindeki hakim konumunu önümüzdeki yıllarda da koruyacağı tahmin edilmektedir. Bu açıdan baktığımız zaman Hazar bölgesinde petrol ve doğal gaz üretiminin geliştirilmesi, gelecekte dünya enerji arzının çeşitlendirilmesi, istikrara kavuşturulması ve güvenliğinin sağlanması bakımından önem arz etmektedir. Geçmiş yıllarda yaşanan petrol krizlerinde batı için Kuzey Denizi'nin oynadığı rolü yakın gelecekte Hazar bölgesinin oynaması beklenmektedir.¹³⁸

Sahip olduğu enerji kaynakları ve Doğu Batı enerji koridoru üzerindeki stratejik konumuyla Azerbaycan bölgedeki en önemli ülkelerden biridir. Amerikalı stratejist Z. BRZEZİNSKİ "Büyük Satranç Tahtası" adlı eserinde Azerbaycan ile ilgili olarak şöyle demektedir:

"Sınırlı büyüklüğüne ve ufak nüfusuna karşın sahip olduğu dev enerji kaynaklarıyla Azerbaycan jeopolitik olarak önemlidir. O, Hazar Denizi dibindeki Orta Asya'daki zenginlikleri içine alan bir şişenin mantarıdır. Batı pazarlarına, Rus kontrolü altında olmayan topraklardan geçen petrol hatlarıyla bağlanan

---

¹³⁷ YÜCE, a.g.m.

¹³⁸ Jan H. KALICKI, "Caspian Energy at the Crossroads", **Foreign Affairs**, September-October 2001, s 121

bağımsız bir Azerbaycan, enerji zengini Orta Asya Cumhuriyetleri ile Batı arasında büyük bir geçiş yolu olur”¹³⁹

Azerbaycan’da **Şahdeniz** sahasında son yıllarda önemli miktarda bir doğal gaz keşfedilmiştir. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığının (TPAO) da ortak olduğu büyük bir yatırım projesi olan Şahdeniz sahasının üretilebilir gaz rezervinin 625 milyar metre küp olduğu belirtilmektedir.¹⁴⁰ İlk gaz üretimine 2006 yılı sonunda başlanmış olup, tepe üretimin 8 milyar metre küp civarında gerçekleşmesi beklenmektedir. Üretilecek gazın 6.6 milyar metre küplük büyük bölümünün, BTC hattına paralel olarak inşa edilen Şahdeniz Doğal Gaz boru hattı ile Türkiye’ye ve buradan da Avrupa’ya ulaştırılması planlanmaktadır.¹⁴¹

Şahdeniz Projesi kapsamında Türkiye ile Azerbaycan arasında daha önce imzalanan doğalgaz alım-satım anlaşması çerçevesinde Azerbaycan’dan gelen ilk doğalgaz Gürcistan sınırındaki ölçüm istasyonundan 2 Temmuz 2007’de alınmaya başlanmıştır. Anlaşma çerçevesinde Türkiye’nin 2007 sonuna kadar Azerbaycan’dan 1,5 milyar metreküp doğalgaz satın alması ve bu rakamın 2008 yılında 5 milyar metreküpe ulaşması hedeflenmektedir.¹⁴²

18 Kasım 2007 tarihinde açılışı yapılan Türkiye – Yunanistan doğalgaz boru hattı ile Şahdeniz Havzası’ndan çıkarılan doğal gazın Yunanistan üzerinden Avrupa’ya taşınmasının yolu açılmıştır. Toplam uzunluğu 300 kilometreyi bulan boru hattı sayesinde, Şahdeniz doğal gazı, Türkiye üzerinden Avrupa piyasalarına ulaştırılabilecek. Avrupa’nın doğal gaz açısından Rusya’ya bağımlılığını azaltacak olması niteliği ile ABD tarafından da güçlü bir şekilde desteklenen boru hattı kapsamında Yunanistan’a ilk yıl

---

¹³⁹ BRZEŹIŃSKI, a.g.e. s. 45

¹⁴⁰ TPAO verileri

¹⁴¹ Murat YETKİN, “Enerji Alanında Önemli Gelişmeler”, Radikal, 3 Şubat 2006.

¹⁴² “Şahdeniz Hattından Gaz Akışı Başladı”, Radikal, 3 Temmuz 2007

250 milyon metreküp, ikinci yıl 500 milyon metreküp ve sonraki yıllarda yıllık 750 milyon metreküp gaz ihracatı yapılması planlanmaktadır.¹⁴³

Türk-Yunan doğal gaz boru hattının açılışı dünyada geniş yankı uyandırmıştır. Bu hattın açılışının Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkileri güçlendireceği ve Rusya'nın bu alandaki hâkimiyetinin azalmasına katkıda bulunacağı yorumları yapılmıştır. Londra'daki Global Enerji Araştırmaları şirketinin analisti Julian Lee ise, konuyla ilgili olarak yaptığı açıklamada, *"Projenin çok anlamlı ve temel olarak siyasi bir proje"* olduğunu vurgularken gerçekleştirilen projeyle *"Enerji kaynaklarının Avrupa'ya, Rusya'ya uğramadan gelmesinin sağlandığını, bunun da Amerika tarafından da cesaretlendirilen bir amaç olduğunu"* ifade etmiştir. Ayrıca, ABD Enerji Bakanı Samuel BODMAN'ın boru hattı açılış törenine katılması Amerika'nın projeye verdiği desteğinin bir sinyali olarak değerlendirilmiştir.¹⁴⁴

Türkiye-Yunanistan Doğalgaz Boru Hattının Adriyatik Denizi üzerinden İtalya'ya uzatılması konusundaki anlaşma 26 Temmuz 2007 tarihinde Türkiye-İtalya ve Yunanistan arasında Roma'da imzalanmıştır. 2012'de tamamlanması planlanan proje, Avrupa'nın enerji çeşitliliğini Türkiye üzerinden gerçekleştirmesi açısından önem taşımaktadır.¹⁴⁵

Hazar Havzası enerji kaynaklarının batı pazarlarına güvenli bir şekilde ulaştırılması ve Rusya'ya olan bağımlılığın azaltılması maksadıyla alternatif boru hatlarının inşası gündeme gelmiştir. Potansiyel boru hatlarının hangi ülkelerden geçeceği konusunda uluslararası ve bölgesel aktörlerin yanı sıra, bölgede faaliyet gösteren çok uluslu petrol şirketleri de etkili olmuşlardır. Bölgeye yönelik boru hattı ve yatırım kararlarında ekonomik nedenlerden çok siyasi nedenler belirleyici olmuştur. Örneğin ABD, düşük fizibilitesine ve büyük

---

¹⁴³ "Türkiye'den Avrupa'ya Enerji Yolu", **BBC Turkish**, 19.11.2007

¹⁴⁴ "Türk-Yunan İşbirliği - New York Times: Türkiye ile Yunanistan arasındaki hat, Rusya'yı geriletecek", **Radikal**, 20 Kasım 2007

¹⁴⁵ **Radikal**, 27 Temmuz 2007

petrol şirketlerinin İran hattı konusundaki lobi faaliyetlerine rağmen BTC boru hattı projesine tam destek vermiştir.¹⁴⁶

21. yüzyıla girerken Hazar bölgesi enerji kaynaklarının dünya pazarlarına naklinde istikrarlı ve güvenilir bir ülke konumunda olması dolayısıyla doğu-batı enerji koridoru üzerinde stratejik bir rol üstlenmiş olan Türkiye'nin bölge ülkeleri içerisindeki mevcut stratejik önemini bir kat daha artıran **BTC Petrol Boru Hattı**, bölgedeki en önemli projelerden biridir. 1770 km uzunluğunda olan boru hattının 440 km'si Azeri, 260 km'si Gürcü, geri kalan 1.070 km'si ise Türk topraklarında yer almaktadır. Hattın yaklaşık maliyeti 4 milyar dolar olup, inşaat sırasında 22.000 kişi istihdam edilmiştir. Yılda 50 milyon ton petrolün Azerbaycan'dan Türkiye'de Ceyhan'a taşınmasını içeren BTC petrol boru hattına 25 Mayıs 2005 tarihinde ilk petrol pompalanmaya başlamış, 17 Kasım 2005 tarihinde Gürcistan-Türkiye sınırından Türkiye'ye giriş yapan Azeri petrolü 28 Mayıs 2006 tarihinde Ceyhan İhraç Terminaline ulaşmıştır. 4 Haziran 2006 tarihinde, Ceyhan İhraç Terminali'nden yüklenen ilk petrol tankeri iskeleden ayrılarak, Azeri petrolünün uluslararası pazarlara taşınmasına başlanılmıştır. 13 Temmuz 2006 tarihinde gerçekleştirilen Resmi Açılış Töreni'nde iskeleye yanaşmış olan tanker, Ceyhan'dan yüklemesi yapılan dokuzuncu tanker olmuştur. BTC Projesinin hayata geçirilmesi için oluşturulan konsorsiyumda yer alan firmalar ile pay dağılımı Tablo-1'de belirtilmiştir.¹⁴⁷

BTC Projesi ile Türkiye, Güney Kafkasya ve Orta Asya'yı, Türkiye ve Akdeniz'e bağlaması planlanan ve "Doğu-Batı Enerji Koridoru" olarak adlandırılan sağlam bir güvenlik koridoru oluşturmayı ve bu sayede Batı'nın çok önem verdiği bir mesele olan "enerji arz güvenliği" açısından sağlam bir temel atılmasını garantilemiş olmaktadır. BTC ile jeopolitik gücünü sağlamlaştıracak Türkiye, ayrıca Türk Boğazları'ndaki aşırı trafik yükünden

¹⁴⁶ Emre İŞERİ, "Amerika'nın Soğuk Savaş Sonrası Büyük Stratejisi, Avrasya Heartland'inde Petrol ve Boru Hatlarının Geopolitiği", **Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya**, (Der.) Yelda DEMİRAĞ, Cem KARADELİ, Ankara, Palme Yayıncılık, 2006, ss. 58-59

¹⁴⁷ BTC Proje Direktörlüğü Web Sitesi, <http://www.btc.com.tr/proje.html> (Erişim 10 Ocak 2008)

kaynaklanan geçiş risklerinin en aza indirilmesi açısından da açık ve önemli bir avantaj sağlayacaktır. BTC boru hattının inşası Türkiye’nin Kafkaslardaki etkisinin artmasına neden olacak, bu hat ile birlikte Hazar petrollerinin yaygın olarak kullanılması Türkiye’nin Ortadoğu petrollerine olan bağımlılığını azaltacaktır. Doğu-Batı boru hattı olarak da adlandırılan proje sayesinde Türkiye, Avrupa ile Kafkaslar ve Orta Asya arasında önemli bir ekonomik köprü haline gelecektir. BTC hattının tamamlanmasıyla Türkiye hem petrol ödemelerinde finans maliyeti hem de navlun ücretine katkısı nedeniyle kazançlı çıkacaktır. Hattın tam kapasiteyle çalışması durumunda Türkiye’nin yıllık 1,5 milyar, Gürcistan’ın ise 600 milyon dolarlık geçiş ücreti alacağı tahmin edilmektedir. Basra Körfezi petrolünün rafineriye ulaşma süresi 15 gün iken BTC ile Hazar petrollerinin rafineriye ulaşma süresi 2 gündür. BTC petrol boru hattı ve yeni Ceyhan terminali ile Türkiye stok kapasitesini 2 milyon metre küp artırmıştır.¹⁴⁸

Dünyanın en büyük petrol üreticilerinden biri haline gelen RF, petrol ihracatının yaklaşık dörtte birini Türk boğazları üzerinden tankerler aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Türk boğazlarının yıllık geçiş kapasitesi 86 milyon ton olmasına rağmen, son yıllarda RF’nin talebi yıllık 150 milyon tona yaklaşmıştır. RF, artan petrol ihracatını dünya pazarlarına ulaştırmak için boğazları devre dışı bırakacak alternatif petrol boru hattı projelerini gündemde tutmaktadır. RF tarafından yapılan çalışmalarda, boğazları devre dışı bırakan, gerçekleştirilebilir nitelikte beş petrol boru hattı projesi tespit edilmiştir. İlk ikisi Türkiye üzerinden geçen hatlar ve geçmesi planlanan ülkeler aşağıda belirtilmiştir.¹⁴⁹

- *Kıyıköy-İbrikbaba /Kilyos –Saros (Türkiye)*
- *Samsun – Ceyhan (Türkiye)*
- *Köstence (Romanya) – Omisagi (Hırvatistan)*
- *Burgaz (Bulgaristan) – Vlore (Arnavutluk)*

¹⁴⁸ Kamer KASIM, **Asrın Projesi Türkiye’nin Başarısı**, <http://www.usakgundem.com/haber.php?id=205>, (Erişim Tarihi: 19.05.2006)

¹⁴⁹ Hakkı SOYLU, “Rusya, Bulgaristan ve Yunanistan’ın üzerinde anlaştığı Burgaz – Dedeağaç Petrol Boru Hattının Türkiye Açısından Önemi”, **TSK Dergisi**, Sayı 391, Ocak 2007, ss. 37

- *Burgaz (Bulgaristan) – Dedeağaç (Yunanistan)*

4 Eylül 2006 tarihinde, Atina’da RF, Yunanistan ve Bulgaristan arasında, Rus ve Kazak petrollerinin Akdeniz ve Batı Avrupa’ya Burgaz – Dedeağaç üzerinden taşınmasını öngören bir anlaşma imzalanmıştır Söz konusu boru hattının kapasitesi ilk yıl 15, ikinci yıl 24, üçüncü yıl ise 35 milyon tona yükseltilecektir. 2005 yılında 470 milyon ton petrol üretmiş olan RF, bu üretiminin yaklaşık 340 milyon tonunu ihraç etmiştir. Bu açıdan bakıldığında Burgaz –Dedeağaç boru hattı, Rus petrolünün ancak onda birini taşıyacak kapasiteye sahiptir. RF, bu hat ile petrol ve doğal gaz taşımacılığında BTC’ye karşı bir alternatif oluşturmayı ve böylece Türkiye’ye olan bağımlılığı azaltmayı hedeflemektedir.¹⁵⁰

Tablo : 1 BTC Konsorsiyumunda Yer Alan Firma Bilgileri

FİRMA ADI	HİSSE ORANI
BP (İngiltere)	%30.10
SOCAR (Azerbaycan)	%25.00
UNOCAL CHEVRON (ABD)	%8.9
STATOIL (Norveç)	%8.71
TPAO (Türkiye)	%6.53
ENI (İtalya)	%5.00
TOTAL (Fransa)	%5.00
ITOCHU (Japonya)	%3.40
INPEX (Japonya)	%2.50
CONOCOPHILLIPS (ABD)	%2.50
AMERADA HESS (ABD)	%2.36

Kaynak : BTC Proje Direktörlüğü Web Sitesi, <http://www.btc.com.tr/proje.html>

Sahip olduğu enerji potansiyeli açısından Orta Asya’nın en büyük petrol üreticisi olan Kazakistan’ın 160 bölgesinde 5,4 milyar tondan fazla petrol rezervleri tespit edilmiştir. Hazar kıyılarındaki petrol rezervleri de buna eklendiğinde bu rakam 10 milyar tonun üzerine çıkmaktadır. Kazakistan’ın

¹⁵⁰ SOYLU, a.g.m., s.39

tahmini petrol rezervi ise 30-50 milyar varil olarak hesaplanmıştır. Sadece Tengiz yatağındaki rezervlerin 10 milyar varil civarında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁵¹

Kazakistan, 2005 yılında, günde yaklaşık 1,3 milyon varil ham petrol üretmiş, 200 bin varil tüketmiştir. Ülke, önümüzdeki on yıl içinde üretimini günde 3,5 milyon varile çıkarmayı hedeflemektedir. Yabancı yatırımcılar, ülkenin milli petrol şirketi Kaz. Munai Gaz. (eski adı Kazakhoil) ile ortak yatırımlara gitmekte, ayrıca Üretim Paylaşım Anlaşmaları ve arama imtiyazları imzalamaktadırlar. Bölgedeki diğer ülkelere göre yabancı yatırımlara daha uygun olan ortam, daha yoğun sermaye akışı sağlamış ve petrol üretimi ve ihracatı da buna koşut olarak artmıştır.¹⁵²

Doğu Batı enerji güzergâhlarının kesişme noktasında olan ve Avrupa enerji güvenliği açısından önemli bir konuma haiz Türkiye için Kazak petrolünün, BTC hattına dahil olması büyük önem taşımaktadır. Bu konuda şirketler ve hükümetler arası düzeyde, çeşitli görüşmeler sürdürülmektedir. Anlaşma sağlandığı takdirde, Kazak petrolü, ilk aşamada tankerlerle Hazar'ı geçecek ve Azerbaycan'ın Sancaklı limanından BTC'ye dahil olacaktır. Daha sonra, artan hacimlerde petrolün Hazar'ın altından döşenecek bir hatla BTC'ye birleştirilmesi, yıllardır tartışılan bir projedir. Kaşagan sahası ortaklarından bazı şirketlerin, BTC'de hissedar olması, bu projenin gerçekleşebileceği yönünde umut veren bir gelişmedir.¹⁵³

Son olarak Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah GÜL'ün 12-14 Aralık 2007 tarihinde gerçekleştirmiş olduğu Kazakistan ziyaretinde Türk heyeti, BTC petrol boru hattının daha ekonomik hale getirilmesi için Kazak petrolünün BTC boru hattına dahil edilmesi konusunu bir kez daha gündeme getirmiş ve Azerbaycan ve Kazakistan hükümetleri arasında 16 Haziran 2006 imzalanan mutabakat zaptının bir an önce hayata geçirilmesini istemiştir.

---

¹⁵¹ Mehmet KOCAOĞLU, **Petro-Strateji**, Türkeli Yayınları, 1996, s.131

¹⁵² Necdet PAMİR, *"Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri"*, Ankara, 10 Mart 2006, s.25

¹⁵³ PAMİR, **a.g.m.**, s.26

Türkiye'deki rafineri yatırımlarıyla ilgilendiklerini açıklayan Nazarbayev Savunma projeleriyle ilgilenirken BTC petrol boru hattına katılma konusunda aceleleri olmadığını ima etmiştir. Ülkesinin 2012 yılında petrol ihraç eden ülkeler arasında beşinci sıraya geleceğini, Azerbaycan'la yapılan anlaşma doğrultusunda Bakü'ye petrol taşınacak tankerler için limanlar inşa ettiklerini anlatan Nazarbayev, Azeri petrolünün azaldığını ve yakın gelecekte Kazak petrolünün devreye girebileceğini belirtmekle yetinmiştir. Kazakistan'ın Ceyhan'da inşa edilmesi planlanan petrol rafinerisine talip olduğunu belirten Nazarbayev, Türk şirketlerini Kazakistan'daki petrol yatırımlarına katılmaya davet etmiştir.¹⁵⁴

Orta Asya Cumhuriyetleri içerisinde en zengin doğal gaz rezervlerine sahip ülke olan Türkmenistan'ın ispatlanmış rezervi 4,4 trilyon metre küp, tahmini rezervi ise 21 trilyon metre küp civarındadır. Türkmenistan, bu potansiyeli ile doğal gaz yönünden dünyada dördüncü sırada yer almaktadır.¹⁵⁵ Türkiye, öncelikli olarak Kazak petrolü ile birlikte, Türkmen gazının da BTC boru hattı ile Batı pazarlarına ulaştırılmasını hedeflemektedir.

Türkiye açısından bölgedeki bir diğer önemli proje, Rusya-Türkiye arasında hayata geçirilen **Mavi Akım** projesidir. Rus doğal gazını Türkiye pazarına taşıyan Mavi Akım projesinin resmi açılışı 17 Kasım 2005 tarihinde Samsun'da yapılmıştır. Mavi Akım projesi için 1997 yılında imzalanan anlaşma Türkiye'nin 25 yıl süreyle, RF'den yılda 16 milyar metreküp doğalgaz satın almasını öngörmektedir. Boru hattının tam kapasiteyle çalışmaya başlamasıyla birlikte Türkiye, doğalgaz ihtiyacının yüzde 60'tan fazlasını RF'den sağlamış olacaktır. Tüketilen enerjinin yaklaşık yüzde 23'ünün doğalgazla karşılandığı Türkiye'de, elektrik üretiminde gazın payı yüzde 44 civarındadır.¹⁵⁶

---

¹⁵⁴ Deniz ZEYREK, "Kazakistan'la silah ve petrol pazarlığı", **Radikal**, 14 Aralık 2007.

¹⁵⁵ PAMİR; **a.g.m.**, s.32

¹⁵⁶ BBC Türkçe Bölümü,

http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/11/051117_bluestream_pipeline.shtml
(Erişim tarihi: 17 Aralık 2005)

Toplam uzunluğu bin 200 kilometreye ulaşan boru hattının Karadeniz kısmında, 2 bin 140 metre derinliğe boru döşenerek bu alanda bir dünya rekoru kırılmıştır. 2003 yılında faaliyete geçen Mavi Akım Projesi ile Rusya'dan, ilk yıl, 1 milyar 252 milyon metreküp, 2004 yılında 3 milyar 238 milyon metreküp, 2005 yılı Haziran ayı itibariyle ise 2 milyar 123 milyon metreküp doğalgaz ithal edilmiştir. Yıllık 16 milyar metreküp doğalgaz taşıma kapasiteli boru hattı, yaklaşık 3.3 milyar dolara mal olmuştur ¹⁵⁷

Türkiye, İstanbul ve Çanakkale boğazları üzerinden taşınan Orta Asya ve Rus petrolü ile doğalgazının **Samsun – Ceyhan** arasında inşa edilecek boru hattı ile Ceyhan'a ulaşmasını hedeflemektedir. Bu amaçla Samsun-Ceyhan arasında günlük 1 milyon ton kapasiteli, 555 kilometrelik boru hattının temeli 24 Nisan 2007 tarihinde atılmıştır. Toplam maliyetinin iki milyar doları bulacağı ve iki yılda tamamlanması öngörülen boru hattının inşasını Türk ve İtalyan firmalarının yüzde 50 ortaklıkla kurdukları Trans Anadolu Petrol Boru Hattı Şirketi (TAPCO) üstlenmiştir. Öte yandan Hindistan petrol şirketi Indian Oil'in yüzde 12.5 hisseyle projeye ortak olacağı açıklanmıştır. Orta Asya ve Hazar Havzası ham petrol kaynaklarını, Türkiye üzerinden dünya pazarlarına açacak olan proje, Türkiye'nin stratejik önemini güçlendireceği gibi boğazların petrol trafiğini de azaltacaktır. BTC hattının devreye alınmasından sonra Samsun-Ceyhan hattının inşaatına başlanması, önemli enerji hatlarının Türkiye üzerinde yoğunlaştırılması ve boğazlarda çevre güvenliğinin sağlanması politikasında yeni ve önemli bir adım teşkil etmektedir. Son üç yılda tanker trafiği yüzde 50 artan boğazlarda 2013 yılında günde 4 milyon varil petrol ve petrol ürünleri taşıma trafiğinin olacağı tahminleri dikkate alındığında projenin önemi daha da iyi anlaşılmaktadır. ¹⁵⁸ Kazak ve Rus petrollerinin Samsun-Ceyhan üzerinden dünya pazarlarına açılması halinde, Ceyhan'ın Rotterdam gibi uluslararası bir petrol limanı haline geleceği ve bu anlamda Türkiye'nin stratejik öneminin artacağı değerlendirilmektedir.

¹⁵⁷ Ntvmsnbc, 18 KASIM 2005, <http://www.ntvmsnbc.com/news/349834.asp> (Erişim tarihi:17 Aralık 2005)

¹⁵⁸ Ahmet KIVANÇ, "Karadeniz'den Akdeniz'e 2 milyar dolarlık petrol boru hattı", **Radikal**, 25 Nisan 2007

5. Bölgedeki Anlaşmazlıkların Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu oluşan jeopolitik boşlukla birlikte Orta Asya ve Kafkasya'da çok boyutlu bir güvenlik sorunu ile karşılaşmıştır. Soğuk Savaş döneminin bölgesel çatışmaları önleme mekanizmalarının da eski sistemle birlikte ortadan kalkması, bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlerin iç yapılanmalarındaki istikrarsızlık ve aralarındaki gerilimler Türkiye'nin de yer aldığı Avrasya coğrafyasında geniş çaplı iç savaş ve devletlerarası çatışma riskini artırmıştır.¹⁵⁹

Bu sorunların temelinde, etnik milliyetçiliğin yoğunluğu, gelişigüzel çizilmiş ya da henüz ayrılmamış devlet sınırları ve ulus-devlet sayısının çokluğu, bölge halkları arasında Sovyet döneminden kalma acı tarihi anılar ve düşmanlıklar, bölgedeki zayıf devletler ile güçlü devletler arasındaki güvenlik asimetrisi, yeni devletlerin yönetimlerinin güçsüzlüğü, demokratik geleneklerinin ve ulusal güvenlik planlamalarının oluşmaması, pazar ekonomisinin getirdiği sosyal ve ekonomik sancılar yer almaktadır.¹⁶⁰

Bölgede Türkiye'nin güvenliğini etkileme potansiyeline sahip anlaşmazlıklar ve kriz alanları olarak, Rusya'nın Çeçenistan'a müdahalesi, RF-Gürcistan gerginliği, Gürcistan'ın Abhazya ve Güney Osetya'ya müdahalesi, Ermenistan ile Azerbaycan'ın Karabağ sorunu ile ilgili olarak çatışma ihtimali, Türkiye-Ermenistan arasında gerginlik, enerji hatlarına yapılacak sabotajlar, kitle imha silahlarının kontrolsüzlüğü, ortaya çıkabilecek büyük göç olayları, organize suçların artması, radikal dinci, milliyetçi, etnik politikaların yayılması ve terörizm sayılabilir.¹⁶¹

¹⁵⁹ Mustafa AYDIN, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", s. 369

¹⁶⁰ Robert M.CUTLER, "Kafkasya'daki Kriz Kaynakları ve Bölgeleri", **Türkiye, NATO ve AB Perspektifinden Kriz Bölgelerinin İncelenmesi ve Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri**, İkinci Uluslararası Sempozyum Bildirileri (İstanbul 27-28 Mayıs 2004), Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2004, s. 105

¹⁶¹ CUTLER, a.g.m. s. 113

Gürcistan'da merkezi hükümet ile Acaristan, Abhazya ve Güney Osetya arasında ortaya çıkan ve gelecekte de gelişmesi pek muhtemel gerginliklerin, sıcak bir çatışmaya dönüşmesi ve Gürcistan'ın bir iç savaşa sürüklenmesi, Türkiye için çok önemli olan BTC boru hattının güvenliğini tehlikeye düşürecektir. Zira RF, bu özerk yapılanmaları, ABD destekli bir Gürcistan hükümetine karşı sigorta olarak korumaktadır. Ayrıca BTC boru hattı, Gürcistan'daki Ermeni nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerin başında gelen ve Gürcistan'dan kopuk bir izlenim veren Samtshe – Cevahati vilayetinden geçmektedir. Gürcistan'ın sınır koruma güçlerinden oluşan küçük bir birlik dışında 1991 yılından itibaren bu bölgeye Gürcistan ordusu girememektedir. Siyasi teşkilat olan Cavah Halk Hareketi ve Virk'in yaklaşık 10.000 aktif üyesi ve Cavahetya Ermenilerinin askeri örgütü olan Parvent'in silahlı üyeleri bölgeyi kontrol etmektedir. Yerel ve bölgesel basında Parvent'in silahlı üyelerinin Ahalkalek'te bulunan 62 nci Rus Askeri Üssü ile ortak askeri tatbikat yaptıkları ve Ermeni terorist grubu ASALA'nın Cavahetya'da yerleştiği konusunda haberler yayınlanmaktadır. Cavah Halk Hareketi liderleri defalarca Gürcistan Hükümetine müracaat ederek özerklik talep etmiştir. Gürcistan Ermenilerinin daha radikal olan kesimleri Virk örgütünde bir araya gelerek toplumsal, iktisadi ve siyasi alanda Ermenilerin haklarını savunmaktadır. Cevahati Ermenilerinin kurmuş olduğu Parvent'in silahlı birliği, bölgede bulunan 62 nci Rus Askeri Üssü tarafından silahlandırılmıştır. RF ve Gürcistan arasında imzalanmış anlaşmaya göre 62 nci Rus Askeri Üssünün boşaltılması sırasında üsse ait olan silahların birçoğu Ermenistan'a gönderilmiş veya Parvent'in grubuna verilmiştir. Gürcistan Hükümeti ise bölgenin askeri denetiminde yetersiz kalmıştır. Parvent'in silahlı grubu üyeleri ve birçok gönüllü Karabağ savaşına katılmıştır. Her ne kadar Cevahati'de faaliyet gösteren Ermeni örgütleri Cevahati'nin özerklik statüsünü sivil mücadele yolu ile kazanmak istediklerini beyan etseler de silahlı birliklerin kurulması bunun aksini göstermektedir. Gürcistan ordusunun Ermenistan'la sınır bölgelerinin kontrolünü sağlayamaması, Abhazya ve Güney Osetya sorununu bir çözüme kavuşturamaması Ermenileri cesaretlendirmektedir.

Gürcistan üzerinde kontrolünü kaybetmek istemeyen RF de Ermeni ayrılıkçıları desteklemektedir.¹⁶²

Mart 2005 ortalarında Gürcistan'ın Ahalkalek bölgesindeki Rus üslerinden çıkarılan 16 adet 152 mm çaplı "Akasiya" marka topun, Ermenistan'ın Azerbaycan ile sınır Novemberyan bölgesine yerleştirildiği, Rus üssündeki Ermeni kökenli subayların bu operasyona aracılık yaptığı açıklanmıştır. Yeni getirilen topların BTC boru hattının geçtiği güzergah üzerinde Azerbaycan'ın Gazah ilçesinin hemen sınırına yerleştirilmiş olması, bu büyük proje açısından ciddi tehdit kaynağı teşkil etmektedir.¹⁶³

Yakın tarihte Gürcistan'da yaşanan enerji krizi bölgedeki enerji hatlarının güvenliği sorununu göstermesi açısından önemlidir. 22 Ocak 2006'da Kuzey Kafkasya'da arka arkaya patlayan iki bomba, Gürcistan'da enerji krizine ve Rusya-Gürcistan ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur. RF'nin Güney Osetya bölgesinde Rusya'dan Gürcistan'a ve Ermenistan'a doğalgaz taşıyan boru hattı iki bombalı saldırı ile patlatılmıştır. Bu olaydan kısa bir süre sonra ise, Rusya'nın Karaçay-Çerkez bölgesinde Rusya-Gürcistan elektrik nakil hattı, yine bir bombalı saldırı ile kullanım dışı bırakılmıştır. Bu iki olay sonrası enerji alanında çok büyük ölçüde Rusya'ya bağımlı olan Gürcistan ciddi enerji sorunu yaşamaya başlamıştır.¹⁶⁴

Kafkasya bölgesinde, Hazar Denizi'nin statüsü konusunda kıyıdaş ülkelerin anlaşamaması da bir güvenlik sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sovyetler Birliği döneminde Hazar Denizi, İran İslam Cumhuriyeti ile SSCB'nin ortak denizi veya gölü durumunda idi. Rusça olarak deniz diye adlandırılan Hazar'ın, 1992'den sonra iki değil de, beş ülke (RF, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve İran) arasında paylaşılması sorunu ortaya

---

¹⁶² Hatem CABBARLI; "Ermenistan'ın Bölge Politikasında Gürcistan:Tarihi Süreçte Karşılıklı İlişkiler", **ASAM Ermeni Araştırmaları** , Sayı 6, Yaz 2002, s. 158 - 181.

¹⁶³ Araz ASLANLI, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattına Yönelik Muhtemel Tehditler ve Güvenlik Önlemleri", **TUSAM Kafkasya Araştırmaları Masası**, 15.04.2005, <http://www.tusam.net/degerlendirme.asp?id=173>

¹⁶⁴ Araz ASLANLI, "Gürcistan'da Enerji Krizi", **TUSAM Kafkasya Araştırmaları Masası**, 24.01.2006, <http://www.tusam.net/degerlendirme.asp?id=310>

çıkmiştir. Komşu ülkeler uluslararası hukuk açısından Hazar'ın göl mü, deniz mi olduğu meselesinde son on yılda bir uzlaşmaya varamamışlardır. Sınırları belirlenmeyen bir suda hak iddia etmek ise ciddi hukuki sorunlar doğurmuştur. Mesela Azerbaycan ile Türkmenistan Hazar denizinde petrol aramalarında birbirleriyle sürtüşmeye girmiştir. Hazar'ın statüsünün belirlenmemesi, Hazar altından petrol ve doğal gaz boru hatlarını geçirme konusunu da baltalamaktadır. Kazakistan, BTC boru hattına, Hazar'da döşenecek bir boru hattının ilavesi ile petrolünü Rusya'ya muhtaç olmadan dış ülkelere ihraç etme şansını yakalayabilecektir. Aynı şekilde halen doğal gazının büyük kısmını Rusya'ya veya onun vasıtasıyla Ukrayna'ya satmakla yetinen Türkmenistan da BTC hattına paralel döşenecek bir doğal gaz boru hattı ile aynı imkana kavuşabilecektir.. Hazar konusundaki çözümsüzlük Rusya ile İran'ın menfaatine gelmektedir. Böylece Rusya, gerek Azerbaycan, gerekse Kazakistan petrolünü kendi toprakları üzerinden Batı'ya sevk etme imkânını elinde tutmaktadır. İran ise, şayet ABD'nin bu konudaki ambargosundan kurtulursa, Türkmenistan doğal gazını dünya pazarlarına sevk edecek tek ülke konumuna gelme hesabını yapmaktadır.¹⁶⁵

Bölgedeki diğer bir güvenlik sorunu, Sovyet Ordusundan kalma silah ve teçhizatın bölge ülkelerine çok dengesiz bir şekilde dağıtılması ile ortaya çıkmıştır. Bu silah, teçhizatın aslan payını RF almıştır. Toplam 12 bin stratejik füzenin 10 bin kadarı RF'de kalmış, diğerleri ise Ukrayna (1300), Kazakistan (1150) ve Beyaz Rusya (100) arasında paylaşılmıştır. Bu stratejik füzelerin çoğunu nükleer başlıklı füzeler teşkil etmektedir. Aynı dağılım savaş uçakları, helikopterler, tanklar, zırhlı araçlar vb. için de geçerlidir. Kısacası Türk Cumhuriyetleri kendi sınırlarını dahi koruyamayacak silahlı kuvvetlerle yetinmek zorunda kalmışlardır. Bu durum 7 milyondan fazla nüfusu bulunan Azerbaycan'ın 3,5 milyonluk Ermenistan karşısında Dağlık Karabağ Savaşı'nda mağlup olması ve topraklarının % 20'sinin işgal edilmesine neden olmuştur. Aynı şekilde Tacikistan'da patlak veren iç savaş sonrasında Afganistan sınırından Özbekistan ile Kırgızistan'a sızan aşırı dinci militanlar

---

¹⁶⁵ Ersan BOCOTOĞLU, **Orta Asya ve Kafkasya'daki Durum ve Avrupa Güvenliği**, Trabzon 1998, ss. 49-54.

ile mücadelede de Rus ordusunun yardımı gerekmiştir. Türk Cumhuriyetleri'ne daha büyük tehditler oluştuğu takdirde bu ülkeler RF'nin yardımına muhtaç olacaklardır. Diğer bir ifade ile bu ülkeler güvenlik konularında Rusya ile işbirliği yapmak zorundadırlar.¹⁶⁶

B. TÜRKİYE'NİN BÖLGEDEKİ GİRİŞİMLERİ VE ÖNCÜLÜK ETTİĞİ OLUŞUMLAR

1. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA)'nın Faaliyetleri

Avrupa, Asya ve Afrika'da toplam 37 ülkede Teknik Yardım Faaliyetlerini Sürdürmekte olan TİKA, Bakanlar Kurulu'nun 24 Ocak 1992 tarihli kararıyla, 21124 sayı ve 27 Ocak 1992 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 480 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Dışişleri Bakanlığı'na bağlı bir teşkilat olarak kurulmuş ve 28 Mayıs 1999 tarihinde Başbakanlığa bağlanmıştır. 4668 sayılı "Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun" 12 Mayıs 2001 tarih ve 24400 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. TİKA ilgili Devlet Bakanlığı'na karşı sorumlu ve tüzel kişiliği haiz bir kuruluştur. 4668 sayılı yasa gereği, TİKA; başta Türk dilinin konuşulduğu ülkeler ve Türkiye'ye komşu ülkeler olmak üzere, gelişme yolundaki ülkelerin kalkınmalarına yardımcı olmak, bu ülkelerle; ekonomik, ticari, teknik, sosyal, kültürel, eğitim alanlarında işbirliğini projeler ve programlar aracılığı ile geliştirmek amacıyla kurulmuştur. TİKA'nın tüm bölge ülkeleri başkentlerinde ülke ofisleri bulunmaktadır. Eğitim, sağlık, ulaştırma, iyi yönetim gibi değişik alanlarda Orta Asya ülkelerinde TİKA tarafından tamamlanan projelerin değeri 100 milyon Dolar civarındadır. TİKA birçok alanda faaliyetlerini sürdürmekte ve çeşitli projelere destek sağlamaya devam etmektedir.¹⁶⁷

---

¹⁶⁶ Nadir DEVLET, "Kafkaslarda Barışa Etki Eden Hususların Analizi", **Türkiye'nin Etrafında Barış Kuşağı Nasıl Oluşturulur**, Sempozyum Bildirileri:, İstanbul, 2002, s. 100-110 .

¹⁶⁷ TİKA 2006 Yılı İdari Faaliyet Raporu, Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara, s.2-3

4668 sayılı yasa ile TİKA'nın görevleri şu şekilde tespit edilmiştir:

- *Gelişme yolundaki ülkelerle işbirliğini, bu ülkelerin kalkınmalarına katkıda bulunacak projelerle geliştirmek.*
- *Bu ülkelerin kalkınma hedeflerini, ihtiyaçlarını ve ülkemizin önceliklerini göz önüne alarak, yapılabilecek işbirliği ve yardım konularını belirlemek ve bu maksatla gerekli program ve projeleri hazırlamak veya özel kuruluşlara hazırlatmak,*
- *Bu ülkelerin bağımsız devlet yapılarının geliştirilmesi, mevzuatın hazırlanması, kamu görevlilerinin yetiştirilmesi, serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde yardım, bu ülkelere uzmanlar gönderilmesi ve bu ülkelerden gelecek kişilere burs tahsisinin eşgüdümü,*
- *Eğitim ve kültür alanlarındaki işbirliği programlarının, yurt dışında, Türk kültür merkezleri aracılığıyla yürütülmesi için gerekli düzenlemeleri yapmak,*
- *Ana hizmet ve görevleriyle ilgili konularda, diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla gerekli işbirliği ve koordinasyonu sağlamak.*¹⁶⁸

TİKA bu maksatla; işbirliğinin geliştirilmesi, kalkınma desteği sağlanması ve insani yardım kapsamında;

- *Bütün sektörlerde kurumsal yapıların oluşturulması,*
- *Tarım ve hayvancılığın geliştirilmesi,*
- *Alt yapıların iyileştirilmesi,*
- *Sosyal kalkınma ve yaşam standartlarının iyileştirilmesi,*
- *Meslek edindirme ve istihdam sağlanması,*
- *Ortak tarih ve kültür varlıklarının korunması,*
- *Türkçenin kullanımının yaygınlaştırılması,*
- *Kültürel ilişkilerin geliştirilmesi,*
- *Enformasyon, tanıtım ve yayın faaliyetleri ile bilgilenmenin sağlanması, projelerini yürütmektedir.*¹⁶⁹

TİKA'nın Kafkasya'da Azerbaycan ve Gürcistan'da; Orta Asya'da ise Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan ve Moğolistan'da Program Koordinasyon Ofisi bulunmaktadır. TİKA bölgede Birleşmiş Milletlerin Bin Yıl Kalkınma Hedefleri doğrultusunda eğitim, sağlık,

¹⁶⁸ AYDIN, a.g.e., s.382

¹⁶⁹ <http://www.tika.gov.tr/TR/icerik.ASP?ID=22>, (Erişim 16.01.2008)

idari ve ekonomik altyapıların geliştirilmesi, üretim sektörlerinin desteklenmesi, kültürel işbirliği, iletişimin geliştirilmesi ve sivil toplumun güçlendirilmesi alanlarında proje ve faaliyetler gerçekleştirmektedir.¹⁷⁰

2. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ABD ve AB gibi uluslararası aktörlerin ilgi odağı haline gelen Karadeniz'de ortaya çıkan yeni koşulların değerlendirilmesi ve bölgede barış, istikrar ve refah ortamının geliştirilmesi amacıyla Türkiye'nin öncülüğünde yürütülen çalışmalar sonucu, 25 Haziran 1992 tarihinde İstanbul'da, Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) Deklarasyonu'nun *Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, RF, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan* devlet ya da hükümet başkanlarınca imzalanması ile Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü kurulmuştur. Temel amacı, üye ülkeler arasında çok taraflı ekonomik işbirliğinin gelişimini teşvik ederek, bölgesel istikrarı sağlamak olarak belirlenmiş olan KEİ çatısı altında ekonomik ve ticari gelişme, turizmde işbirliği, iletişimde işbirliği, çevre koruması, tarım ve tarım sanayi, enerji, elektronik bilgi ağı, bilim ve teknolojiye işbirliği, istatistiki bilgi ve verilerin değişimi, sağlık ve eczacılık, ulaşım, acil durumlar ve suç ile mücadele alanlarında çalışma grupları faaliyetlerini sürdürmektedir.¹⁷¹

SANDER, *"Türkiye'nin Dış Politikası"* adlı eserinde, Karadeniz Bölgesini Ekonomik olarak canlandırmayı amaçlayan KEİ'nin AB'ye bir alternatif olmadığını, aksine onun tamamlayıcı parçası olarak işleyeceğini belirtmekte ve KEİ'nin siyasi amaçlarını, *"Doğu-Batı yumuşamasının yarattığı yeni uluslararası konjonktürden yararlanmak, gerekli ekonomik altyapı oluşturulduğunda siyasi işbirliğini güçlendirmek, bölgesel işbirliği yoluyla üye*

¹⁷⁰ TİKA 2005 Teknik İşbirliği, Proje ve Faaliyet Raporu, Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara, s.10-25

¹⁷¹ Tanşuğ BLEDA, "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü" **Avrasya Dosyası**, C.7,S.1,İlkbahar 2001,s.497

*devletlerin Avrupa'nın yeni mimarisine aktif katılımını kolaylaştırmak" şeklinde özetlemektedir.*¹⁷²

05 Haziran 1998 tarihinde Yalta' da imzalanan ve KEİ'nin anayasası niteliğinde olan Zirve Deklarasyonu'nun (KEİ Şartı) 1 Mayıs 1999 tarihinde yürürlüğe girmesiyle KEİ, tam teşekküllü ve uluslararası yasal kimliğe sahip bir bölgesel ekonomik işbirliği örgütü olmuştur. Yeni anayasa KEİ' nin yapısına Troyka Sistemini eklemiş olup, çalışma ve karar alma sisteminde her hangi bir değişiklik yapmamıştır. Kararların alındığı Dışişleri Bakanları Toplantısının adı Bakanlar Konseyi olarak değiştirilmiştir. Adriyatik Denizi'nden, Hazar Denizi'ne kadar uzanan ve üzerinde yaklaşık 350 milyon insanı barındıran bir coğrafyayı kaplayan KEİ'de gittikçe artan sayıda ülke ve örgüt, gözlemci statüsü elde etmeye veya KEİ'nin değişik bölgesel projelerine katılmaya istekli olduğunu belirtmiştir. 18 Nisan 2003 tarihinde Erivan'da gerçekleştirilen KEİ Dışişleri Bakanları Konseyi 8 inci Toplantısı'nda alınan kararla, Makedonya ile Sırbistan-Karadağ da örgüte davet edilmiştir. Bu çerçevede, Sırbistan- Karadağ, KEİ'ye katılım konusundaki iç onay sürecini tamamlayarak KEİ'nin tam üyesi haline gelmiştir. Sırbistan-Karadağ'ın ayrılmasından sonra Sırbistan KEİ üyeliğini korurken, Karadağ gözlemcilik başvurusunda bulunmuştur. KEİ'nin temel unsurlarından birisi de, işbirliğine ve dış dünyaya açık yapısıdır. Avusturya, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Mısır, Fransa, Almanya, İsrail, İtalya, Polonya, Slovakya, Tunus, ABD ve AB Komisyonu KEİ toplantılarına gözlemci olarak katılmaktadırlar.¹⁷³

1 Ekim 2006'da Moskova'da gerçekleşen KEİ üyesi ülkelerin Dışişleri Bakanları Konseyi toplantısında, Karadeniz bölgesini çember içine alan, 7.500 kilometre uzunluğunda bir karayolunun koordineli inşası ve KEİ'nin uzandığı bölgelerde denizlere çıkış sağlayan otoyollarının geliştirilmesiyle ilgili mutabakat muhtıraları onaylanmıştır. 19 Nisan 2007 tarihinde Belgrad'da yapılan KEİ Dışişleri Bakanları Konseyi 16. Toplantısı'nda "*Karadeniz Çevre*

---

¹⁷² Oral SANDER, **Türkiye'nin Dış Politikası**, İmge Kitabevi, 1998, Ankara, ss. 265-266

¹⁷³ Dışişleri Bakanlığı Resmi Web Sitesi, <http://www.mfa.gov.tr/mfa.tr/>
(Erişim Tarihi : 09.12.2007)

Otoyolu (Black Sea Ring Highway) Geliştirilmesine İlişkin Anlayış Muhtırası" imzalanmıştır. Bu toplantıda ayrıca AB'nin geliştirdiği Deniz Otoyolları (Motorways of the Sea) kavramının Karadeniz'i kapsamı amacıyla Yunanistan tarafından önerilen *"KEİ Bölgesinde Deniz Otoyollarının Geliştirilmesi (Development of the Motorways of the Sea in the BSEC Region) Anlayış Muhtırası"* da imza altına alınmıştır. KEİ bünyesinde ilk defa kabul edilen bu önemli projeler, Avrupa'dan Asya'ya ve ters yönde malların kara ve deniz taşımacılığını kolaylaştırarak, ayrıca turizmi geliştirerek, KEİ bölgesinin ekonomik kalkınmasına katkı sağlayacak, Karadeniz bölgesindeki limanların ve genel olarak Karadeniz'in, Akdeniz ve Hazar Denizi'ne bağlanması için gerekli olan altyapıyı oluşturacaktır.¹⁷⁴

Kafkasya, Orta Asya ve Karadeniz ülkelerinde kalkınma ve yatırım olanaklarının değerlendirilmesi amacıyla, 11-12 Temmuz 2006 tarihlerinde İstanbul'da OECD ile AGİT işbirliğinde "Orta Asya ve Karadeniz Bölgelerinde Yatırım ve Kalkınma Girişimi"nin başlatılması öngörülmüştür. OECD Kalkınma Merkezi tarafından yürütülmekte olan, Karadeniz ve Orta Asya ülkelerinin politika ve performanslarını, makroekonomik ve yapısal açıdan kapsamlı bir biçimde incelemeyi amaçlayan girişim çerçevesinde, beş Orta Asya ülkesinin, tüm KEİ ülkelerinin ve Afganistan ile Moğolistan'ın ele alınması kararlaştırılmıştır. OECD ve AGİT'in ortak girişimi, KEİ ve Dünya Bankası tarafından desteklenmektedir. Bu çerçevede, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, "bölgesel ortak" olarak seçilmiştir.¹⁷⁵

25 Haziran 2007 tarihinde KEİ'nin 15.kuruluş yıldönümü dolayısıyla İstanbul'da yapılan liderler zirvesinde öncelikli olarak *"enerji"* ve *"AB ile ilişkiler"* masaya yatırılmıştır. 01 Mayıs 2007'de KEİ'nin dönem başkanlığını Sırbistan'dan devralan Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı devlet ve hükümet başkanlarının katıldığı zirvenin sonuç bildirgesinde, KEİ ülkelerinin enerji alanındaki işbirliğini derinleştirmek ve enerji kaynaklarının adil paylaşımının güvence altına alınması amacıyla AB ve diğer uluslararası kuruluşlarla ortak

¹⁷⁴ Erhan TÜRBEDAR, KEİ Genel Sekreteri ile Söyleşi, **ASAM**, 16 NİSAN 2007,

¹⁷⁵ Dışişleri Bakanlığı Resmi Web Sitesi

hareket etme arzusu ifade edilmiş, bildirgede özellikle BM ve AB ile ilişkilerin geliştirilmesinin önümüzdeki dönemin en önemli konuları arasında yer aldığı, KEİ'nin bölgesel ve uluslararası ilişkilerde aktif ve güvenilir bir ortak olarak rolünü sağlamlaştırdığı ve zorluklara göğüs germeye hazır olduğu vurgulanmıştır. Zirveye AB ilk kez bir temsilci gönderirken, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Ross Wilson da toplantıya gözlemci olarak katılmıştır.¹⁷⁶

Sonuç bildirgesinde ayrıca geniş Karadeniz Bölgesi'nin refahına katkı sağlamak amacıyla, Karadeniz limanları arasında daha güçlü deniz yolu bağlantılarının kurulmasının teşvik edildiği, terörizm ve örgütlü suçlar arasındaki karmaşık ilişkilerin, ulusal ve bölgesel güvenlik ve istikrara ciddi bir tehdit olarak ortaya çıktığı günümüzde, BM Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararları ve bu alandaki uluslararası yükümlülükler uygun olarak, bu tehditlere karşı savaşımında sarsılmaz kararlılığın teyit edildiği bildirilmiştir¹⁷⁷

3. Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (Blacksea Naval Cooperation Task Group) (BLACKSEAFOR)

Karadeniz'de barış ve istikrarın idamesi maksadıyla; bölgesel işbirliği faaliyetlerinin artırılması ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik olarak sahildevletlerinin katılımı ile çok uluslu bir deniz kuvvetinin oluşturulması fikri ilk olarak 1998 yılında Varna/Bulgaristan'da yapılan İkinci Karadeniz Deniz Kuvvetleri Komutanları Toplantısı'nda Türkiye tarafından gündeme getirilmiştir. Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu, ya da kısa adıyla BLACKSEAFOR'un kuruluşu yönündeki çabalar 1998 yılından itibaren yetkili uzmanların katılımı ile icra edilen uzmanlar grubu (experts group) toplantıları ile sürdürülmüştür. Bu toplantılarda BLACKSEAFOR kuruluş anlaşması ve ekleri ile, Karadeniz Deniz Kuvvetleri Komutanlar Komitesi ve Planlama Grubu görev talimatları hazırlanmıştır. Uzmanlar grubu seviyesinde Türkiye'de 4, Romanya'da 2, Ukrayna, Gürcistan, Bulgaristan ve Rusya Federasyonu'nda 1'er kez olmak üzere toplam 10 toplantı icra edilmiştir.

¹⁷⁶ Milliyet, 26 Haziran 2007, s. 12

¹⁷⁷ Cumhuriyet, 26 Haziran 2007, s. 11

BLACKSEAFOR kuruluş sürecindeki önemli aşamalardan birisi olan ve devletlerin siyasi irade, kararlılık ve desteğini gösteren “niyet mektubu” Karadeniz’e sahildar devletlerin büyükelçileri tarafından 28 Haziran 2000 tarihinde Ankara’da imzalanmıştır. BLACKSEAFOR girişiminin en önemli aşaması olan “Kuruluş Anlaşması” ise; 2 Nisan 2001 tarihinde İstanbul’da Karadeniz devletlerinin dışişleri bakanları ve yetkilendirdikleri üst düzey temsilcileri tarafından imzalanmıştır. Bu anlaşmanın imzalanması ile bölge tarihinde ilk kez Karadeniz’e sahildar devletlerin temsilcileri bir araya gelerek, deniz kuvvetlerini insani yardım, arama kurtarma ve çevre koruma gibi maksatlarla ortak bir oluşum içine sokma kararlılığını göstermişlerdir.¹⁷⁸

BLACKSEAFOR anlaşmasını imzalayan bakanlar ve yetkili temsilciler bu girişimin amacının, sahildar devletler arasında bölgesel istikrarın, dostluğun, iyi ilişkilerin ve karşılıklı anlayışın daha da geliştirilmesi olduğunu beyan etmişlerdir. BLACKSEAFOR Kuruluş Anlaşması 21 Haziran 2001 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiş ve Cumhurbaşkanının onaylamasını müteakip 26 Haziran 2001 tarihinde 2444 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır. BLACKSEAFOR, Türkiye’nin Balkanlarda, Kafkaslarda ve Ortadoğu’da bölge ülkelerinin Silahlı Kuvvetleri ile yakın ilişkiler gerçekleştirerek Türkiye’nin etrafında bir barış kuşağı oluşturma projesinin bir halkasıdır.¹⁷⁹

Kuruluş Anlaşması BLACKSEAFOR’a yön veren önemli en önemli dokümandır. Anlaşma; genel prensipler, görevler, kuvvet yapısı, politik ve askeri süreç, komuta kontrol konuları ile kuvvetin idaresi için gerekli diğer hususları içermektedir. Bahse konu anlaşmada BLACKSEAFOR’un görevleri;

- *Arama ve kurtarma harekatı,*
- *İnsani yardım harekatı,*
- *Mayın karşı tedbirleri harekatı,*
- *Çevre koruma harekatı,*

¹⁷⁸ Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR) Web Sitesi, <http://www.blackseafor.org/> (Erişim 12 Kasım 2007)

¹⁷⁹ <http://www.blackseafor.org/>

- *İyi niyet ziyaretleri,*
- *Taraflarca kararlaştırılan diğer görevler olarak belirlenmiştir.*

Bu görevlerin icrasındaki yeterliliği ve karşılıklı kullanılabilirliği artırmak maksadıyla, BLACKSEAFOR deniz eğitimleri ve tatbikatlar icra etmektedir. BLACKSEAFOR, kara veya hava kuvvetlerinden doğrudan bir katılım olmadan sadece deniz kuvvetleri unsurlarından oluşmakta, gerektiğinde ise diğer kuvvetlerin unsurları ile desteklenebilmektedir. BLACKSEAFOR, biri komuta kontrol gemisi olmak üzere, taraflarca tahsis edilecek olan en az 4-6 gemilik bir kuvvetten müteşekkil olmaktadır. BLACKSEAFOR'a tahsis edilebilecek gemilerin ana sınıfları şunlardır: ¹⁸⁰

- *Firkateyn/muhripler,*
- *Korvet/karakol botları,*
- *Mayın karşı tedbirleri gemileri,*
- *Amfibi gemiler,*
- *Yardımcı sınıf gemiler*

BLACKSEAFOR Karadeniz'de kullanılmak amacıyla tesis edilmiş olup, gerektiğinde tarafların oybirliği ile alacağı karar uyarınca başka bir bölgede de görevlendirilebilecektir. BLACKSEAFOR'un Karadeniz dışında görevlendirilmesi halinde, kuvvetlerin statüsü her bir durum için özel bir düzenlemeyle belirlenecektir. BLACKSEAFOR, BM veya AGİT kapsamındaki harekâtlarda da görevlendirilebilmektedir. Bununla birlikte kuvvet, görev ve amaçlarına uygun olarak, diğer uluslararası faaliyetlere de iştirak edebilir. BLACKSEAFOR kapsamında taraflar bu tür faaliyetlere iştirakte bulunmak için kendi ulusal mevzuatlarına uygun olarak onay alacaklardır. Aktivasyon sırasında herhangi bir anda her bir taraf devletin, diğer tarafları önceden bilgilendirmek kaydıyla kuvvetlerini ve/veya personelini geri çekme hakkı bulunmaktadır. ¹⁸¹

---

¹⁸⁰ <http://www.blackseafor.org/>

¹⁸¹ <http://www.blackseafor.org/>

4. Karadeniz Uyum Harekâtı (Operation Black Sea Harmony)

BLACKSEAFOR'un Karadeniz'de terörizm, uyuşturucu, silah ve insan kaçakçılığı ile kitle imha silahlarının (KİS) yayılmasına karşı ortak bir araç olarak kullanılabilmesini mümkün kılacak seçenekler üzerinde çalışma sürerken, Türkiye tarafından 01 Mart 2004 tarihinde Karadeniz'in açık deniz alanlarında ve karasuları içinde *Karadeniz Uyum Harekâtı (Operation Black Sea Harmony-OBSh)* başlatılmıştır.¹⁸²

Karadeniz Uyum Harekâtı, Karadeniz'deki tüm kıyıdaş ülkelerin katılımına açık, ancak başlangıcından 2006 yılı sonuna kadar millî nitelik taşımış olan bir deniz harekâtıdır. Bu harekât başlangıçta Türk firkateynleri, hücumbotları, denizaltıları, helikopterleri ve deniz karakol uçakları vasıtasıyla, Türk karasuları içinde, Karadeniz'in uluslararası sularında ve bu bölgelerin üzerindeki hava sahasında icra edilmiştir. Türkiye'nin harekât kapsamında yürüttüğü faaliyetler içinde, Türk Sahil Güvenlik Komutanlığı ve Liman Başkanlıkları Karadeniz Uyum Harekâtı'na katılan Türk Deniz Kuvvetleri birlik ve gemileri ile yakın iş birliği yapmaktadır. Diğer taraftan, Karadeniz'deki diğer kıyıdaş ülkelerin Karadeniz Uyum Harekâtı'na katılımını sağlamak amacıyla gerekli görüşme ve danışmalara da devam edilmektedir. Bu kapsamda Rusya Federasyonu'nun katılımına ilişkin çalışmalar tamamlanmış ve anılan ülke 27 Aralık 2006 tarihinde yapılan anlaşma ile Karadeniz Uyum Harekâtına resmen katılmıştır.¹⁸³

Ukrayna'nın anılan Harekâta katılımına ilişkin olarak “*Karadeniz Uyum Harekâtı Bağlamında Bilgi Değişimine Yönelik İşbirliği*” hakkındaki Protokol, iki ülke Deniz Kuvvetleri Komutanlarınca 17 Ocak 2007 tarihinde imzalanmıştır. Anılan Protokol, her iki ülkedeki iç hukuk süreçlerinin

---

¹⁸² Genelkurmay Başkanlığı resmi web sitesi, http://www.tsk.mil.tr/4_ULUSLARARASI_ILISKILER/4_17_Karadenizin_Deniz_Guvenligi/Karadenizin_Deniz_Guvenligi.htm (Erişim 17 Ocak 2007)

¹⁸³ Genelkurmay Başkanlığı resmi web sitesi (Erişim 17 Ocak 2007)

tamamlanmasını takiben yürürlüğe girecektir. Öte yandan Romanya da anılan Harekâta katılım konusunda siyasi düzeyde karar almıştır.¹⁸⁴

Karadeniz Uyum Harekâtı, NATO'nun Akdeniz'de devam eden *Etkin Çaba Harekâtı* (*Operation Active Endeavour*)'nın maksat ve hedefleri ile tamamen uyumludur ve anılan NATO Harekâtı ile bilgi paylaşımına dayanan iş birliği içindedir. Harekâtın görevi; Karadeniz'de belirsiz aralıklarla karakol faaliyetleri icra ederek yasa dışı faaliyetlere karıştıklarından şüphe duyulan ticaret gemilerini tespit etmek ve izlemektir. Şüpheli bir gemi tespit edildiğinde, müşterek gayretlerle ve muhtelif vasıtalarla varış limanına kadar takip edilmekte, neticede arama yapmak ve gerekli görülen durumda, alıkonularak yasal işlem başlatmak üzere görev ilgili makamlara devredilmektedir. *Karadeniz Uyum Harekâtı'nın* başlangıcından bu yana Karadeniz'de binlerce gemi tespit edilmiş ve kimlikleri belirlenmiştir. Türkiye, bu Harekâtın yasa dışı faaliyetlere karşı caydırıcılık sağladığını ve Karadeniz'de gün geçtikçe artan ticari deniz trafiğinin daha emniyetli ve güvenli bir şekilde sürdürülmesine katkıda bulunduğunu değerlendirmektedir.¹⁸⁵

ABD'nin 2 Mart 2006'da, Akdeniz'de terörizm ve suçla mücadele kapsamında faaliyet gösteren NATO Aktif Çaba Operasyonu (*Operation Active Endeavor*)'nun görev alanını Karadeniz'e de genişletme girişimine Türkiye ile Rusya karşı çıkmıştır “Karadeniz Uyum Harekâtı” ile Karadeniz'de ulusal düzeyde deniz operasyonlarını sürdüren Türkiye, sahilدار olmayan ülkelerin deniz güvenliğine müdahil olmalarının bölgede yaratabileceği hassasiyetlere dikkat çekerek, Karadeniz'in terörle mücadele kapsamında bir NATO operasyonuna konu edilmesini gereksiz bulmaktadır. ABD'nin Ankara Büyükelçisi Ross Wilson, Montrö Antlaşması'nın, uluslararası bir su olan Karadeniz'e askeri güç girmesi konusunda açık olduğuna dikkat çekerek, Karadeniz'in uluslararası sularda bulunmasından kaynaklanan haklardan

---

¹⁸⁴Dış İşleri Bakanlığı resmi web sitesi, (Erişim 17 Ocak 2007)
http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/BasinEnformasyon/Aciklamalar/2007/Ocak/NO9_17Ocak2007.htm (Erişim 17 Ocak 2007)

¹⁸⁵ Daha fazla bilgi için bkz: Genelkurmay Başkanlığı resmi web sitesi

yararlanmak istediklerini belirtmiştir. Türkiye , Karadeniz’de yeni bir NATO gücünün görev yapmasına ihtiyaç duyulmadığını, kıyıdaş ülkelerin oluşturduğu Karadeniz Gücü `nün bu konuda yeterli olduğunu ve Türk Deniz Kuvvetlerinin bölgede NATO’yu temsil ettiğini vurgulamıştır.¹⁸⁶

5. Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirve Toplantıları

Süleyman Demirel’in 1992’de Türk Cumhuriyetleri’ne düzenlediği gezi sırasında gündeme gelen ve Türk Cumhuriyetleri arasında ikili ve çok taraflı işbirliği ve dayanışmanın geliştirilmesi, ortak konular ile bölgesel ve uluslararası sorunların devlet ve hükümet başkanları düzeyinde değerlendirilmesi amacını taşıyan zirvelerden ilki 30 Ekim 1992’de Ankara’da gerçekleştirilmiştir. Türkiye, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Azerbaycan’ın katıldığı zirvenin açılış konuşmasında 21.Yüzyılın Türklerin çağı olduğunu belirten Cumhurbaşkanı Özal’ın, bir Türk Ortak Pazarı ile Türk Kalkınma ve Yatırım Bankasının kurulması gerektiği yolundaki önerileri Azerbaycan dışındaki ülke liderlerinden destek görmemiştir. Zirvenin sonrasında yayınlanan Ankara Bildirgesi ile cumhuriyetler arasında kültür, eğitim, dil, güvenlik, ekonomi ve hukuk alanlarında işbirliğinin geliştirilmesi ihtiyacından muğlak ve genel ifadelerle söz etmenin ötesine geçilememiştir.¹⁸⁷

Katılımcılar arasındaki yaklaşım farklılığının öne çıktığı zirvede Özbekistan lideri Kerimov, Türk dünyasının faaliyetlerini eşgüdümleyecek ulus-üstü bir mekanizmanın oluşturulmasına karşı çıkarken, ülkesinde önemli oranda Rus nüfusu olan Kazakistan lideri Nazarbayev de dinsel ya da etnik temele dayanacak herhangi bir yapının oluşturulmasına atıfta bulunan her türlü bildiriye veto edeceğini göstermiştir. Türkiye ve Azerbaycan’ın baskılarına rağmen Rusya’dan çekinen Orta Asyalı liderler Ankara

---

¹⁸⁶ Hasan KANBOLAT, “Karadeniz’in Değişen Jeopolitiği”, <http://www.denizhaber.com/index.php?sayfa=konyayazargst&id=3765>, (Eriş. 17 Ocak 2007)

¹⁸⁷ AYDIN, a.g.m., s.388-389

Bildirgesinde Karabağ sorunu konusunda hiçbir ifadeye izin vermemişlerdir.¹⁸⁸

Orta Asya Cumhuriyetleriyle ilişkilerden beklenen büyük umutlar, gerekli hazırlıklar yapılmadan, alelacele toplanan ilk liderler zirvesinde yaşanan başarısızlığın ardından yeniden gözden geçirilmiş ve bölgeye yönelik daha gerçekçi politikalar geliştirilmiştir. Toplantılar sonraki yıllarda sırasıyla İstanbul (1994), Bişkek (1995), Taşkent (1996), Astana (1998), Bakü (2000) ve İstanbul'da (2001) yapılmıştır. Türk Dili Konuşan Ülkeler arasındaki en yüksek danışma mekanizması olarak kabul edilen zirvelerin sekizincisi beş yıl aradan sonra Türkiye'nin girişimleri ile 17 Kasım 2006 tarihinde Antalya'da düzenlenmiştir.¹⁸⁹

Antalya zirvesine Kırgızistan, Kazakistan ve Azerbaycan devlet başkanları düzeyinde katılırken, Türkmenistan Ankara büyükelçisi tarafından temsil edilmiş, Özbekistan ise, Birleşmiş Milletler (BM)'in bu ülkedeki insan haklarıyla ilgili hazırladığı rapora Türkiye'nin destek vermesini gerekçe göstererek söz konusu zirveye katılmama kararı almıştır.¹⁹⁰ Özbekistan, Türkiye'den Özbek muhalefetine destek sağlandığı iddiasıyla Bakü zirvesinden itibaren bu toplantılara soğuk bakmış ve bu dönemde Türk-Özbek ilişkilerinde belirgin bir zayıflama görülmüştür. Ülkesindeki demokrasi ve insan hakları eleştirileri nedeniyle son dönemde özellikle Batı'ya karşı kapalı bir dış politika izleyen Devlet Başkanı Kerimov'un Rusya-Çin eksenine yakınlaştığı gözlenmektedir.¹⁹¹

Batı'nın Özbekistan aleyhindeki bu kararı kimi çevrelerce çifte standart olarak değerlendirilmiş ve diğer Türk Cumhuriyetleri'nin desteklemediği, BM oturumunda 69'a karşı 74 oyla reddedilen söz konusu karara Türkiye'nin

---

¹⁸⁸ AYDIN, **a.g.m.**, s.390

¹⁸⁹ TC Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi, http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/OrtaAsya/OrtaAsyalliskiler/ (Erişim 17 Ocak 2007)

¹⁹⁰ Süleyman KURT, Zaman Gazetesi, 17 Kasım 2006

¹⁹¹ Gökçen OĞAN, "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi Antalya'da Toplanıyor" **Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi (ASAM)**, 16 Kasım 2006, <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1239&kat1=52&kat2=>, (Er.Tar. 16.02.2008)

destek vermesi, Türk dış politikasının bir yanlışı ve Türk dünyası ile ilgili politikasızlığının bir göstergesi olarak görülmüştür.¹⁹² Batı dünyasındaki insan hakları ihlalleri dikkate alındığında, bu eleştirilerin çok da haksız olmadığı görülmektedir. Diğer taraftan bölgeyi jeopolitik açılım alanı olarak gören RF Antalya zirvesine gözlemci olarak katılmak istediğini bildirmiş ancak bu teklif, Türkçe konuşan halkları bir araya getirmeyi amaçlayan zirvede gözlemcilik statüsü bulunmadığı gerekçesiyle Ankara tarafından geri çevrilmiştir.¹⁹³

Özbekistan ve Türkmenistan'ın Antalya zirvesine yaklaşımı, Türkiye'nin bölge cumhuriyetleri ile ilişkilerinde bugüne kadar liderler arasında yakın ve samimi diyaloglar üzerinde geliştirilen işbirliği modelinin bugün için yeterli olmadığı, daha kurumsal ve köklü işbirliğine ihtiyaç duyulduğu gerçeğini bir kere daha göstermiştir. Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki işbirliğinin kurumsallaştırılması için gerekli altyapının oluşturulması, ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerin daha ileri seviyelere taşınması ortak menfaatler açısından kaçınılmaz bir unsur olarak ortaya çıkmıştır.¹⁹⁴

---

¹⁹² Ali KÜLEBİ, "Türk Dünyası ve Politika(sızlığı)mız!", **Türk Yurdu**, Ocak 2007, Cilt: 27, Sayı : 233, ss. 20-21

¹⁹³ Zeynep GÜRCANLI, Vatan Gazetesi, 18 Kasım 2006

¹⁹⁴ OĞAN, **a.g.m.**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN KAFKASYA VE ORTA ASYA’DA YENİ YÖNELİMLERİ

A. TÜRKİYE İLE BÖLGE ÜLKELERİ ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLERİN GELECEĞİ

Dışişleri Bakanlığı tarafından Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya ülkelerine ilişkin dış politikasının temel unsurları;

- “Bu ülkelerin devlet yapılanmalarının güçlendirilmesine katkıda bulunulması,
- Bölgenin siyasi ve ekonomik istikrarının korunması ve bölgesel işbirliğinin teşviki,
- Ekonomik ve siyasi reformların desteklenmesi,
- Bölge ülkelerinin dünya ile bütünleşebilmelerine, Avrupa-Atlantik kurumlarına entegrasyonlarına yardımcı olunması,
- Bu ülkelerle ikili ilişkilerimizin, her alanda karşılıklı çıkarlar ve egemen eşitlik temelinde geliştirilmesi,
- Bölge ülkelerinin tasarruf edebilecekleri enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara serbestçe ve farklı güzergâhlardan nakledilmesinin desteklenmesi” şeklinde belirtilmiştir.¹⁹⁵

SSCB’nin dağılması, siyasi anlamda, eski Sovyet Cumhuriyetlerinin Moskova’nın etki alanından derhal çıkmaları olarak değerlendirilmemelidir. 70 yıllık bir Sovyet geçmişine sahip ve çoğu eski Komünist parti genel sekreterlerinin idaresinde olan bu devletler, yönetim kadrolarının yanında, askeri ve ekonomik açıdan hala RF’nin etkisi altındadır. Söz konusu cumhuriyetlerdeki yöneticiler, Moskova’nın doğrudan kontrolü altında olmamakla birlikte, tam bağımsızlıklarına yönelik girişimlerde daima Moskova’nın tavrını dikkate almaktadırlar. Yörenin dış dünyaya açılmasında,

---

¹⁹⁵ TC Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi,
http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/OrtaAsya/OrtaAsyalliskiler/
(Erişim tarihi 12.07.2007)

kalkınmalarını finanse edebilmelerinde ve özellikle petrol ve doğal gaz gibi stratejik konularda RF'nin etkisi daima kendisini göstermektedir. Azerbaycan ve Türkmenistan dışındaki Türk Cumhuriyetleri hala Krill alfabesini kullanmaktadırlar ve Rusça bu ülkelerdeki resmi dillerden biridir. Bu nedenle Orta Asya ve Kafkasya ülkelerine yönelik stratejik açılımlarda RF rakip olarak değil, ortak olarak görülmelidir.¹⁹⁶

Bölgenin coğrafyası değişmez olsa da, jeopolitiği hızla değişmektedir. SSCB'nin dağılmasını takip eden on yıl içindeki gelişmelerin seyri, burada çok önemli olayların meydana geldiğini göstermektedir. Yeni kazanmış oldukları bağımsızlıklarını güçlendirmek isteyen Cumhuriyetlerin tüm çabalarına karşın, RF yaşamsal çıkar alanı olarak gördüğü bu bölgeye geri dönme çabasını devam ettirmekte ve özellikle Kuzey Kafkasya'dan kesinlikle vazgeçmeyeceğini bildirmektedir. RF, özellikle Kafkasya'yı etki alanında tutabilmek için müttefiki olan Ermenistan'dan, Abhazalardan, Osetinlerden ve diğer etnik unsurlardan yararlanmaktadır.¹⁹⁷

Hazar Havzası'ndaki zengin petrol ve doğal gaz rezervlerinin dünya pazarlarına en kısa yoldan transferini sağlayacak olan coğrafi konumu ve sahip olduğu stratejik kaynaklar nedeniyle, küresel ve bölgesel güçlerin öncelikli ilgi alanı içinde bulunan Kafkasya ve Orta Asya, gelecekte daha büyük bir stratejik öneme sahip olabilecektir.¹⁹⁸

1. Dağlık Karabağ Sorunu Bağlamında Türkiye-Ermenistan İlişkileri

Uzun bir geçmişi bulunan Dağlık Karabağ sorunu, 1980'lerin ikinci yarısında SSCB'nin dağılmasına giden süreçte Ermenistan'ın, Karabağ bölgesinin dağlık kısmına yönelik iddiaları ile yeniden ortaya çıkmıştır.

---

¹⁹⁶ GÜNAY, a.g.e., s.48-49

¹⁹⁷ Haleddin İBRAHİMLİ, **Değişen Avrasya'da Kafkasya**, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2001, s.1

¹⁹⁸ DAVUTOĞLU, a.g.e., s. 124-128.

1923'te özerk bölge olarak Azerbaycan'a bağlanan Karabağ'ın 1988'de Azerbaycan'dan ayrılıp Ermenistan'a bağlanmak istemesi ve bunun Azerbaycan Yüksek Sovyeti tarafından reddedilmesi sorunun çıkış noktasını teşkil etmiştir.¹⁹⁹ Karabağ'da yaşanan gelişmeler, Ermenistan'ın bağımsızlık sürecini de hızlandırmış, 1991'de yüksek Ermenistan Sovyeti'nin bağımsızlığını referanduma götürmesiyle Ermenistan bağımsızlığını kazanmıştır.²⁰⁰ Kurulduğu 1918'de 9 bin kilometre kare yüz ölçüme sahip olan Ermenistan, günümüzde 29 bin kilometre kareye ulaşmıştır. Bununla yetinmeyen Ermenistan, işgal ettiği Azerbaycan topraklarını da yüzölçümüne katarak daha da genişlemek istemektedir²⁰¹

Karabağ'ı Ermenistan'a bağlamak için harekete geçen Ermeni kuvvetleri önce Yukarı Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan, Azerbaycan'a ait Laçın kentini ve daha sonra da Yukarı Karabağ dahilinde olmayan kuzeydeki Kelbejar bölgesini ele geçirmişlerdir.²⁰² Rusya'nın desteğini arkasına alan Ermeniler Azerilere karşı ciddi bir askeri üstünlük sağlamış, Azerbaycan topraklarının yüzde 20'si Ermeniler tarafından işgal edilmiş ve bir milyon Azerbaycan vatandaşı mülteci durumuna düşmüştür²⁰³

25 Şubat 1992'de Ermenilerin Karabağ'ın **Hocalı Bölgesi'ne** düzenledikleri saldırı ve peşinden gelen katliam geniş yankı uyandırmıştır. Saldırıda sivil, eli silahsız Azerbaycan Türkleri çocuk, kadın, ihtiyar ve genç ayrımı yapılmadan Ermeniler tarafından katledilmiştir. Resmi verilere göre 613 kişi hunharca öldürülmüştür. Bunlardan 83 çocuk, 106 kadın acımasız yöntemlerle işkence yapılarak öldürülmüş, 487 kişi ağır yaralanmış ve 1275

---

¹⁹⁹ Elif Hatun KILIÇBEYLİ, 'Sovyet Sonrası Kafkasya'da "Yeni Egemen" Devletler: Bölge ve Bölge Dışı Aktörler ile Bütünleşme Süreci', **Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya**, (Der.) Yelda DEMİRAĞ, Cem KARADELİ, Ankara, Palme Yayıncılık, 2006, s. 83

²⁰⁰ Bekir GÜNAY, "*Kafkasya Jeopolitiği ve Ermenistan*", **Uluslar arası Çalışma Alanları ve Türkiye'nin Güvenliği**, Der. Gamze Güngörmüş Kona, IQ Kültür Sanat Yayın, İstanbul, 2005, s.275

²⁰¹ Cavid VELİEV, "*Tarihin Kara Lekesi*", TUSAM-Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi, <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=840> (Erişim Tarihi : 27.02.2008)

²⁰² Robert M.CUTLER, "*Kafkasya'daki Kriz Kaynakları ve Bölgeleri*", **Türkiye, NATO ve AB Perspektifinden Kriz Bölgelerinin İncelenmesi ve Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri**, İkinci Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2004, s. 108

²⁰³ KILIÇBEYLİ, **a.g.m.**, s.83

kişi rehin alınmıştır. Geri kalanlar ise bin bir zorlukla ancak canını kurtarabilmiştir. 26 çocuk yetim, 130 çocuk öksüz kalmıştır. İngiltere'nin Sunday Times gazetesi 1 Mart 1992 tarihli sayısında Hocalı olaylarını, "Ermeni askerleri binlerce aileyi yok etti" şeklinde duyururken, Rusya'nın İzvestia gazetesi 13 Mart 1992 tarihli sayısında olayların iştirakçisi Yüzbaşı Leonid Kravets, Hocalı yakınlarındaki tepede yüzlerce ceset gördüğünü ve bunların çoğunun özel işkencelerle öldürüldüğünü ifade etmiştir.²⁰⁴ Türkiye, bu katliamdan sonra Ermenistan'a karşı söylemlerini sertleştirmeye başlamış ve Nisan 1993'te Ermenistan sınırını kapatmıştır.²⁰⁵

Hukuki bazda soykırım olarak tanımlanması için yeterince kanıt bulunmasına rağmen 16. yılında Hocalı soykırımı ne uluslararası kuruluşlarca ne de -TBMM de dahil olmak üzere- bir devletin parlamentosunca soykırım olarak kabul edilmemiştir. Bu durum, günümüzde bir olayın soykırım olarak tanınması için hukuki anlamda tanınmasından ziyade tarafların siyasi çıkarlarının örtüşmesi ve olayla ilgili propaganda çalışmalarının yapılması gerçeğini göstermektedir. Nitekim dünya kamuoyunda oluşan "Soykırımı Ermeniler değıl Türkler yaptı" algısı da bu gerçeğin sonucudur.²⁰⁶

Ermenilerin, Karabağ'ın işgalinde ortaya attıkları self-determination (kendi kendini yönetme hakkı) iddiası, yüzlerce etnik grubun yaşadığı Kafkaslarda gerçekçi olmaktan ne kadar uzak ise, sorunun Karabağ ile Azerbaycan arasında olduğu söylemi de o kadar tutarsız bir söylemdir. Zira savaşın bir Azerbaycan-Ermenistan savaşı haline geldiğı tüm dünyanın bildiğı bir gerçektir. Ermenistan tüm gücüyle Karabağ Ermenilerini her açıdan desteklemektedir.²⁰⁷

---

²⁰⁴ VELİEV, a.g.m.

²⁰⁵ Ömer Göksel İşYAR, "Türkiye'nin Azerbaycan-Ermenistan Uyuşmazlığına Yönelik Politikaları: 1992-2004", **Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya**, (Der.) Yelda DEMİRAĞ, Cem KARADELİ, Ankara, Palme Yayıncılık, 2006, s. 249

²⁰⁶ VELİEV, a.g.m.

²⁰⁷ Sedat LAÇİNER-Haydar BAYAT, **Türk Ermeni İlişkileri**, İstanbul, Kaknüs Yayınları 2004, s.216

Dağlık Karabağ çatışması, Türkiye'nin de içinde bulunduğu bölgede istikrarsızlığa neden olmuştur. Ermeni birliklerinin Nahçıvan'a saldırması ve Türkiye'nin 1921 Kars Antlaşması'na göre Nahçıvan'ın statüsünü korumak için müdahale etme olasılığının belirmesi Türkiye ile Rusya'yı karşı karşıya getirmiştir.²⁰⁸

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin resmen dağılmasından önce Azerbaycan'da yaşanan olaylar karşısında sessiz kalmıştır. Hatta Cumhurbaşkanı Özal Sovyetler Birliği'ne yaptığı resmi ziyaretinde "Türkiye Türkleri" ve "Azeri Türkleri" arasındaki mezhep farklılıklarını vurgulamış ve Azeri Türklerinin Türkiye'den ziyade İran'a daha yakın olduğunu savunmuştur. Ancak Türk kamuoyu Cumhurbaşkanı Özal'ın ve Moskova'nın Azerilere ilişkin tavrına karşı büyük bir tepki göstermiştir. Dönemin başbakanı Akbulut, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin iç işlerine karışamayacağını, ancak Ermenilerin Dağlık Karabağ'daki katliamlarını da insani açıdan onaylayamayacaklarını açıklamıştır.²⁰⁹

1992 yılı sonlarına doğru Ermenistan-Azerbaycan savaşı ve Ermeni katliamları devam ederken, Türkiye'nin insani yardım adı altında Ermenistan'a buğday yardımında bulunması ve ardından da elektrik satım anlaşması imzalaması, Türk kamuoyunda ve Türkiye Büyük Millet Meclisinde (TBMM) yoğun tartışmalara neden olmuştur. Milletvekili Kamran İnan, Türkiye'nin "*Arabulucuyuz, tarafsızız*" denmesine rağmen Azerbaycan'a yardım edeceğine Ermenistan'a yardım etmesinin sonunda dost ülke olan Azerbaycan'dan protesto aldığını söylemiştir. (Tutanak: 21.12.1992:608) Bu konudaki düşüncelerini daha açık bir ifadeyle dile getiren milletvekili Oğuzhan Asiltürk, Türkiye'nin vermiş olduğu buğdayla doyan ve güçlenen Ermeniler'in Azerileri öldürdüğünü söylemiştir. (Tutanak:21.12.1992:639) Bu eleştirileri yanıtlayan Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Türkiye ile Azerbaycan arasında güven bunalımı olmadığını, Ermenistan'a verilen buğdayın hibe değil,

---

²⁰⁸ KILIÇBEYLİ, a.g.m., s.85-(Rusya'nın girişimleri ile BDT ülkeleri arasında Taşkent'te imzalanan Kolektif Güvenlik Anlaşmasına göre, anlaşmaya taraf ülkelere herhangi birine yapılan bir saldırı tüm taraf ülkelere yapılmış sayılacaktı).

²⁰⁹ İŞYAR, a.g.m., s. 242

“ödünç” olduğunu; elektrik konusunun, Almanya ve Bulgaristan’dan alınan elektriğin Türk hatlarından geçirilmesinden ibaret olduğunu açıklamıştır. (Tutanak:21.12.1992:665-657) ²¹⁰.

Ermenistan’ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden biri olan Türkiye, bağımsızlığının ardından ekonomik güçlüklerle karşılaşan bu ülkeye insani yardım yapmış, ayrıca toprakları üzerinden Ermenistan’a insani yardım malzemesi gönderilmesine imkan sağlamıştır. Türkiye, Ermenistan’ın bölgesel kuruluşlar, uluslararası camia ve batılı kurumlarla bütünleşmesi yönünde aktif çaba harcamış, bu çerçevede KEİ Örgütü’ne kurucu üye olarak davet edilmiştir. Ancak, Ermenistan’ın uzun bir süreden beri izlediği, bölgesel istikrar ve güvenliği tehdit eden ve iyi komşuluk ilişkilerinin ruhuna aykırı tutumu nedeniyle, bu ülkeyle bugüne dek diplomatik ilişki tesis edilmesi mümkün olmamıştır Türkiye’nin diplomatik ilişki için ileri sürdüğü şartlar;

- *Ermenistan’ın “Ermeni soykırımı” iddialarından vazgeçmesi,*
- *Türkiye’den toprak taleplerinde bulunmaması ve 1921 Kars Antlaşması’nın şartlarını kabul etmesi,*
- *Ermenistan’ın işgal altında tuttıkları Azerbaycan topraklarından tümüyle çekilmesidir.* ²¹¹

30 Ocak 1992’de Azerbaycan ve Ermenistan AGİT’e üye olmuşlar ve bu kuruluş bünyesinde Karabağ sorununun çözümü için müzakerelere başlanmıştır. AGİT’in 27-28 Şubat 1992’de Prag’da, ve 9-11 Eylül 1993’te Moskova’daki toplantısından her hangi bir sonuç çıkmamıştır. 1994 yılında, Azerbaycan ile Ermenistan arasında her ne kadar bir ateşkes antlaşması imzalanmışsa da Azerbaycan topraklarının işgaline son verilememiştir ²¹².

---

²¹⁰ Daha fazla bilgi için bkz. M. Cüneyt YENİGÜN, **Soğuk Savaş Sonrasında TBMM ve Dış Politika (Belgeler, Yorumlar)**, Ankara, Nobel Yayınları, 2004, s.504

²¹¹ İŞYAR, **a.g.m.**, s. 246

²¹² Şenol KANTARCI, “*Karabağ Sorunu Diplomasi İle Çözülemez: Askeri Müdahale Şart*”, **Türk Asya Stratejik Araştırma Merkezi**, 04 Şubat 2005, <http://www.turksam.org>

AGİT'in 1996 Lizbon zirvesinde 54 üye ülke barışa esas teşkil edecek üç ilke üzerinde anlaşmış, ancak bu uzlaşmayı Ermenistan kabul etmemiştir. 1996 yılında Lizbon'da, AGİT bünyesinde RF, Fransa ve ABD ortak başkanlığında oluşturulan Minsk Grubu, Ermenilerin işgal ettiği topraklardan çekilmesi, Karabağ'a Azerbaycan'ın içinde olmak kaydıyla "en üst düzeyde kendi kendini yönetme hakkının tanınması" ve Yukarı Karabağ'a güvenlik garantisi verilmesi önerisini benimsemiştir. Böylece, Azerbaycan toprak bütünlüğünün korunmasına ilişkin bir kararı çıkartmayı başarmıştır. Başlangıçta iki taraf da bu formülü kabul etmesine rağmen, daha sonra Yukarı Karabağlılar ve milliyetçi Ermeniler tarafından desteklenmeyen bu kararlar, ılımlı lider Ter Petrosyan'ın cumhurbaşkanlığı koltuğunu, Koçaryan'a devretmesine neden olmuştur.²¹³

2 Ekim 2002'de AGİT Minsk Grubu üyelerini Bakü'de kabul eden Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Karabağ sorunu için arabuluculuk görevi üstlenen uluslararası kuruluşların yardımıyla sorunun barışçıl yönden çözüleceğine dair inancın Azerbaycan kamuoyunda azaldığını ifade etmiştir. 2003'te Azerbaycan ve Ermenistan'daki devlet başkanlıkları seçimleri gerekçesiyle AGİT Minsk Grubu çalışmaları askıya alınmıştır. 2004 yılında Polonya'nın Varşova kentinde düzenlenen Avrupa Ekonomik zirvesine katılan Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev ve Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan arasındaki ikili görüşmeye AGİT Minsk Grubu ABD, Fransa ve RF eşbaşkanları da katılmışlar ancak bu görüşmelerden de herhangi olumlu bir netice elde edilememiştir. Nihayet, 2005 yılı Ocak ayında Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Genel Kurulu tarafından "Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal ettiğine dair" yeni bir karar daha çıkmıştır. Ancak kararın yaptırım gücü olmadığı gibi çözüm için herhangi bir eylem planı da sunmamaktadır. Benzer kararlar daha önce gerek AGİT Minsk Grubu'ndan gerekse BM'den çıkmış ancak, sorunun çözümüne yönelik somut bir adım atılmamıştır.²¹⁴

---

²¹³ Göksel İŞYAR; **Sovyet - Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**, İstanbul, ALFA Yayınları, 2000, s.589.

²¹⁴ KANTARCI, **a.g.m.**

Ermenistan Bağımsızlık Bildirisi'nin 11. Maddesinde, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi için "Batı Ermenistan" ifadesine yer verilmektedir. Ermenistan Anayasası'nın 13. Maddesinin 2. paragrafında, Devlet Arması'nda Ağrı Dağı'nın da bulunduğu kayıtlıdır. Sovyetler Birliği'nin halefi olarak, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırı belirleyen 1921 tarihli Kars ve Gümrü Antlaşmalarının yürürlükte olmadığını savunmakta olan Ermenistan sözde soykırımın uluslararası alanda tanınmasını öncelikli dış politika hedefi olarak benimsemiştir. Asılsız soykırım iddiasına Ermenistan Bağımsızlık Bildirisi'nde de yer verilmektedir. Ayrıca, Ermenistan 822, 853, 874 ve 884 sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararlarına uymayarak, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanımamaya ve halen Azerbaycan topraklarının yaklaşık yüzde 20'sini işgal altında tutmaya devam etmektedir. Türkiye soruna AGİT çerçevesinde çözüm bulunmasını istemekte ve kabul edilebilir çözüm için gerekli unsurların Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü korunması, Ermeni birliklerinin işgal altında tuttuğu Azeri topraklarından geri çekilmesi ve mültecilerin yurtlarına dönmeleri olduğuna inanmaktadır.²¹⁵

2. Türkiye'nin Kafkasya İstikrar Paketi Girişimi

Kafkasya bölgesinin istikrar ve güvenliğini güvence altına almak amacıyla Balkan Paketi'ne benzer bir Kafkasya Paketi kurulması fikri ilk kez 9'uncu Cumhurbaşkanı Demirel tarafından Kasım 1999'da İstanbul'da yapılan AGİT zirvesinde dile getirilmiştir. Demirel, 14-15 Ocak 2000 tarihlerinde Gürcistan'a yaptığı resmi ziyaret sırasında bu görüşünü resmi bir öneri olarak dünya kamuoyuna açıklamıştır. Ortaya attığı Kafkasya İstikrar Paketi'ni hayata geçirmek üzere uluslararası alanda kapsamlı bir diplomatik atak başlatan Demirel, bu çerçevede Türkiye'nin önerisine destek aramak üzere uluslararası politikada söz sahibi aralarında 12 yabancı devlet adamına mektup göndermiş ve öneriye ilk olumlu yanıt Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'tan gelmiştir.²¹⁶

²¹⁵ T.C. Dış İşleri Bakanlığı, **Türkiye-Ermenistan Siyasi İlişkileri**, http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/Kafkasya/Ermenistan/T%C3%BCrkiye+Ermenistan.htm

²¹⁶ Sedat ERGİN, "Kafkas Barış Atağı", **Hürriyet**, 18 Şubat 2000

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Demirel'in mektubuna yanıt olarak, "Kafkasya'da İstikrar Paktı'nın gerçekleşmesinin bölgede barışın ve güvenliğin temin edilmesinde büyük rol oynayabileceğini, bölgede reel, semereli ve uzun vadeli ilişkilere nail olmak için ilk önce Güney Kafkasya'daki askeri ihtilafların, özellikle Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ ihtilafının ortadan kaldırılması ve bölgede sürekli barışın temin edilmesi gerektiğini" söylemiştir.²¹⁷

Kafkasya'da yaşanan etnik çatışmaların sona ermesi, ekonomik krizin atlatılması ve temel reformların yapılabilmesinin istikrarın sağlanması ile mümkün olabileceğini belirten AB, Demirel'in pakt önerisine Avrupa Politika Etüdları Enstitüsü aracılığıyla hazırladığı bir raporla yanıt vermiştir. Bu raporda, Kafkas İstikrar Paktı'nda Avrupa'nın aktif rol oynaması, Kafkasya ile yakından ilgilenen Almanya'nın Balkan İstikrar Paktı'na olduğu gibi Kafkas İstikrar Paktı'na da finansal destek sağlamaya hazır olduğu, Kafkasların Hazar ve Karadeniz havzasına entegre edilebileceği, gerekirse İran'ın da bu pakta katılabileceği ve bütün bunların ABD, Rusya ve AB'nin birlikte atacağı adımlar ve belirleyeceği stratejiler içinde hazırlanabileceği belirtilmektedir.²¹⁸

Kafkasya'da istikrarın ve barışın sağlanması maksadıyla diğer bölge ülkelerinden farklı anlaşma girişimleri teklif edilmiştir. Ermenistan; Rusya, Türkiye, İran, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı kapsayan "Bölgesel Güvenlik ve İşbirliği Paktı" önerirken Azerbaycan bundan farklı olarak İran'ın yerine ABD'nin dâhil edildiği "Güney Kafkasya İstikrar Paktı"nı teklif etmiştir. Türkiye'nin ortaya attığı "Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Paktı" ise kapsam itibarıyla Azerbaycan'ın teklifine benzemekle birlikte bunun AGİT şemsiyesi içinde olması sebebiyle diğerlerinden farklılaşmaktadır.²¹⁹

Kafkasya'da istikrarın sağlanması ve mevcut ihtilafların barışçıl yollardan çözümünü ile bölgenin ekonomik bütünleşmesini ilerletecek projeler

²¹⁷ NTV Haber, "Aliyev İstikrar Paktı'na Desteğini Sürdürüyor", 15 Mayıs 2000

²¹⁸ NTV Haber, "Balkanlardan Sonra Kafkasya İstikrar Paktı, Avrupa Politika Etüdları Enstitüsü Raporu", 12 Mayıs 2000

²¹⁹ Armağan E.Kuloğlu, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Kafkasya Politikası", **Stratejik Analiz**, Mayıs 2000, s.41

hayata geçirilebilecek ve böylece bölge halklarının ekonomik kalkınması ve refah seviyesinin yükselmesi sağlanacaktır. Bölgedeki demiryolu bağlantılarından, Rusya - Abhazya üzerinden Gürcistan'ın diğer kısımlarına gidecek kuzey-güney hattı, Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye arasındaki sınır ötesi bağlantılar ile Azerbaycan ve Ermenistan'ın İran'la olan güney sınırları boyunca uzanan doğu-batı hattı şu anda kesik durumdadır. Bu hatların açılması hiç şüphesiz bölge ekonomisini canlandıracaktır.²²⁰

Orta Asya ile Türkiye ve batı dünyası arasında köprü konumunda bulunan Kafkasya'da barış ve istikrarın sağlanması, Türkiye'nin çıkarları açısından büyük önem taşımaktadır. Türkiye, stratejik öneme haiz petrol ve doğal gaz boru hatları ile ulaşım hatlarının geçmekte olduğu Kafkasya'nın barış ve işbirliği coğrafyasına dönüştürülmesi, bölgesel işbirliğinin sağlanması ve uyuşmazlıkların uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde bir an önce çözümlenmesi için aktif rol üstlenmeli ve çaba göstermelidir.

Bölge istikrar ve barışına yönelik olarak, Türkiye tarafından ortaya atılan "Kafkasya İstikrar Paketi" önerisi, Demirel Cumhurbaşkanlığı'ndan ayrıldıktan sonra gündemden düşmüştür. Türkiye'nin, Azerbaycan'daki bir milyon yerlerinden edilmiş göçmenin geleceği dâhil, bölgedeki ihtilafların barışçı yollardan çözümünü öngören yeni bir Kafkasya İstikrar Paketi önerisini şimdi tekrar gündeme getirmesi ve bu girişimini güçlü bir kamuoyu diplomasisi ile destekleyerek, ikili düzeyde ve uluslararası kuruluşlar çerçevesinde bu önerisini enerjik şekilde, inançla öne sürmesi bölgede elini güçlendirecektir.²²¹

B. TÜRKİYE İLE BÖLGE ÜLKELERİ ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLERİN GELECEĞİ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla siyasi bağımsızlıklarını kazanan cumhuriyetler, ekonomik anlamda tam olarak bağımsızlıklarını

²²⁰ Özdem SANBERK, "Acılar Köprü de Yaratabilir", **Radikal**, 23.03.2005

²²¹ SANBERK, **a.g.m.**

kazanmamışlardır. Bahse konu ülkeler, bir taraftan bağımsız devlet özelliklerini kazanma, diğer taraftan da merkezî plânlı ekonomiden piyasa ekonomisine dönüşme sürecinin sıkıntılarını yaşamaktadır. Bu ülkeler, yarı mamûl malların üretimi ve en önemli ekonomik varlıkları olan doğal kaynaklarının pazarlanmasında gerekli boru hatları ve ulaşım yönünden birbirlerine ve RF'ye bağımlı kalmışlardır. Örneğin, Özbekistan ürettiği pamuğu işleyecek fabrikaya sahip değildir. Benzer şekilde diğer Türk cumhuriyetlerinden elde edilen ham ve yarı mamûl maddeleri işleyen fabrikalar RF, Gürcistan ve Ermenistan'da kurulmuştur.²²²

Türkiye, İran ve Pakistan arasında bölgesel ekonomik işbirliğini geliştirmek maksadıyla 1985 yılında kurulan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı(EİT), SSCB'nin dağılmasından sonra yeni bir boyut kazanmıştır. 18-29 Kasım 1992'de İslamabat'ta yapılan EİT Bakanlar Konseyi olağanüstü toplantısında Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın katılımıyla EİT'nin üye sayısı 10'a çıkmıştır. Aynı toplantıda alınan karar uyarınca Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), EİT'nin ekonomik, teknik ve kültürel faaliyetlerine "Kıbrıs Türk Müslüman Toplumu" adı altında üye sıfatı olmaksızın katılmaktadır. EİT, bugün üzerinde 350 milyon insanın yaşadığı, 7 milyon kilometrekarelik alanı kapsayan 10 üyeli bir kuruluş haline gelmiştir.²²³

1. Türkiye ile Bölge Ülkeleri Arasındaki Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Boyutları

Türkiye, başta Azerbaycan olmak üzere bölge ülkelerine ciddi yatırımlar yapmıştır. Hazine Müsteşarlığı verilerine göre bugüne kadar Azerbaycan'a girmiş olan Türk sermayesi 1 milyar 41 milyon dolar tutarındadır. Üçüncü ülkeler üzerinden gelen sermaye ve ülke içinde edilen gelirlerin tekrar yatırımda kullanılması gibi durumlar da hesaba katıldığında Azerbaycan'daki toplam Türk sermayesinin 1.5 milyar dolar civarında olduğu

²²² Atilla ARTAM, **Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye ile İlişkileri**, İstanbul, Türkiye Milli Kültür Vakfı Yayınları, 1993, ss.130-131

²²³ GÜNAL, a.g.m. s. 75

hesaplanmaktadır. Öte yandan Türkiye, Azerbaycan'daki yabancı sermaye yatırımları içerisinde sahip olduğu yüzde 15'lik payla ülkedeki en büyük yatırımcılardan birisi konumundadır. Bu ülkede enerji sektörü dışındaki sektörlerle en fazla yatırım yapmış olan ülke ise Türkiye'dir. 2005 yıl sonu itibari ile Türk müteahhitlik firmaları Azerbaycan'da toplam değeri yaklaşık 1 milyar 480 milyon dolar olan 150 civarında proje üstlenmiştir.²²⁴

Orta Asya'da Türk yatırımlarının önemli bir kısmına ev sahipliği yapan diğer bir ülke de Kazakistan'dır. Türkiye, sermaye miktarı açısından Kazakistan'daki en büyük dördüncü yatırımcı ülke olup, aynı zamanda ülkedeki en çok sayıda yabancı sermayeli şirkete de sahiptir. 2004 yılı sonu itibariyle Kazakistan'a 74 firma tarafından toplam 435 milyon dolarlık sermaye ihracı yapılmış ve bu sayede Kazakistan, Türk sermayesinin en fazla gittiği beşinci ülke olmuştur. Üçüncü ülkeler üzerinden gelen sermaye ve ülke içinde elde edilen gelirlerin tekrar yatırımda kullanılması da hesaba katıldığında Kazakistan'daki toplam Türk sermayesinin yaklaşık 1.3 milyar dolar civarında olduğu hesaplanmaktadır. Kazakistan'da 2004 yılı sonu itibariyle 54 Türk müteahhitlik firması toplam 3.2 milyar dolarlık 147 proje üstlenmiştir. 2005 yılında ise 460 milyon dolarlık proje üstlenen Türk müteahhitlik firmaları, Astana'nın başkent olmasını takiben, Astana'daki birçok devlet binası, otel, sosyal tesis inşa etmişlerdir. Şehirdeki önemli projelerin yaklaşık yüzde 70'i Türk firmaları tarafından gerçekleştirilmiştir.²²⁵

Türkiye ile Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin hukuki altyapısı önemli ölçüde tamamlanmıştır. Bahse konu ülkeler ile Türkiye arasında "*Ticaret ve Ekonomik İşbirliği, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması ve Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşmaları*" yürürlüğe girmiş olup Gürcistan ile Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması müzakereleri devam etmektedir. Türkiye ile söz

---

²²⁴ Türkiye-Azerbaycan Tic. ve Eko. İlişkileri, DEİK / Türk-Azerbaycan İş Konseyi, Mart 2006, http://www.deik.org.tr/Pages/TR/IK_TicarilliskilerDetay.aspx?tiDetId=43&IKID=21 (Erişim Tarihi 10 Şubat 2008)

²²⁵ Türkiye-Kazakistan Tic. ve Eko. İlişkileri, DEİK / Türk-Kazakistan İş Konseyi, Mart 2006, http://www.deik.org.tr/Pages/TR/IK_TicarilliskilerDetay.aspx?tiDetId=19&IKID=30 (Erişim Tarihi 14 Şubat 2008)

konusu ülkeler arasında ticari ve ekonomik ilişkiler çerçevesinde imzalanmış olan anlaşmalar ile yapılan “*Karma Ekonomik Komisyon (KEK)*” toplantıları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Türkiye ile Kafkasya-Orta Asya ülkeleri arasındaki ikili ticari verileri EK-2’de belirtilmiştir. Veriler incelendiğinde Türkiye ile söz konusu ülkeler arasındaki ticaret hacminin her yıl artış gösterdiği, son yıllarda Gürcistan, Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan ile olan ticaret hacmi dengesinin Türkiye aleyhine bozulduğu görülmektedir. Dış ticaretimizde en önemli ihracat kalemleri arasında genel olarak, ilaç, gıda maddeleri, makine ve teçhizat, elektrikli aletler, demir/çelikten eşya, motorlu taşıtlar, temizlik ürünleri ve inşaat malzemeleri yer alırken, ithalat kalemleri içinde petrol ve ürünleri, plastik ve ürünleri, pamuk ve tekstil ürünleri, işlenmiş alüminyum, bakır ve bakır eşya öne çıkmaktadır.²²⁶

Tablo-2 : Türkiye ile Bölge Ülkeleri Arasında Yapılan Ekonomik İşbirliği Anlaşmaları

Ülke	Ticari ve Ekonomik İşbirliği	Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması	Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi	KEK Toplantıları
Azerbaycan	1992	1995	1994	26.02.1997 30.03.2001
Gürcistan	1993	1995	-	-
Kazakistan	1997	1993	1995	08.09.1999 05.06.2001 03.05.2004
Türkmenistan	1991	1992	1995	17.08.1995
Kırgızistan	1991	1992	1999	14.10.1997 13.04.2001 14.05.2003
Özbekistan	1998	1992	1996	20.04.1991 18.12.2003
Tacikistan	1994	1998	2001	20.09.200 24.12.2001 29.09.2003 22.11.2004

Kaynak : Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Web Sitesi - <http://www.deik.org.tr/>

²²⁶ Daha fazla bilgi için bkz. “Dış İşleri Bakanlığı Web sitesi : <http://www.mfa.gov.tr/>

Türk Eximbank tarafından Ülke Kredi/Garanti Programları kapsamında 1989 yılından bu yana, Orta ve Güney Asya, Orta ve Doğu Avrupa, Afrika, Kafkasya ve Balkanlar gibi bir coğrafyada yer alan 23 ülkeye kredi açılmış olup, toplam kullandırım 2,2 milyar ABD Doları'na ulaşmıştır. Söz konusu kullandırım tutarı mal kredileri kapsamında ihracatı desteklenen gıda ürünleri, ilaç, tıbbi teçhizat, tekstil ürünleri, otomotiv ürünleri, makina-ekipman ve diğer sanayi ürünleri ile proje kredileri kapsamında Türk firmalarınca üstlenilen otel-iş merkezi inşaatı ve restorasyonu ticaret merkezi, sağlık merkezi, sınai tesis, telekomünikasyon köprü/ulaşım, enerji ve petrokimya projelerine yönelik verilen finansal destekten oluşmaktadır.²²⁷ 2006 yılı itibarı ile Türk Eximbank tarafından Orta Asya ve Kafkasya ülkelerine kullandırılan kredi bilgileri Tablo-3'de gösterilmiştir.

Tablo-3 : Türk Eximbank Ülke Kredi/ Garanti Programları (milyon \$)

Ülkeler	Kredi Limiti	Toplam Kullanılan (31.12.2006)
Azerbaycan	250	91.7
Gürcistan	50	41.5
Kazakistan	240	213.1
Türkmenistan	163.3	133
Kırgızistan	75	48.1
Özbekistan	397.2	369.1
Tacikistan	50	28
Toplam	1.225.5	924.5

Kaynak : Türk Eximbank - <http://www.eximbank.gov.tr/>

2. Tarihi İpek Yolu'nun Yeniden Canlandırılması Bağlamında Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi

1990'lı yıllardan itibaren zengin kaynaklara sahip Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinde yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeler, bu ülkeleri Avrupa için daha çekici hâle getirmiştir. Asya pazarlarından yararlanmak

²²⁷ Türk Eximbank - <http://www.eximbank.gov.tr/>

isteyen Batı Avrupa ülkeleri ulaştırma ağlarını bu yöne doğru genişletme kararı almış ve Asya-Avrupa ulaştırma koridorları oluşturulmuştur. Hem Avrupa hem Asya, hem de aynı zamanda bir Karadeniz ve Akdeniz ülkesi olma özelliği taşıyan ve üç kıtayı birbirine bağlayan Türkiye, doğu-batı ve kuzey-güney yönlü ulaşım akslarının merkezinde bulunma avantajına sahiptir. AB tarafından oluşturulan ve tarihi *İpek Yolu'nun* devamı niteliğindeki Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridorları (TRACECA) ve Birleşmiş Milletler destekli kara yolu ve demir yolu ağırlıklı ulaştırma koridorları, Türkiye üzerinden geçerek Avrupa ile Asya ülkelerini birbirine bağlamaktadır.²²⁸

Doğunun ipeği ile baharatının kervanlarla batıya taşınması, Çin'den Avrupa'ya ulaşan ticaret yollarını oluşturmuştur. Orta Çağ'da, ticaret kervanları, şimdiki Çin'in Şian kentinden hareket ederek önce Doğu Türkistan'ın Kaşgar kentine; burada ikiye ayrılan yollardan ilkinizi izleyerek Afganistan ovalarından Hazar Denizi'ne; diğeri ile de Karakurum Dağları'nı aşarak İran üzerinden Anadolu'ya ulaşırlardı. Anadolu'dan deniz yolu ile ya da Trakya üzerinden karayolu ile Avrupa'ya giderlerdi. Bugün yüzyıllar sonra yine gündemde olan bu tarihi ticaret yolunu yeniden canlandırmak için ülkeler ve organizasyonlar arasında yoğun bir görüşme trafiği yaşanmaktadır. Özellikle ABD'de bu konu üzerinde çok sayıda çalışma ve araştırma yapıldığı biliniyor. ABD Ticaret Odası Başkanı Thomas J. Donohue, 27 Temmuz 2005 tarihinde Uluslararası Karayolu Taşımacılar Birliği (IRU) Başkanı'na yazdığı mektupta *"Hint-Çin bölgesini Avrupa ile buluşturan meşhur İpek Yolu'nu yeniden tesis etmek için artık tarihi bir fırsata sahip bulunmaktasınız. Artan yatırımlar ve ticaretin mevcut deniz ulaştırmacılığı ve altyapısı üzerinde yarattığı baskı dolayısıyla ABD Ticaret Odası, şiddetle ihtiyaç duyulan bu bağlantının yeniden doğmasını IRU ile birlikte teşvik etmektedir"* diyerek, ABD'nin konuya verdiği önemi belirtmiştir. 27 Eylül 2005'de Pekin'de IRU'nun ev sahipliğinde Avrasya Ulaştırma Bakanları Toplantısı ve 3'üncü Avrasya Karayolu Taşımacılığı Konferansı yapılmıştır. Bu toplantıdan sonra IRU,

---

²²⁸ Daha fazla bilgi için bkz. ORAL ve KARATAŞ, a.g.m., s 55-57

Pekin'den Brüksel'e bir tır kervanı düzenlemiş, 27 Eylül'de yola çıkan kervan, 17 Ekim'de Brüksel'e ulaşmıştır.²²⁹

8 Kasım 2005 de IRU Başkanı Paul Laeremans ile IRU Genel Sekreteri Martin Marmy Türkiye'ye gelerek. Ulaştırma Bakanlığı'nı ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)'ni ziyaret etmiş ve Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 70 ülkede toplam 180 üye kuruluşu bulunan IRU'nun, 2008'deki 31'inci Dünya Kongresi'nin Türkiye'nin ev sahipliğinde İstanbul'da yapılması kararlaştırılmıştır. 15-17 Mayıs 2008 tarihleri arasında, İstanbul'da TOBB'un öncülüğünde gerçekleştirilecek kongrenin teması, "Yeniden Canlanan İpek Yolu" olarak belirlenmiştir. Türkiye'nin, yeniden canlanan İpek Yolu güzergâhı üzerindeki öneminin vurgulanması ve lojistik bir merkez olma konumuna gelmesi yönündeki çalışmalara katkı sağlaması açısından büyük önem taşıyan İstanbul Kongresi'nin, İpek Yolu Projesi konusunda bir karar kongresi olması beklenmektedir.²³⁰

Tarihi İpek Yolu projesinin yeniden canlandırılmasında önemli bir aşama olan ve "Demir İpekyolu" olarak adlandırılan Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu projesinin Gürcistan bölümünün temeli 21 Kasım 2007 tarihinde Tiflis'te Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan Cumhurbaşkanı'nın katıldığı törenle atılmıştır. Cumhurbaşkanı Gül, törende yaptığı konuşmada projenin sadece Bakü'yü Kars'a bağlamakla kalmayıp aslında Çin'i Londra'ya bağladığını, Çin'den çıkacak olan vagonların, Hazar'ı, Bakü, Tiflis ve Kars'ı geçerek, İstanbul'a ulaşacağını, İstanbul'da halen yapılmakta olan Marmaray projesi ile Boğaz'ın altından geçerek, Avrupa'yı kat edeceğini ve oradan da Manş'ı geçip Londra'ya kadar ulaşacağını aktarmıştır.²³¹

Toplam 124 km. uzunluğunda olacak olan BTK demiryolunun 92 km.'lik bölümü Türkiye'den, 32 km.'lik bölümü ise Gürcistan'dan geçecek. Bu bağlamda, Türkiye tarafında 68 km., Gürcistan tarafında ise 30 km. olmak

---

²²⁹ Daha fazla bilgi için bkz. İnfomag, Aylık İş ve Ekonomi Dergisi Yıl :6, Sayı. 11, Kasım 2006, <http://www.infomag.com.tr/general/sonsayi.asp?contID=741> (Erişim Tarihi 11.02.2008)

²³⁰ İnfomag Dergisi, a.g. haber.

²³¹ "Demir İpekyolu" İçin Tiflis'te İlk Temel, **Milliyet**, 22 Kasım 2007,

üzere toplam 98 km.'lik yeni demiryolu yapımı ve ayrıca Gürcistan'da Ahalkelek-Akhali Marabda arasındaki mevcut 160 km.'lik hattın da onarılması planlanmaktadır. Tek hat olarak düşünülen demiryolunun inşasının 2010 yılında tamamlanması öngörülmektedir. BTK demiryolu projesi çerçevesinde yılda 1 milyon 500 bin yolcu ve 3 milyon ton yük taşınması hedeflenmektedir. 2034 yılında ise bu hat üzerinden yılda 3 milyon 500 bin yolcu ve 16 milyon 500 bin ton yük taşınması öngörülmektedir.²³²

BTK Demiryolu ile İran üzerinden geçen mevcut doğu-batı koridoruna alternatif bir güzergahın oluşturulması; Orta Asya'nın Hazar üzerinden Türkiye'ye bağlanması; Avrupa ile Orta Asya arasında daha kısa ve daha güvenli bir yol üzerinden ulaşımın sağlanması; Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan-Türkmenistan üzerinden geçen "Demiryolu-Denizyolu Kombine Taşımacılığı" ile Orta Asya'nın Akdeniz'e bağlanması ve Orta Asya ile yapılan transit taşımacılıkta Türkiye'nin önemli bir konuma getirilmesi planlanmıştır. Gürcistan'da, Sovyetler Birliği döneminden kalma, Tiflis-Ahalkelek demiryolu bulunmaktadır. Türkiye, Kars ile Ahalkelek arasında inşa edilecek demiryolu hattı üzerinden Tiflis'e, oradan da Bakü'ye bağlanma olanağı bulacak ve böylece Sovyetler Birliği döneminden kalma Kars-Gümrü-Ayrum-Tiflis demiryolu güzergahına gereksinim duymayacaktır. Kars-Ahalkelek demiryolunun inşası, Türkiye'yi halen işleyen Güney Kafkasya demiryolu ağına bağlayacak ve böylece eski Sovyetler Birliği ülkelerini Türkiye'ye bağlayan Kars-Gümrü demiryolu işlevini yitirmiş olacaktır.²³³

Tarihi İpek Yolu'nun yeniden canlandırılmasını destekleyecek bir adım da Orta Asya'da atılmıştır. 15 Aralık 2007 tarihinde Tacikistan'ın Duşanbe kentinde yapılan Orta Asya Bölgesel Ekonomik İşbirliği (Central Asia Regional Economic Cooperation-CAREC) toplantısında "Orta Asya İpek Yolu" olarak bilinen ve kara, hava, demiryolunu kapsayan ulaşım ağına 18,7 milyar dolar bütçe ayrılması karara bağlanmıştır. Tacikistan, Afganistan,

---

²³² Hasan KANBOLAT, "Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu Projesi ve Beklentiler", **Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi (ASAM)**, 27 Eylül 2007, <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1771&kat2=2>, (Erişim Tarihi 07 Ekim 2007)

²³³ KANBOLAT, **a.g.m.**

Azerbaycan, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Moğolistan ve Özbekistan tarafından imzalanan, ABD ve beş uluslararası finans kuruluşunun da desteklediği söz konusu proje ile gümrükler, sınır kapılarındaki geçiş işlemleri ve ticari yüklerin akışı önündeki engelleri asgariye indirerek Orta Asya'da rekabetçi bir ulaşım koridoru yaratmak ve Asya-Avrupa transit geçişi üzerinde ana öneme sahip bölgeyi modern ipek Yolu haline getirmek amaçlanmaktadır.²³⁴

C. TÜRKİYE İLE BÖLGE ÜLKELERİ ARASINDAKİ KÜLTÜREL İLİŞKİLERİN GELECEĞİ

Türkiye ile Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler, ortak tarihi ve kültürel bağlar ve dil birliği temelinde süratli bir gelişme göstermiştir. Öncelikle Türkiye'nin bu cumhuriyetlerle doğrudan ulaştırma ve haberleşme bağlantılarının sağlanması ve televizyon yayını yapılması maksadıyla bölgede PTT tarafından hibe olarak 2500 abonelik etkin bir telefon ve iletişim ağı ile uydu yer istasyonları kurularak, bu ülkelerin uydu aracılığıyla Türkiye'ye ve dünyaya bağlanmaları sağlanmış, 27 Nisan 1992'den itibaren TRT Avrasya Televizyonu uydu aracılığıyla bölgeye yayına başlamıştır. Bölge başkentleriyle İstanbul ve Ankara arasında Mayıs 1992'den itibaren direk uçak seferleri başlatılmıştır.²³⁵

1. Ortak Yazı Dili Çalışmaları

Türkiye'nin bölgeye yönelik kültür politikasının en temel hedefi Türkiye ile diğer Türk devletleri arasındaki iletişimin geliştirilmesiydi. Türk akademisyenleri ve kamuoyu tarafından Türkiye ile "Türk" halkları arasındaki kültürel ilişkiler, "dil ortaklığı" temelinde ele alınmış, Türkiye ile bu ülkeler arasındaki dilsel bağların güçlendirilmesi ve iletişimin geliştirilmesiyle ortak bir yazılı kültür oluşturmak hedeflenmiştir.²³⁶

²³⁴ Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği (UTİKAD) Web Sitesi, http://www.utikad.org.tr/haberler/haber_oku.asp?haber=1059, (Eriş. Tar.13 Şubat 2008)

²³⁵ AYDIN, a.g.m., s.384 ve s.386

²³⁶ ÇAMAN, a.g.m., s.198-200

Türkiye bu hedefe yönelik olarak, Türk devlet ve topluluklarında ortak alfabelerin kabul edilerek yerleşmesini yoğun biçimde desteklemiştir. Bu doğrultuda TİKA somut çalışmalarda bulunmuş, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında bir yazı dili yaratmak maksadıyla **Ortak Yazı Dili Projesini (OYDP)** geliştirmiştir. 8-10 Mart 1993'de OYDP kapsamında Ankara'da toplanan **Alfabe-İmla Konferansında**, modern dünyayı daha yakından ve kolay takip edip yararlanmak ve dünyada hak edilen yeri almak için Türk dilinin yapısına uygun, 34 harfli (Latin harfleriyle) Çerçeve Alfabe oluşturulmuş ve 21-23 Mart 1993'de Antalya'da toplanan Türk Devlet ve toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği kurultayında Türk halkların ortak alfabesi olarak kabul edilmiştir.²³⁷

Latin harflerine geçme konusunda tüm Türk Cumhuriyetleri tarafından karar alınmış olmasına rağmen uygulamada cumhuriyetler arasında farklılıklar gözlenmiştir. Örneğin Azerbaycan'da Latin harflerine tam anlamıyla bir geçiş söz konusu iken, Kazakistan'da Latin harfleri yerleşmemiş durumdadır. Bunun nedenleri arasında Rus dili ve kültürünün bölge halkları üzerinde hala etkin olması ve finansal kaynakların yetersizliği öne çıkmaktadır.²³⁸

Orta Asya Cumhuriyetleri halkları ile ilgili olarak Türkiye ile uluslararası kaynaklar arsında yaklaşım ve algılama farklılıkları görülmektedir. Türk kamuoyunda, "Türk" halkları arasında yaygın olarak Türkçe konuşulduğu kabul edilmekte ve bu halklar Türk olarak algılanmaktadır. Ancak Orta Asya "Türk" cumhuriyetleri halkları, resmi tarihlerine ve kimlik tanımlamalarına göre kendilerini Türk olarak algılamamakta, "Türk" kavramını bir üst kavram olarak görmekte ve kendi milli kimliklerine sahip oldukları gerçeğinden hareket etmektedirler.²³⁹

---

²³⁷ AYDIN, a.g.m., s.393

²³⁸ ÇAMAN, a.g.m., s.200

²³⁹ ÇAMAN, a.g.m., s.201

2. Eğitim Alanında İşbirliği ve Büyük Öğrenci Projesi

Bölge ülkeleriyle Türkiye arasındaki kültürel bağları güçlendirmek maksadıyla birçok yerde Türk Kültür Merkezleri ve Türk okulları açılmıştır. Türk Cumhuriyetleri ve bölge ülkelerinden gelen öğrencilerin Türkiye’de eğitim görmelerine yönelik “*Büyük Öğrenci Projesi*” uygulamaya konulmuş, proje kapsamında beş Orta Cumhuriyetinin her birinden 1400’ü yüksek öğrenimde olmak üzere 2.000 öğrenciye Türk okullarında burslu öğrenim imkânı sağlanması hedeflenmiştir. 1993 yılı başlarında, çoğu üniversitelerde olmak üzere toplam 7557 öğrenci çeşitli Türk eğitim kurumlarında kayıtlı bulunmaktaydı.²⁴⁰

Türk Cumhuriyetlerinin ve Türk Topluluklarının, yetişmiş insan gücü ihtiyaçlarını karşılamaya yardımcı olmak, Türkiye dostu genç bir nesil yetiştirmek, Türk Dünyası ile kalıcı bir kardeşlik ve dostluk köprüsü kurmak, Türkçeyi öğretmek ve Türk kültürünü tanıtmak amacıyla 1992-1993 Eğitim Öğretim yılından itibaren hayata geçirilen Büyük Öğrenci Projesi kapsamında bölge ülkelerinden birçok öğrenci ülkemizde burslu olarak eğitim görmüş, 2007-2008 öğretim yılında 1500 öğrenci için burs kontenjanı tahsis etmiştir. Başlangıçta 5 Orta Asya Cumhuriyetini kapsayan proje, bugün Asya ve Balkanlar’daki ülke ve toplulukları da içine almıştır. Bu projeye bağlı olarak halen 57 ülke ve topluluktan gelen öğrenciler, ülkemizde öğrenim görmektedir.²⁴¹ Büyük Öğrenci Projesi kapsamında Türkiye’de öğrenim gören öğrencilerin dağılımı Tablo 4’de gösterilmiştir.

1992 yılından beri Büyük Öğrenci Projesi kapsamında Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinden binlerce öğrenci Türkiye’ye gelerek eğitim almışlar, gelen öğrencilerin bir kısmı mezun olarak, bir kısmı ise uyum sorunu, başarısız olma ve geri çağırılma gibi farklı nedenlerle ülkelerine dönmüşlerdir. Eğitimde karşılaşılan en önemli sorun, gelen öğrencilerin büyük bir kısmının çeşitli sorunlar nedeniyle eğitimlerini yarıda keserek ülkelerine dönmeleriydi.

²⁴⁰ Gül-İlter TURAN, **a.g.m.**, s.408

²⁴¹ Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Resmi Web Sitesi, <http://yeogm.meb.gov.tr/>, (Erişim Tarihi 31.01.2008)

Başarısızlığın en önemli nedeni olarak da öğrencilere verilen bursların yetersizliği gösterildi. (1998’de Türkiye’de eğitim almakta olan öğrenciler arasında yapılan ankette, öğrencilerin yüzde 36,1’i burslarının yeterli olmadığını, yüzde 34,3’ü ise bir işte çalıştıklarını belirtmişti.) Diğer taraftan özellikle ilk yıllarda, yetersiz oldukları halde, ülkelerinde üst düzey tanıdıkları olan öğrencilerin seçilerek gönderilmeleri, gelenlerin Türkiye’deki eğitim sistemine uyum sağlayamamaları veya dil sorunu yaşamaları da başarısızlık nedenleriydi.²⁴²

Diğer yandan Özbekistan, Türkiye’de bulunan rejim muhaliflerinin öğrencileri etkilemesinden çekindiğini ileri sürerek, 1994’ten itibaren Türkiye’ye gönderdiği öğrenci sayısını giderek azaltmış ve 1998’den beri de hiç göndermemiştir. Bu ülkeye tanınan öğrenci kontenjanı 1997’den itibaren diğer ülkelere tahsis edilmeye başlanmıştır. Yine bu tarihten itibaren, Özbekistan Türkiye’den öğrenci kabul etmemektedir.²⁴³

Tablo-4 : Büyük Öğrenci Projesi Kapsamında Türkiye’de Öğrenim Gören Öğrenci Sayılarının Ükelere Göre Dağılımı (2007)

Ülke Adı	Verilen Kontenjan	Kullanılan Kontenjan	Mezun Olan Öğrenci	Burslu Devam Eden Öğrenci
Azerbaycan	4501	3517	1202	712
Kazakistan	4441	2985	763	552
Türkmenistan	4671	3716	1399	570
Kırgızistan	4544	2549	1372	794
Özbekistan	3085	1767	286	5
Toplam	21242	14534	5022	2633

Kaynak: MEB, <http://yeogm.meb.gov.tr/>

Bu dönemde yüksek öğrenim kurumlarının yanı sıra Harp Okulları ve polis okullarına da öğrenci kabul edilmiştir. Diğer yandan Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ve çeşitli kuruluşlar tarafından Türk Cumhuriyetlerinde

²⁴² AYDIN, a.g.m.,s.386

²⁴³ AYDIN, a.g.m.,s.386

açılan ve sayıları 100'ü geçen okullarda on binlerce öğrenci eğitim görmektedir.²⁴⁴ Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve akraba topluluklarında bulunan eğitim öğretim kurumları ve yaygın mesleki eğitim merkezleri ile Türkiye Türkçesi eğitim öğretim merkezlerinin öğrenci sayısal dağılımı EK-3'tedir.

Türk Cumhuriyetlerindeki okullar ile ülkemizdeki aynı seviyedeki okullar ve öğrenciler arasında işbirliğini geliştirmek, kültürel, tarihi ve turistik değerleri tanımalarını sağlamak, okullar arasında kitap, basılı yayın, araç-gereç desteğini sağlamak amacıyla “**Kardeş Okul**” projesi başlatılmış ve bugüne kadar ülkemizdeki okullar ile Azerbaycan'da 63, Bulgaristan'da 6, Kazakistan'da 39, Kırgızistan'da 51, Türkmenistan'da 6, Özbekistan'da 4, Tacikistan'da 5, Makedonya'da 1, Moğolistan 1, ve Moldova'da 13 adet aynı seviyedeki okulu ile Kardeş Okul eşleştirmeleri yapılmıştır.²⁴⁵

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında eğitim, bilim ve kültür işbirliği anlaşmaları çerçevesinde yapılan projeler arasında, Kazakistan'ın Türkistan şehrinde kurulan “*Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi*” ile Kırgızistan'ın başkenti Bişkek şehrinde kurulan “*Manas Üniversitesi*” önemli projeler olarak öne çıkmaktadır. Türkiye ile Kazakistan arasında 31 Ekim 1992 tarihinde, Ankara'da imzalanan işbirliği anlaşmasıyla kurulan ve 1993 yılından bu yana dört ayrı şehirdeki bölüm ve enstitüleriyle hizmet veren, özerk statüye sahip “*Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi*” bünyesinde büyük çoğunluğu Kazakistan'dan olmak üzere Türkiye, Türkmenistan, Özbekistan, Başkurdistan, Çuvaşistan, Tataristan, Karakalpak, Dağıstan, Kırgızistan, Çin ve Moğolistan'dan gelen öğrenciler eğitim-öğretim görmektedir. Üniversitede eğitim-öğretim, Türkiye ve Kazakistan Türkçesi ile Rusça olmak üzere üç dilde yapılmaktadır. Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te “*Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*” kurulmasına ilişkin anlaşma iki ülke arasında 30 Eylül 1995 tarihinde İzmir'de imzalanmıştır. Anlaşmanın uygun bulunduğu

²⁴⁴ Ahmet T. KURU, “*Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelişi : Dokuz Asır sonra Politika Değişimi*”, (Ed.) Mim. Kemal ÖKE, **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cum.**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999, ss 142-144

²⁴⁵ MEB, <http://yeogm.meb.gov.tr/>, (Erişim 31.01.2008)

hakkındaki 4144 sayılı Kanun 23.06.1996 tarih ve 22675 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmış ve 09.07.1996 tarih ve 96/8350 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile onaylanmıştır.²⁴⁶

3. Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY) Faaliyetleri

Türk Dili Konuşan Ülkeler, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan Kültür Bakanları 1992 yılında İstanbul ve Bakü’de toplanarak, kültürel iş birliği yapmayı kararlaştırmış ve 12 Temmuz 1993 tarihinde Almatı’da yaptıkları toplantıda:“Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY) Kuruluşu ve Faaliyet İlkeleri Hakkında Anlaşma’yı imzalamak suretiyle TÜRKSOY’u kurmuşlardır. Bu anlaşmayla oluşturulan TÜRKSOY teşkilatına daha sonra gözlemci üye ülke statüsüyle RF’ye bağlı Altay, Başkurdistan, Hakas, Saha (Yakut), Tataristan ve Tıva Özerk Cumhuriyetleri ile Moldova Cumhuriyetine bağlı Gagavuz Yeri Özerk Bölgesi ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti katılmıştır.²⁴⁷

Türk Dili Konuşan Ülkelerin kültür ve sanat alanlarında işbirliğini sağlayan, üye ülkelerin yönetim, iç ve dış politikalarına karışmayan uluslar arası bir kuruluş olan TÜRKSOY’da üye ülkeler eşit haklara sahiptir. Resmi dili Türkçe ve yönetim merkezi Ankara olan TÜRKSOY, amaçları, görevleri, çalışma alanları ve prensipleri bakımından UNESCO ile örtüşmektedir. Türkiye Kültür Bakanlığı tarafından amaçları; “Türk Dili Konuşan Ülkeler arasında karşılıklı dostane ilişkiler kurarak, ortak Türk kültürünü, dilini, sanatını, tarihini, kültür sanat ürünlerini, tarihi mirasını ve tüm kültürel değerlerini araştırarak ortaya çıkarmak, bu değerleri geliştirmek, tanıtmak ve gelecek kuşaklara aktararak ortak Türk kültür ve sanatını kalıcı kılmak” olarak belirtilen TÜRKSOY’un çalışma alanları ise;

- *“Türk Dili Konuşan Ülkeler arasında kültürel, sanatsal ilişkileri geliştirmek ve bu amaçla çeşitli alanlarda etkinlikler düzenlemek*

²⁴⁶ DPT Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2000, ss.290-294

²⁴⁷ TÜRKSOY Web Sitesi, <http://www.turksoy.org.tr/turksoy-hakkinda.asp>, (Erişim Tarihi 02.03.2008)

- *Ortak Türk kültürünü, sanatını, tarihini, dilini, kültür ve sanat ürünlerini, tarihi mirasını, geleneksel sporlarını, oyunlarını ve diğer kültürel değerlerini araştırarak, ortaya çıkarmak, korumak ve tanıtmak*
- *Radyo ve televizyon programları yaptırmak, ortak değerleri tanıtan filmler hazırlatmak ve desteklemek,*
- *Tiyatro, opera, bale, müzik, halk dansları alanlarında gösteriler, festivaller düzenlemek ve bu konularda diğer kuruluşlarca öncülük ederek, katkıda bulunmak,*
- *Güzel sanatlar alanında çalışmaları teşvik etmek ve çeşitli sergiler açmak,*
- *Sürelî, süresiz etkinlikler yapmak,*
- *Türk kültürüne, sanatına, tarihine ve diline hizmet etmiş önemli şahsiyetler için anma günleri, kutlama törenleri ve şölenleri düzenlemek,*
- *TÜRKSOY'un amaçları doğrultusunda konferanslar, sempozyumlar, paneller gibi bilimsel toplantılar yapmak,*
- *Vakıf, Dernek, Birlik ve Uluslararası Kuruluşlarla kültür, sanat, eğitim, alanlarında ilişkiler kurmak ve ortak çalışmalar düzenlemek” şeklinde vurgulanmıştır.*²⁴⁸

---

²⁴⁸ Bilgiler TC Kültür Bakanlığı Web Sitesinden Alınmıştır,
<http://kygm.kulturturizm.gov.tr/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF1055CFC3A8A961D426F852CBE7BDEC0D>, (ErişimTarihi 02.03.2008)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Soğuk savaş sonrasında dünyada, özellikle Avrupa'da köklü değişimler yaşanmış, Doğu-Batı kavramı arasındaki bölünmüşlük ile Varşova Paktı ve NATO gibi iki ayrı bloğun varlığından kaynaklanan doğrudan tehdit ortamı ortadan kalkmıştır. İki kutuplu dengenin sona ermesine karşılık, tüm insanlığın birinci derecede gereksinim duyduğu enerji kaynaklarına sahip olan Kafkasya ve Orta Asya gibi bölgelerde ise, değişik güç odaklarınca yürütülen etkinlik mücadelesi sonucunda ortaya çıkan güvensizlik, risk ve belirsizlikler, bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin olumlu yönde gelişmesini engelleyen hususlar olmuştur.

Orta Asya ve Kafkasya, gelecekte önemi giderek daha da artacak olan petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarını ve bu kaynakların ulaştırma hatlarını bünyesinde barındırmaktadır. Bölgede özellikle yeni bir petrol jeopolitiği gelişmektedir. Bu da, başta küresel bir güç olan ABD olmak üzere birçok ülkenin ve tabiatıyla Türkiye'nin enerji güvenliği endişelerini gündeme getirmektedir. Bu nedenle, bölgeye yönelik politikaların oluşturulmasında doğru tespit ve teşhislerin yapılması gerekmektedir.

Jeostratejik konumu bakımından Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya ile Batı arasında bir köprü konumundadır. ABD ve AB'nin; Kafkasya ve Orta Asya devletleriyle ilişki kurmada Türkiye'nin bu konumundan istifade etme seçenekleri bulunmaktadır. Her ne kadar Türkiye'nin bu konudaki avantajları son yıllarda belirli ölçüde aşınmış görünse de, mevcut durumda da önemli bir potansiyel mevcuttur. Ayrıca, Kafkasya ve Orta Asya'da bulunan devletler tarihî, kültürel, ekonomik, politik ve güvenlik nedenleriyle doğrudan Türkiye'nin yakın ilgi alanına girmektedir. Kafkasya'da mevcut veya potansiyel etnik, kültürel, siyasî ve dinsel nitelikli çatışmalar, gerek coğrafi konumu gerekse bölge ile tarihsel, ekonomik ve kültürel bağları nedeniyle Türkiye'yi doğrudan etkileyebilecek niteliktedir. Türkiye maruz bulunduğu, risk ve tehditler açısından kritik bir konumda olduğu kadar, Hazar ile Orta Asya

petrol ve doğal gazının dünya pazarlarına ulaştırılması konusunda yeni fırsatlar ve çıkar alanları bakımından avantaja sahiptir.

Kafkasya ve Orta Asya'nın önümüzdeki dönemde de, büyük güçlerin artarak devam edecek menfaat çatışmalarına sahne olacak bir konumda bulunması ve bölge ülkelerinin içinde bulundukları güçlükler, Türkiye'nin bu bölgelerde aktif rol almasını ve gelişmelere öncülük etmesini bir zorunluluk ve sorumluluk hâline getirmektedir. Bu durum, Türkiye'nin bölgeye karşı etkili bir dinamizm içerisinde bulunmasını, politika ve strateji üreten, uygulamaları etkileyen bir güç merkezî olmasını gerekli kılmaktadır. Türkiye bu bölgelerdeki gelişmeleri etkin bir yaklaşımla şekillendirmek ve geleceği tahmin etmenin ötesinde, geleceği oluşturacak tarzda politika üretmek zorundadır.

Türkiye'nin etkinliğini artırarak bölgede başat bir güç haline gelmesi için hâlihazırda uyguladığı politikalara ilave olarak uygulanmasının uygun olacağı değerlendirilen politikalar aşağıya çıkarılmıştır.

Bölge ülkelerinin ekonomik bakımdan batıya entegrasyonunu sağlayacak şekilde boru hattı, kara ve demiryolu projeleri plânlanarak uygulamaya sokulmalıdır.

Gürcistan'a Abhazya, Acaristan ve Güney Osetya gibi iç sorunlarının çözümü yönünde gerekli destek verilmelidir. Bu çerçevede Türkiye kararlı bir şekilde Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü desteklemeli ve ülke içindeki etnik gruplara dengeli bir yaklaşım sergileyerek Türkiye'ye güven duyulması sağlanmalıdır. Gürcistan'ın karşılaştığı sorunlarda bu ülkenin istikrarı ve toprak bütünlüğünün korunması, sınırlarının değişmezliği, uyuşmazlıkların insan haklarına saygı temelinde ve diyalogla çözümü konusunda tavır alınmalıdır.

Bölge ülkelerinin İran ve RF'nin etkisine girmesini önlemek için bu ülkeler askerî, siyasî ve ekonomik yönden desteklenmeli, karşılıklı iş birliğinin

artırılarak devam ettirilmesi yolunda çaba sarf edilmeli, bölge ülkelerinin birbirlerine destek sağlamaları ve iş birliği içinde olmaları aktif biçimde desteklenmelidir.

Azerbaycan'ın siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik bakımdan Türkiye'ye yakınlaştırılması mücadelesine devam edilerek, İran'ın dinci ve Rusya'nın ekonomik nüfuzu altına girmesine mâni olunmalı ve Türkiye ile Orta Asya Cumhuriyetleri arasında bir köprü haline getirilmelidir. Ayrıca ülkede önem arz eden siyasal ve ekonomik reformların gerçekleştirilmesi telkin edilmeli, bu yapılırken "büyük ağabey" etkisi yaratmaktan kaçınılmalıdır.

Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenmesi hususunda, konunun uluslar arası platformlarda Azerbaycan lehine çözümlenmesi maksadıyla, Azerbaycan'a gerekli politik destek sağlanmalıdır.

Üniversiteler, askeri okullar, polis okulları ve diğer eğitim kurumlarında bölgeye ayrılan kontenjanlar arttırılmalıdır. Üniversitelerde bölgeye dönük enstitü ve araştırma merkezleri oluşturulmalıdır.

Kafkasya ve Orta Asya ülkelerine üniversite eğitimi maksadıyla gönderilen öğrencilerden, Türkiye'nin politikasının uygulanmasını kolaylaştıracak birer misyoner gibi istifade edilmesini sağlayacak politikalar üretilerek uygulanmaya konmalıdır. Benzer şekilde başta Azerbaycan olmak üzere bölgedeki federe yapılarda, ülkeyi millî menfaatler doğrultusunda yönlendirebilecek ve Türkiye'ye yakın yönetici kadrolar oluşturulmasına özen gösterilmelidir. Bu çerçevede bölge ülkelerinden gelen öğrencilere Türk üniversitelerinde öğrenim görme imkânı veren düzenlemelerin sürdürülmesi ve geliştirilmesinin önem arz ettiği değerlendirilmektedir. Türk okullarında eğitim almış öğrencilerle, ülkelere döndükten sonra da ilişkilerin koparılmamasında fayda mütalaa edilmekte, ancak bu ilişkinin devlet eliyle değil, doğrudan ilgili okullarca çeşitli etkinlikler vasıtasıyla sürdürülmesinin uygun olacağı kıymetlendirilmektedir.

Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetlerinde faaliyet göstermek isteyen Sivil Toplum Örgütleri (STÖ) desteklenmeli ve teşviki için gerekli düzenlemeler yapılmalı, maddi imkânlar sağlanmalıdır. Kurulacak bu gibi sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri takip edilmeli ve millî menfaatler doğrultusunda yönlendirilmelidir. Buna karşılık özellikle Ermenistan ve Gürcistan başta olmak üzere Kafkaslar ve Orta Asya'da faaliyet gösteren diğer devletlere mensup tüm STÖ, vakıf, şirket ve kuruluşların faaliyetleri yakından izlenmelidir. Devlet destekli “Hükümet Dışı Organizasyonlar (NGO)” teşkil edilerek, Türkiye'nin bölgedeki ağırlığının artmasına imkân veren bir siyasî ortam yaratılmalıdır.

Kafkasya politikamızın oluşturulmasında Ermenistan ile henüz diplomatik ilişki kurulamamış olması bir eksiklik oluşturmaktadır. Bu nedenle hâlen Ermenistan İran'ın doğal müttefiki konumundan ve orta vadede RF'nin bir ileri karakolu olma durumundan kurtarılarak, çatışma mantığının iş birliği mantığıyla ikame edilmesinin gerektiği, böylece bölgenin ortak refah ve istikrarına katkı sağlanabileceği düşünülmektedir. Sözde soykırım iddialarından vazgeçmesi ve Yukarı Karabağ'da barışın sağlanması halinde, Ermenistan'a siyasî ve ekonomik destek sağlanabileceği yönünde, Azerbaycan ve Ermenistan yönetimleri ikna edilmelidir. Mevcut durumda Ermenistan'la üst düzeyde bir ilişki kurulmasından kaçınılmalı, ancak diğer diyalog imkânları değerlendirilmelidir.

Ermenistan yönetiminin Türkiye ile ilişkilerini geliştirmesinin ana koşullarını yerine getirmesi ölçüsünde Diaspora ile Ermenistan ayrı mütalaa edilmelidir. Ermenistan ile Ermeni halkına ön yargılı davranılmadığı iyi anlatılmalıdır. İlişkilerin, soykırım iddialarına bağlı talepler ile işgal altında tutulan Azerbaycan toprakları ile ilgili gelişmeler paralelinde, normalleştirilmesi yönünde çaba sarf edilmelidir.

Yalnızca Ermenistan üzerine çalışacak bir uzmanlık kurumu oluşturulmalı ve bu kurumda örneğin, Karabağ'ın bir kısmının Ermenistan'a

bırakılmasına karşın Nahcivan ile Azerbaycan'ın karadan coğrafi birleşiminin sağlanması gibi alternatif hareket tarzları analiz edilmelidir.

Rusya'nın azınlıklara ve özerk cumhuriyetlere uygulayacağı baskı politikalarına karşı uluslar arası kuruluşlar harekete geçirilmeli ve özellikle Gürcistan yetkilileri ikna edilerek yerlerinden edilmiş Ahıska Türkleri'nin bölgelerine dönmeleri sağlanmalı ve böylece Ahılkelek bölgesindeki Ermeni yerleşimcilerin ikinci bir Karabağ sorunu yaratmaları engellenmelidir.

Yasadışı faaliyetler bu bölgede karar-alma sürecinde etkindir. Muhalif hareketlerde dâhil tüm akımlar, yapıları, hedefleri, zaafıları, tek tek incelenmeli ve kırılma noktaları tespit edilmeli, muhalif örgütler de dâhil olmak üzere bütün örgütlenmelerde Türkiye yanlısı kadrolar yerleştirilmeli ve desteklenmeli, Türkiye içinde değişik ideolojilere sahip siyasal hareketler, Türkiye'nin ulusal çıkarları doğrultusunda yönlendirmek üzere koordine edilmelidir.

Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik stratejilerin ABD'ye rağmen değil, ABD ile stratejik ortaklık çerçevesinde uygulanmalı, bunun RF ve İran'ın çıkarlarını etkileyebileceği dikkate alınmalı ve gerekli tedbirlerin alınmasında inisiyatif bugün olduğu gibi ABD tarafında değil Türkiye'de olmalı, en azından ABD tarafından alınacak tedbirler Türkiye ile koordine edilmelidir.

Hazar bölgesine yönelik olarak enerji siyasetimizin merkezini, BTC petrol boru hattı ve Hazar geçişli doğal gaz boru hattı oluşturmaktadır. BTC hattının karlılığını ve stratejik etkinliğini artırmak için Kazak ve Türkmen petrolünün de bu hat üzerinden taşınmasına öncelik verilmelidir. Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin sahip olduğu enerji kaynaklarının Türk devletleri üzerinden pazarlanması için büyük devletlere ve uluslararası büyük şirketlere karşı güç birliği oluşturulmalıdır.

Hazar Denizi'nde Azerbaycan kontrolünde bulunan petrol yataklarının el değiştirmemesi için, Hazar Denizi'nin paylaşımı konusunda, sahildar diğer

tüm devletlerin deniz üstünde sahilden 45 mil, deniz tabanında eşit paylaşımı kabul eden tezi karşısında, Azerbaycan'ın denizin sektörlere ayrılması tezi desteklenmelidir.

İran ile rekabet edilen alanları işbirliği alanlarına çevirmek için gerekli girişimlerde bulunulmalı, hem Türkiye-İran, hem de İran-Azerbaycan arasında yumuşamaya ve yakınlaşmaya neden olabilecek alternatif boru hatları üzerinde durulmalıdır.

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ilişkilerde derin bir entegrasyonu hedefleyen kapsamlı bir ticari ve ekonomik strateji geliştirilerek, orta ve uzun vadeli bir perspektifte devlet politikası olarak uygulanmalı; bölgesel ekonomik politikaların geliştirilmesinde sivil toplum kuruluşları, devlet, üniversiteler ve düşünce kuruluşları arasında etkin bir işbirliği ve koordinasyon sağlanmalıdır. Bölge ülkelerinde Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ve Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği (TUSİAD) desteğiyle “Türk Ticaret Merkezleri” kurulmalı, yatırım yapacak Türk işadamlarına destek sağlanmalıdır.

Gürcistan ve Nahcivan Özerk Cumhuriyeti ile sınır ticaretinde alt yapı eksikliğinden kaynaklanan sorunlar giderilmeli, İran'ın Nahcivan'da sınır ticareti üstünlüğü çabaları, bu yolla rejim ihraç etme gayretleri önlenmelidir. Ayrıca, Nahcivan ekonomisinin desteklenmesi için daha verimli iş birliği projelerinin geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Nahcivan ile olan ticarî ilişkilerde başta mazot ticareti olmak üzere belli bir yasal çerçeveye oturtulması ve ticaretin sık sık sekteye uğraması engellenmelidir.

Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri, Türk Millî Savunma Bakanlığınca açılan ihalelere teklif verdiklerinde, dosya eksiklikleri, tedariki yapılacak malzemenin kalitesini güvence altına almak amacıyla talep edilen ISO gibi kalite güvence belgelerini verememeleri gibi nedenlerle ihalelere girememektedir. Bu gibi engellerin aşılması için özel kanuni düzenlemeler yapılmalı ve bu belgelerin yerine istenen özellikler ön plâna çıkarılmalıdır.

Ermenistan'ın RF ve İran'ın kontrolünden kendi tarafımıza doğru çekmek için Ermenistan'ın bölgesel ekonomik oluşumlar içinde yer almasına karşı çıkılmamalıdır. Bu çerçevede, gelecekte ilişkilerin normalleştirilmesi ve iki ülke arasında doğrudan ekonomik ilişkilerin hız kazanması imkânları dâhilinde, Türkiye'ye ekonomik bağımlılık yaratılması yönünde çaba sarf edilmelidir.

Bölge ülkelerinin savunma sanayilerinin RF'ye bağımlılığı azaltılarak, orta vadede tamamen kaldırılmalı, bu ülke ordularının envanterine Türkiye'de üretilen ya da Türkiye'nin ortak olduğu savunma sanayi ve silâh sistemlerinin girmesi sağlanmalıdır.

Hükûmet tarafından tahsis edilen kaynaklarla tedarik edilen malzemeler ve Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) envanterinde fazla olarak bulunan askerî malzemelerde hibe ve yardımlara kısa vadede devam edilmeli, ancak bağımlılık geliştikçe orta vadede kredili borçlandırma yöntemi uygulanmalıdır.

Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri Silâhlı Kuvvetleri'nin komuta yapısında yer alacak subay-astsubayların Türkiye'deki askerî okullarda eğitim görmeleri için belirlenen kontenjanlar imkânlar ölçüsünde artırılmalı ve halen muvazzaf subay ve astsubay olarak görev yapmakta olanlara ülkemizde kurs imkânı sağlanmalıdır.

Bu ülkelerin ile Barış İçin Ortaklık (BİO) Programı çerçevesinde yürütülen faaliyetlere iştiraki desteklenmeli, mümkün olduğu kadar çok personelinin BİO Eğitim Merkezinde eğitilmesi sağlanmalıdır.

Özellikle Gürcistan Silâhlı Kuvvetleri ile sınır bölgelerinde küçük çaplı ortak tatbikatlar icra edilerek ülkeler arasındaki iyi ilişkilerin pekiştirilmesi sağlanmalıdır.

Türkiye'nin bölgedeki (İran'da dâhil) menfaatleri, orta ve uzun vadeli hedefleri değerlendirilerek bölgeye yönelik detaylı bir lobi faaliyeti plânı hazırlanmalı ve kademe kademe uygulanmalıdır.

Kafkas ülkelerindeki Elçilik ve Ataşeliklerde görevli personel ile eğitim ve diğer maksatlarla geçici olarak görevlendirilen kamu görevlilerine, görevlendirildikleri ülkeye yönelik lobicilik ile ilgili görevler verilmelidir. Bu amaçla personel görev öncesi bu konuda eğitime tabi tutulmalıdır.

Millî ve dinî bayramlar, kutlama ve anma günleri gibi insanların duyarlı ve telkine açık bulundukları günlerde, bölgedeki temsilcilikler vasıtası ile Türkiye'nin ve Türk kültürünün daha iyi tanıtılması, Türkiye'nin bölge ile geçmişten gelen tarihî bağlarının anlatılması maksadıyla çeşitli toplantı, seminer, panel, vb. faaliyetleri düzenlenmeli, kitap, dergi, broşür dağıtılmalıdır.

Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinde faaliyet gösteren ve kimi önemli projelere imza atan Türk özel sektör firmalarının desteklenmesi ve denetlenmesi ile başarılı olanların teşvik edilip kötü örnek durumundakilerin ayıklanması ve engellenmesi hususunda takipçi olunmalı, bu firmaların üst düzey yöneticileri ve teknik personelinin bölge hakkında bilgi toplama ve propaganda amacıyla istifade edilmeli, lobicilik faaliyetlerinde kullanılmalıdır.

Devlet büyükleri ve üst düzey yöneticiler tarafından bölge ülkelerine ziyaretler düzenlenmeli, bölge ülkelerinin birbirleri ile olan problemlerinin barışçı yolla çözümünde yardımcı olunmalıdır.

Azerbaycan'da Türklük şuuru ayakta tutularak ve geliştirilerek bu ülkenin İran'daki Azerbaycan Türkleri ile dengeli ilişkilerini sürdürmesi sağlanmalıdır. Azerbaycan Türkleri ile Türkiye arasındaki kültürel bağların güçlendirilmesi ve bu çerçevede Azerbaycan Türkçe'si ile Türkiye Türkçe'si arasındaki farklılıkların azaltılması yönünde çaba sarf edilmeli, İran'daki

Türklerin kültürlerini yaşayamadığı, baskı altında tutulduğu uluslar arası platformlara taşınmalıdır.

Azerbaycan ile barışın sağlanması, Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerinin olumlu yönde geliştirilmesine de büyük katkı sağlayacaktır. Türkiye'deki Ermeni topluluğu Ermenistan kamuoyunu etkileme konusunda ikna edilerek harekete geçirilirken ve özellikle Türkiye Ermenileri Patrikhanesi'nin çabaları kontrollü biçimde desteklenirken diğer taraftan da, bu girişimlerin aleyhte sonuçlar doğurmasını önleyecek tedbirler alınmalıdır.

Ermeni azınlıklarının, Türkiye ve Azerbaycan ile Ermenistan arasında çatışma yerine kültürel yakınlık unsuru oluşturmaları yönünde çaba sarf edilmelidir. Ermenistan'a uygulanan kısıtlamalar bu ülkenin Azerbaycan ile olan ihtilâfları çözmekte ve asılsız soykırım iddialarından vazgeçmekte göstereceği siyasî irade ve gelişmelere göre yeniden değerlendirilmelidir.

Ermenistan'ın uluslararası ortamda Türkiye aleyhindeki propagandasına ve lobi faaliyetlerine karşı, her türlü basın yayın organı ve internetten istifade ile bilimsel dayanağı sağlam, belgelere dayalı esaslar ile karşı propaganda yapılmalı, gerçekler ortaya konmalı, Türkiye'yi tanıtıcı yayınlara yer verilmelidir.

Ermenistan tarafından yapılan sözde soykırım iddiaları ve uluslararası kamuoyunda Türkiye'ye siyasî baskı uygulama çabalarına karşı, konu hakkındaki gerçek bilgiler belgelerle uluslararası kamuoyuna açıklanmalı ve Türkiye'nin katıldığı uluslararası toplantılarda konunun asılsız olduğu dile getirilmeli ve bu toplantılarda Türkiye'nin konu ile ilgili görüşleri ve haklılığının ifade edildiği kitap, broşür, bildiri dağıtılmalıdır.

Azerbaycan Silâhlı Kuvvetleri'nin eğitimi amacıyla Azerbaycan'daki askerî okullara gönderilen askerî personel vasıtası ile Türkiye'nin ve Türk kültürünün daha iyi tanıtılması, Türkiye'nin bölge ile olan bağları ve Türkiye'nin yaptığı yardımlar hakkında bilgi verilmeli, personelin Türkiye

hakkındaki bilgi ve görüşlerinin geliştirilmesi için plânlı ve devamlı bir şekilde propaganda yapılmalıdır.

Plânlanan tüm faaliyetlerin uygulanması maksadıyla ülke içinde ve dışında görevlendirilecek personel; Cumhuriyet rejimine ve Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı, ülkesini ve milletini seven, çağdaş düşünce sistemini benimsemiş değişim ve gelişmelere açık, devletin ve milletin menfaatlerini ön plânda tutan, bilgi çağının gereklerini yerine getirebilecek, psikolojik olarak kolaylıkla etki altına alınamayan eğitilmiş personel arasından seçilmeli ve eğitimi müteakip görevlendirilmelidir.

Bölgeye dönük politikaların fikri alt yapısı için kültürel yatırımlar ihmal edilmemeli, bölge ile dil ve kültür bağlarını arttıracak büyük çaplı programlar hazırlanmalıdır. Bölge ülkelerinin yazılı ve görsel basın yayın organlarında ve bölgeye yayın yapan diğer ülkelerin yayın organlarında Türkiye'yi, kültürümüzü, tarihimizi ve dilimizi, tanıtıcı programlar ve belgeseller yayımlatılmalıdır.

TRT ve bazı özel kanal yayınları Kafkasya ve Orta Asya'da geniş bir alanda izlenebilmekte ancak İran ve Rusya tarafından daha yüksek güçlü vericilerle yayın yapılmak suretiyle yayınlarımız bastırılmaktadır. Yayınlarımızın bastırılamayacak kadar güçlü olması için gerekli yatırımlar yapılmalıdır. Bölgeye yönelik yayınlar TRT tarafından koordine edilmeli; Türk kültürünü ve Türkiye'yi tanıtan, bölge ile olan tarihî bağlarımızı tanıtan, yerel kültürlerle hitap eden, Türkiye'nin bölge ülkelere yaptığı yardım faaliyetlerini anlatan, daha cazip programlar hazırlanarak TRT ve bölgeye yayın yapan özel kanallarda yayımlanmalıdır.

Türkiye'nin uzun vadeli çıkarları, Orta Asya'ya ve Kafkasya'da tüm ülkelerle iyi ilişkiler içinde olmak ve bu suretle burada istikrarın tesis edilmesine katkı yapabilmektir. RF'nin bölgedeki nüfuzunu artırmasının engellenmesi bakımından, Türkiye'nin bölge ülkelerinin güvenlik endişelerinin giderilmesine katkıda bulunması, bu yönde askeri alanda sürdürdüğü

abaların artırılması ve ekonomik politikalarla da desteklenmesi bölgedeki milli hedeflerinin elde edilmesine büyük katkı sağlayacaktır.

Tarihin Őekillendirilmesinde edilgen değil etken olmayı hedef alan Türkiye, millî güç unsurlarının dinamiklerini tekrar yorumlayarak, bu bölgeye yönelik ciddi politikalar üretmek zorundadır. Türkiye'nin tarihî, kültürü, kimliği, kısacası tüm moral değerleri ona bu sorumluluğu yüklemektedir. BaŐkalarının politikalarının uygulayıcısı ya da seyircisi durumunda kalmamak bunu gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- ARI, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2006
- ARMAOĞLU, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)** , İstanbul, Alkım Yayınevi, 2003
- ARMAOĞLU, Fahir, **Siyasi Tarih, 1789-1960**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1980
- ARTAM, Atilla, **Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye ile İlişkileri**, İstanbul, Türkiye Milli Kültür Vakfı Yayınları, 1993, ss.130-131
- AYDIN, Mustafa, **Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi 1)** ,Ankara, Nobel Yayıncılık, 2005
- BOCOTOĞLU, Ersan, **Orta Asya ve Kafkasya'daki Durum ve Avrupa Güvenliği**, Trabzon 1998
- BRZEZİNSKİ, Zbigniew, **Büyük Satranç Tahtası Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gerekleri**, (Çev.,Ertuğrul DİKBAŞ, Ergun KOCABIYIK), İstanbul, Sabah Kitapları, 1998
- DAVUTOĞLU, Ahmet, **Stratejik Derinlik**, İstanbul, Küre Yayınları, 2001
- EROĞLU, Hamza, **Türk İnkılap Tarihi**, Ankara, Savaş Yayınları, 1990
- GÖNLÜBOL, Mehmet, **Uluslararası Politika, İlkeler- Kavramlar- Kurumlar**, Ankara, S. Yayınları, 1979

- GÖNLÜBOL, Mehmet - SAR, Cem, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara, Alkım Kitapevi, 1989
- İBRAHİMLİ, Haledin, **Değişen Avrasya'da Kafkasya**, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2001
- İŞYAR; Göksel, **Sovyet - Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**, İstanbul, ALFA Yayınları, 2000
- KLEVEMAN, Lutz, **Yeni Büyük Oyun, Orta Asya'da Kan ve Petrol** (Çev. Hür GÜLDÜ), Everest Yayınları, İstanbul, 2004
- KOCAOĞLU, Mehmet, **Petro-Strateji**, Türkeli Yayınları, 1996
- KONGAR, Emre, **21 nci Yüzyılda Türkiye (2000' li Yıllarda Türkiye' nin Toplumsal Yapısı)**, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2000
- LAÇİNER, Sedat – BAYAT, Haydar, **Türk Ermeni İlişkileri**, İstanbul, Kaknüs Yayınları 2004
- MAKOVSKY, Alan – SAYARI, Sabri, **Türkiye'nin Yeni Dünyası**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2002
- PARLA, Reha, **Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslararası Temelleri: Lozan-Montrö**, Lefkoşa, 1985
- PARLAR, Suat, **Barbarlığın Kaynağı Petrol**, İstanbul, Anka Yayınları, 2003
- SANDER, Oral, **Türkiye'nin Dış Politikası**, İmge Kitabevi, 1998, Ankara
- SARAY, Mehmet, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996

- SARAY, Mehmet, **Türkiye ve Komşuları**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006
- SELÇUK, Hasan, **Türkiye Rusya Ekonomik İlişkileri**, Tasam Yayınları, 2005
- SÖNMEZOĞLU, Faruk - ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul, Der Yayınları, 1994
- TOKLU, Vefa, **Uluslararası İlişkiler**, Ankara, İmaj Yayınevi, 2006,
- ÜŞÜMEZSOY, Şener -ŞEN, Şamil, **Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları**, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 2003
- YILMAZ, Veli, **Siyasi Tarih**, İstanbul, Harp Akademileri Basım Evi, 1998

Makaleler

- ABIDELLİ, Barış, “Çin Halk Cumhuriyeti’nin Merkez - Çevre Denkleminde Tehdit Algılaması ve Güvenlik Yapılanması”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Ankara, Atase Başkanlığı Yayınları, S-3, Şubat 2004
- AĞACAN, Kamil, “AB’nin Güney Kafkasya Politikası”, **Stratejik Analiz**, Ocak 2007
- AYDIN, Mustafa, “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası (Cilt II. 1980-2001)** (Der.) Baskın ORAN, İstanbul, İletişim Yayınları
- BAKAN, Selahaddin, *Teoriler Işığında Dış Politika*, **21.Yüzyılda Türk Dış Politikası**, (Der.) İdris BAL, Ankara, Nobel Yayınları, 2004
- BAL, İdris, “Bölgesel Güvenlik ve Türkiye’nin Stratejik Önemi”, **21.Yüzyılda Türk Dış Politikası**, (Der.) İdris BAL, Ankara, Nobel Yayınları, 2004

- BAL, İdris, “Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası İçin Türk Cumhuriyetleri’nin Önemi”, **21.Yüzyılda Türk Dış Politikası**, (Der.) İdris BAL, Ankara, Nobel Yayınları, 2004
- BİRER, İsmail, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye’nin Uluslararası İlişkilerinin Dinamiği”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Ankara, Genelkurmay Atase Başkanlığı Yayınları, Sayı: 373, Temmuz 2002
- BLEDA, Tanşuğ, “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü” **Avrasya Dosyası**, C.7,S.1,İlkbahar 2001
- CABBARLI; Hatem, “Ermenistan’ın Bölge Politikasında Gürcistan:Tarihi Süreçte Karşılıklı İlişkiler”, **ASAM Ermeni Araştırmaları** , Sayı 6, Yaz 2002
- CAŞIN, Mesut Hakkı, “Yakın Çevre Doktrini Bağlamında RF’nin Orta Asya Politikaları”, **Orta Asya’da Değişen Dengeler ve Türkiye**, Ankara, Sarem Yayınları, 2007
- CUTLER, Robert M., “Kafkasya’daki Kriz Kaynakları ve Bölgeleri”, **Türkiye, NATO ve AB Perspektifinden Kriz Bölgelerinin İncelenmesi ve Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri**, İkinci Uluslararası Sempozyum Bildirileri (İstanbul 27-28 Mayıs 2004), Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2004
- ÇAMAN, Efe, “Kafkasya ve Orta Asya’da Türkiye’nin Yeni Bölgesel Politikası: Dış Politika’nın Yönelim Sorunsalı”, **Avrasya Dosyası**, cilt:12, sayı:1, Nisan 2006
- ÇAY, Abdulhâluk M., “Azerbaycan ve Türkler”, **Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999
- DAĞCI, Kenan, “Turkey’s New Geopolitical Imagination and EU Membership”, (ed.) Kenan DAĞCI and Gül Tuba DAĞCI, **Rethinking Turkey – EU Relations**, Münster, MV Wissenschaft, 2007

- DEVLET, Nadir, “*Kafkaslarda Barışa Etki Eden Hususların Analizi*”, **Türkiye’nin Etrafında Barış Kuşağı Nasıl Oluşturulur**, Sempozyum Bildirileri:, İstanbul, 2002
- EKER, Aytaç - KILINÇ, Uğur, “*Dış Politikada Gelişmeler ve Türk Dış Politika Perspektifleri*”, **Yeni Türkiye**, “Cumhuriyet” Özel Sayısı, Yıl 4, Sayı 23-24, Eylül-Aralık 1998
- ERHAN, Çağrı, “*ABD’nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları*”, **Aylık Strateji ve Analiz e-Dergisi**, Ekim 2003
- GÖZEN, Ramazan, “*Dış Politika Nedir?*”, **21.Yüzyılda Türk Dış Politikası**, (Der.) İdris BAL, Ankara, Nobel Yayınları, 2004
- GÖZEN, Ramazan, “*Türk Dış Politikasında Vizyon ve Revizyon*”, **Demokrasi Platformu**, Yıl 1, Sayı 4, Güz 2005
- GÖZEN, Ramazan, “*75.Yılında Türk Dış Politikasının Analizi ve Değerlendirilmesi*”, **Yeni Türkiye**, “Cumhuriyet” Özel Sayısı, Yıl 4, Sayı 23-24, Eylül-Aralık 1998
- GÜL, Nazmi - EKİCİ, Gökçen, “*Ortak Tehdit Algılamaları ve Stratejik İttifaklığa Doğru İlerleyen İran-Ermenistan İlişkileri*”, **Stratejik Analiz Dergisi-ASAM**, Şubat 2002
- GÜNAL, Mehmet, “*Türk Birliğine Giden Yol: Türk Ekonomik Topluluğu (TET)*”, **2023**, Yıl:5, Sayı:51, Temmuz 2005
- GÜLER, Nermin, “*Çin’le Özbekistan Arasında Kırgızistan : Sınır Sorunları*”, **Stratejik Analiz Dergisi**, No 15, Temmuz 2001
- GÜNAY, Bekir, “*Değişen Dünya Denkleminde Sorunlu Türk Bölgeleri ve Çözüm Önerileri*”, **Avrupa’dan Asya’ya Sorunlu Türk Bölgeleri**, (Der.) Bekir GÜNAY, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005

- GÜNAY, Bekir, “*Kafkasya Jeopolitiği ve Ermenistan*”, **Uluslararası Çalışma Alanları ve Türkiye’nin Güvenliği**, Der. Gamze Güngörmüş Kona, IQ Kültür Sanat Yayın, İstanbul, 2005
- HERZİG, Edmund, ‘**The New Caucasus: Armenia, Azerbaijan and Georgia**’, The Royal Institute of International Affairs, New York, 1999
- HÜSEYNOV, Fuad; “*Avrupa Birliği-BDT Ülkeleri İlişkilerinin Hukuki Çerçevesi*”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, cilt 50, sayı 2, 2001
- İŞERİ, Emre, “*Amerika’nın Soğuk Savaş Sonrası Büyük Stratejisi, Avrasya Heartland’inde Petrol ve Boru Hatlarının Jeopolitiği*”, **Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya**, (Der.) Yelda DEMİRAĞ, Cem KARADELİ, Ankara, Palme Yayıncılık, 2006
- İŞYAR, Göksel, “*Türkiye’nin Azerbaycan-Ermenistan Uyuşmazlığına Yönelik Politikaları: 1992-2004*”, **Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya**, (Der.) Yelda DEMİRAĞ, Cem KARADELİ, Ankara, Palme Yayıncılık, 2006
- KALICKI, Jan H., “*Caspian Energy at the Crossroads*”, **Foreign Affairs**, September-October 2001
- KAMALOV, İlyas, “*RF’nin Orta Asya politikası*”, **Stratejik Analiz**, ASAM Yayınları, İstanbul, Eylül 07, Sayı : 89
- KARACA, Kutay, “*Çin Halk Cumhuriyeti’nin Yeni Güvenlik Kavramı, Şangay İş Birliği Örgütü ve Türkiye’nin Bölgedeki Örgütlenmeye Bakışı*”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Ankara, Atase Başkanlığı Yayınları, S-3, Şubat 2004
- KARPAT, Kemal, “*Türk Dış Politikası: Tanıtıcı Bazı Noktalar*”, **Türkiye ve Orta Asya**, (der.) Kemal KARPAT, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s.228
- KAVUNCU, Orhan, “*Sovyetler Dağıldıktan On Beş Yıl Sonra Türk Cumhuriyetleri*”, **Türk Yurdu**, Şubat 2007, Cilt:27, Sayı:234

- KILIÇBEYLİ, E. Hatun, “*Büyük Ortadoğu Projesi ve NATO*” Konferans Bildirgesi, 18.09.2004
- KILIÇBEYLİ, E. Hatun, “*Rusya-AB Diyalogunda Yeni Açılımlar*”, **Stradigma Dergisi**, Sayı 7, Ağustos 2003
- KILIÇBEYLİ, E. Hatun, ‘Sovyet Sonrası Kafkasya’da “Yeni Egemen” Devletler: Bölge ve Bölge Dışı Aktörler ile Bütünleşme Süreci’, **Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya**, (Der.) Yelda DEMİRAĞ, Cem KARADELİ, Ankara, Palme Yayıncılık, 2006
- KIRIYEV, Nikolay - KILIÇBEYLİ, E. Hatun, “*Avrasyacılık*”: *Türkiye ve RF’de Yaklaşım Farklılığı* **Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği** (Der.) Ertan EFEGİL, E. Hatun KILIÇBEYLİ, Pınar AKÇALI, İstanbul, Gündoğan Yay, 2004
- KİRİŞÇİ, Kemal, “*Uluslararası Sistemdeki Değişmeler ve Türk Dış Politikasının Yeni Yönelimleri*”, (der.) Faruk SÖNMEZOĞLU, **Türk Dış Politikası’nın Analizi**, İstanbul, Der Yayınları, 1998
- KULOĞLU, Armağan, “*ABD’nin Orta Asya-Kafkasya Politikası ve Türk Dünyasına Yansımaları*”, **21, Yy’da Türk Dünyası Jeopolitiği**, (Der.) Ümit ÖZDAĞ, Yaşar KALAFAT, M.Seyfettin EROL, Ankara, Asam Yayınları, 2003
- KULOĞLU, Armağan, “Rusya Federasyonu’nun Yeni Kafkasya Politikası”,**Stratejik Analiz**, Mayıs 2000
- KURU, Ahmet T., “*Türkiye’nin Orta Asya’ya Yönelişi : Dokuz Asır sonra Politika Değişimi*”, **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cum.**, (Ed.) Mim. Kemal ÖKE, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999
- KÜLEBİ, Ali, “Türk Dünyası ve Politika(sızlığı)mız!”, **Türk Yurdu**, Ocak 2007, Cilt: 27, Sayı : 233
- MUĞİSUDDİN, Oya Akgönenç, “*Cumhuriyetin 75. Yıl Dönümünde T.C.Dış Politikasının Değerlendirilmesi*”, **Yeni Türkiye**, “Cumhuriyet” Özel Sayısı, Yıl 4, Sayı 23-24, Eylül-Aralık 1998

- OĞAN, Gökçen, “*Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi Antalya’da Toplanıyor*” Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi (ASAM), 16 Kasım 2006,
- ORAL, E. Zafer ve KARATAŞ, Çimen, “*Uluslararası Ulaştırma Koridorlarında Türkiye’nin Stratejik Rolü*”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Genelkurmay Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl 5, Sayı:9, Şubat 2007
- ORAN, Baskın, “Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği”, **Türk Dış Politikası (Cilt II. 1980-2001)** (Der.) Baskın ORAN, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
- ÖĞÜTÇÜ, Mehmet, “Caspian Energy “Poker Game” and Turkey. Prospects for a new approach”, **Enerji Dergisi**, Yıl 7, Sayı 5, Mayıs 2002
- ÖZÜÇETİN, Yaşar “Atatürk ve Türk Dünyası”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı : 122, Ekim 1999
- PAMİR, Necdet, “*Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri*”, Ankara, 10 Mart 2006
- RONDELI, Alexander; “*Pipelines and Security Dynamics in the Caucasus*”, **Insight Turkey**, January-March 2002, Volume 4, Number 3
- SANDER, Oral, “*Yeni Bir Bölgesel Güç Olarak Türkiye’nin Dış Politika Hedefleri*”, (der.) Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikası’nın Analizi**, İstanbul, Der Yayınları, 1998
- SOMUNCUOĞLU, Anar, “*Orta Asya’da Türk-Rus işbirliğinin koşulları*”, TUSAM, 21 Kasım 2005
- SOYLU, Hakkı, “*Rusya, Bulgaristan ve Yunanistan’ın üzerinde anlaştığı Burgaz – Dedeğaç Petrol Boru Hattının Türkiye Açısından Önemi*”, **TSK Dergisi**, Sayı 391, Ocak 2007
- SOYSAL, İsmail, “*Türkiye Cumhuriyeti’nin 75 Yıllık Dış Politikası*”, **Yeni Türkiye**, “Cumhuriyet” Özel Sayısı, Yıl 4, Sayı 23-24, Eylül-Aralık 1998

- ŞANLI; Barış, “Kafkasya’da Enerjinin Yeni Jeopolitiği”, **Anlayış Dergisi**, Eylül-2003
- TAŞAĞIL, Ahmet, “Türkiye’nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Yarını”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, Şubat 2004
- TAŞDEMİR, Hakan, ‘Kafkasya’daki Güvenlik Sorunları’, **Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye**, (der.) Refet Yinanç, Hakan Taşdemir, Seçkin Yayınları, Ankara, 2002., s.211
- TELLAL, Erel, “SSCB’yle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I. 1919-1980)** (Der.) Baskın ORAN, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001
- TURAN, Gül-İlter, “Türkiye’nin Diğer Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, (Der.) Faruk SÖNMEZOĞLU, İstanbul, Der Yayınları
- TÜRBEDAR, Erhan, “KEİ Genel Sekreteri ile Söyleşi”, **ASAM**, 16 NİSAN 2007

İnternet Kaynakları

- ASLANLI, Araz, “Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattına Yönelik Muhtemel Tehditler ve Güvenlik Önlemleri”, **TUSAM Kafkasya Araştırmaları Masası**, 15.04.2005, <http://www.tusam.net/degerlendirme.asp?id=173>
- ASLANLI, Araz, “Gürcistan’da Enerji Krizi”, **TUSAM Kafkasya Araştırmaları Masası**, 24.01.2006, <http://www.tusam.net/degerlendirme.asp?id=310>
- BBC Türkçe Bölümü, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/11/051117_bluestream_pipeline.shtml (Erişim tarihi:17 Aralık 2005)
- BTC Proje Direktörlüğü Web Sitesi, <http://www.btc.com.tr/proje.html>

- COHEN, Ariel, “*The Russia-China Friendship and Cooperation Treaty: A Strategic Shift In Eurasia?*”,
<http://www.heritage.org/Research/RussiandEurasia/BG1459.cfm>
- DAĞCI, Kenan, “*Orta Asya’nın Değişen Jeopolitiğinde Rekabet Eden Güçler*”, **Küreselleşme Sürecinde Kafkasya ve Orta Asya II**, (Qafqaz Üniversitesi İkinci Uluslararası Kongre Tebliği 02-05 Mayıs 2007, Baku),
http://www.qafqaz.edu.az/index.php?z=1245&inf_id=1017&dil=en
(Erişim Tarihi : 01 Haziran 2008)
- DEMİRAG, Yelda, “*Soğuk Savaş Sonrası Türkiye’nin Orta Asya Siyasetinde Geline Nokta Ve Gelecekte Bölgeye İlişkin İzlenmesi Gereken Dış Politika Stratejisi*”, <http://www.jeopolitik.org/demirag-5-1.asp> ,(Er.Tarihi:21.2.2007)
- Dışişleri Bakanlığı Resmi Web Sitesi, <http://www.mfa.gov.tr/mfa.tr/> (Erişim Tarihi : 09.12.2007)
- Genelkurmay Başkanlığı resmi web sitesi,
http://www.tsk.mil.tr/4_ULUSLARARASI_ILISKILER/4_17_Karadenizin_Deniz_Guvenligi/Karadenizin_Deniz_Guvenligi.htm
- KANBOLAT, Hasan, “*Karadeniz’in Değişen Jeopolitiği*”,
<http://www.denizhaber.com/index.php?sayfa=konukyazargst&id=3765>
- KANBOLAT, Hasan, “*Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu Projesi ve Beklentiler*”, Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi (ASAM), 27 Eylül 2007,
<http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1771&kat2=2>,
(Erişim Tarihi 07 Ekim 2007)
- KANTARCI, Şenol, “*Karabağ Sorunu Diplomasi İle Çözülemez: Askeri Müdahale Şart*”, Türk Asya Stratejik Araştırma Merkezi, 04 Şubat 2005,
<http://www.turksam.org>
- Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR) Web Sitesi,
<http://www.blackseafor.org/>

- Karadeniz'in Deniz Ortamında Güvenliği Pekiştirmeye Yönelik Bölgesel Girişimler,
http://www.tsk.mil.tr/4_ULUSLARARASI_ILISKILER/4_17_Karadenizin_Deniz_Guvenligi/Karadenizin_Deniz_Guvenligi.htm
- KASIM, Kamer, “*Asrın Projesi Türkiye'nin Başarısı*”,
<http://www.usakgundem.com/haber.php?id=205>, (Erişim Tarihi: 19.05.2006)
- Kültür Bakanlığı Web Sitesi,
<http://kygm.kulturturizm.gov.tr/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF1055CFC3A8A961D426F852CBE7BDEC0D>, (Erişim Tarihi 02.03.2008)
- MEB, <http://yeogm.meb.gov.tr/>, (Erişim 31.01.2008)
- Ntvmsnbc, 18 KASIM 2005, <http://www.ntvmsnbc.com/news/349834.asp>
(Erişim tarihi:17 Aralık 2005)
- <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1239&kat1=52&kat2=>, (Er.Tar. 16.02.2008)
- ŞAHİNALP, Bülent, “*Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik ve Ticari İlişkileri*”, Dış Ticaret Müsteşarlığı,
<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nis97/1.htm> (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2005)
- Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği (UTİKAD) Web Sitesi, http://www.utikad.org.tr/haberler/haber_oku.asp?haber=1059,
(Eriş. Tar.13 Şubat 2008)
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı, Türkiye-Ermenistan Siyasi İlişkileri,
http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/Kafkasya/Ermenistan/T%C3%BCrkiye+Ermenistan.htm
- TELATAR, Gökhan, “*BTC Boru Hattı ve Rusya'nın Transkafkasya'daki Etkinliği*”, Türk Asya Stratejik Araştırma Merkezi (TASAM),
<http://www.tasam.org/index.php?altid=1242&syf=2>, (Erişim 21.02.2007)

- Türk Dil Kurumu Web Sitesi, <http://www.tdk.gov.tr/TR>, (Erişim Tarihi : 31.01.2008)
- Türk Tarih Kurumu Web Sitesi, <http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=1>, (Erişim Tarihi : 31.01.2008)
- Türkiye-Azerbaycan Tic. ve Eko. İlişkileri, DEİK / Türk-Azerbaycan İş Konseyi, Mart 2006, http://www.deik.org.tr/Pages/TR/IK_TicarilliskilerDetay.aspx?tiDetId=43&IKID=21 (Erişim Tarihi 10 Şubat 2008)
- Türkiye-Kazakistan Tic. ve Eko. İlişkileri, DEİK / Türk-Kazakistan İş Konseyi, Mart 2006,
- http://www.deik.org.tr/Pages/TR/IK_TicarilliskilerDetay.aspx?tiDetId=19&IKID=30(Erişim Tarihi 14 Şubat 2008)
- TÜRKSOY Web Sitesi, <http://www.turksoy.org.tr/turksoy-hakkinda.asp>, (Erişim Tarihi 02.03.2008)
- <http://www.inogate.org/inogate/en/about> (Erişim 18.03.2008)
- <http://www.traceca-org.org/docs/main.php?tmi=tfaz&mi=wit> (Erişim 18.03.2008)
- VELİEV, Cavid, “*Tarihin Kara Lekesi*”, TUSAM-Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi, <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=840> (Erişim Tarihi : 27.02.2008)
- YÜCE, Çağrı Kürşat, “*SSCB Sonrası Hazar Bölgesinde Enerji Mücadelesi ve Türkiye*”, <http://www.turksam.org.tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=307>, (Erişim Tarihi :19.08.2007)
- <http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=22>, (Erişim 16.01.2008)
- <http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=22>, (Erişim 16.01.2008)

Gazeteler

- Cumhuriyet, 26 Haziran 2007, s. 11
- “Demir İpekyolu” İçin Tiflis'te İlk Temel, Milliyet, 22 Kasım 2007,
- ERGİN, Sedat, “*Kafkas Barış Atağı*”, **Hürriyet**, 18 Şubat 2000
- GÜRCANLI, Zeynep, Vatan, 18 Kasım 2006
- KIVANÇ, “Ahmet, “Karadeniz'den Akdeniz'e 2 milyar dolarlık petrol boru hattı”, **Radikal**, 25 Nisan 2007
- KURT, Süleyman, Zaman, 17 Kasım 2006
- Milliyet, 26 Haziran 2007, s. 12
- NTV Haber, “*Aliyev İstikrar Paktına Desteğini Sürdürüyor*”, 15 Mayıs 2000
- SANBERK, Özdem “*Acılar Köprü de Yaratabilir*”, **Radikal**, 23.03.2005
- “*Şahdeniz Hattından Gaz Akışı Başladı*”, **Radikal**, 3 Temmuz 2007
- “**Türkiye'den Avrupa'ya Enerji Yolu**”, **BBC Turkish** ,19.11.2007
- “Türk-Yunan İşbirliği - New York Times: Türkiye ile Yunanistan arasındaki hat, Rusya'yı geriletecek”, **Radikal**, 20 Kasım 2007
- YETKİN, Murat, “*Enerji Alanında Önemli Gelişmeler*”, **Radikal**, 3 Şubat 2006.
- ZEYREK, Deniz, “*Kazakistan'la silah ve petrol pazarlığı*”, **Radikal**, 14 Aralık 2007.

Raporlar ve Tezler

- “Balkanlardan Sonra Kafkasya İstikrar Paktı, Avrupa Politika Etüdları Enstitüsü Raporu”, NTV, 12 Mayıs 2000
- DPT Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2000,
- ÖZALP, Yalçın, **Yurt Dışındaki Türk Şehitlikleri**, (Ankara: A.Ü.T.İ.T.E. yayınlanmamış doktora tezi, 3 C, 1987).
- TİKA 2006 Yılı İdari Faaliyet Raporu, Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara

EKLER

EK-1

BLACKSEAFOR AKTİVASYONLARI

AKTİVASYON	PERİYOT	KOMUTA EDEN ÜLKE	ODAKLANAN EĞİTİMLER
1.Aktivasyon	27 Eylül-16 Ekim 2001	Türkiye	Arama kurtarma
2.Aktivasyon	05-28 Ağustos 2002	Ukrayna	Tedafüi mayın harbi
3.Aktivasyon	03-31 Ağustos 2003	Bulgaristan	İnsani yardım harekatı
4.Aktivasyon	05-27 Ağustos 2004 (1.Periyot)	Gürcistan	Denizde terörizmle mücadele
4.Aktivasyon	04-27 Nisan 2005 (2.Periyot)	Gürcistan	Çevre koruma ve terörizmle mücadele eğitimi
5.Aktivasyon	08-27 Ağustos 2005	Romanya	Deniz güvenliği ve terörizmle mücadele eğitimi
6.Aktivasyon	01-22 Ağustos 2006	Rusya Federasyonu	Barışı destekleme ve terörizmle mücadele eğitimi
7.Aktivasyon	31 Temmuz - 21 Ağustos 2007	Türkiye	İnsani yardım ve terörizmle mücadele eğitimi

Kaynak : Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR) Web Sitesi,
<http://www.blackseafor.org/>

EK-2

Türkiye ile Kafkasya-Orta Asya Ülkeleri Arasındaki Ticari Veriler

TÜRKİYE-AZERBAYCAN DIŞ TİCARETİ (Milyon Dolar)				
Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1997	319.7	58.3	378.0	261.4
1998	327.2	50.3	377.5	276.9
1999	248.1	44.0	292.1	204.1
2000	230.4	95.5	325.9	134.9
2001	225.2	78.0	303.2	147.2
2002	222.7	61.0	283.7	166.7
2003	307.6	121.5	429.1	186.1
2004	401.2	135.2	536.4	266.0
2005	524.1	270.6	794.7	253.5

Kaynak : Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), <http://www.tuik.gov.tr/>

TÜRKİYE-GÜRCİSTANCAN DIŞ TİCARETİ (Milyon Dolar)				
Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1997	173.5	65.9	239.4	107.6
1998	164.1	91.0	255.1	73.1
1999	114.2	93.3	207.5	20.9
2000	131.7	155.3	287.0	-23.5
2001	144.0	127.2	271.2	16.8
2002	100.6	137.5	238.1	-36.9
2003	154.5	272.0	426.5	-117.5
2004	198.7	300.2	498.9	- 101.5
2005	270.7	300.7	571.4	-30.0

Kaynak : Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), <http://www.tuik.gov.tr/>

TÜRKİYE-KAZAKİSTAN DIŞ TİCARETİ (Milyon Dolar)				
Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1997	210.5	131.0	341.5	79.5
1998	213.0	253.7	466.7	-40.7
1999	95.6	295.9	391.5	-200.3
2000	118.7	346.4	465.1	-227.7
2001	119.8	90.3	210.1	29.5
2002	157.3	200.7	358.0	-43.5
2003	232.6	266.0	498.6	-33.4
2004	353.2	439.9	793.1	-86.7
2005	459.2	557.0	1016.2	-97.8

Kaynak : Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), <http://www.tuik.gov.tr/>

TÜRKİYE-TÜRKMENİSTAN DIŞ TİCARETİ (Milyon Dolar)				
Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1997	117 5	73 5	43 9	191 0
1998	95 8	41 9	53 8	137 8
1999	106 6	67 0	39 5	173 6
2000	120 1	97 8	22 2	218 0
2001	105 3	71.7	33.6	177.0
2002	118 4	99 0	19.4	208.4
2003	169 0	123 7	45.3	292.7
2004	214.6	175.5	39.1	390.1
2005	180.4	159.9	20.5	340.3

Kaynak : Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), <http://www.tuik.gov.tr/>

TÜRKİYE-KIRGIZİSTAN DIŞ TİCARETİ (Milyon Dolar)				
Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1997	49,580	7,556	42,024	57,136
1998	41,514	6,771	34,743	48,289
1999	23,198	2,779	20,419	25,977
2000	20,572	2,349	18,223	22,921
2001	17,350	6,307	11,043	23,657
2002	23,685	15,749	7,936	39,434
2003	40,158	10,578	29,580	50,736
2004	72,754	13,097	59,657	85,851
2005	88,851	13,630	75,221	102,481

Kaynak : Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), <http://www.tuik.gov.tr/>

TÜRKİYE-ÖZBEKİSTAN DIŞ TİCARETİ (Milyon Dolar)				
Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1997	210,588	94,772	305,360	115,816
1998	156,179	96,205	252,384	59,974
1999	99,139	47,477	146,616	51,662
2000	82,647	85,794	168,441	- 3,147
2001	89,725	36,045	125,770	53,680
2002	93,472	75,196	168,668	18,276
2003	138,300	97,781	236,081	40,519
2004	144,389	177,058	321,447	- 32,669
2005	151,014	257,453	408,467	- 106,439

Kaynak : Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), <http://www.tuik.gov.tr/>

TÜRKİYE-TACİKİSTAN DIŞ TİCARETİ (Milyon Dolar)				
Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1997	7,200	3,382	3,818	10,582
1998	9,838	7,853	1,985	17,691
1999	5,250	4,053	1,197	9,303
2000	4,467	16,511	- 12,044	20,978
2001	15,553	13,662	1,891	29,215
2002	10,829	40,684	- 29,855	51,513
2003	28,572	56,962	- 28,390	85,534
2004	41,587	62,775	- 21,188	104,362
2005	46,562	47,309	-0,747	93,871

Kaynak : Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), <http://www.tuik.gov.tr/>

EK-3**Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarında Bulunan Eğitim Öğretim Kurumları ve Öğrenci Dağılımı (2007)**

ÜLKE ADI	OKUL ADI	ÖĞRENCİ SAYISI		
		T.C.	DİĞER	TOPLAM
AZERBAYCAN	Bakü Türk İlköğretim Okulu	496	90	586
	Bakü Türk Anadolu Lisesi	21	139	160
	Bakü Türkiye Türkçesi Eğitim Öğretim Merkezi	-	39	39
KAZAKİSTAN	Almatı Türkiye Türkçesi Eğitim Öğretim Merkezi	-	2298	2298
	Yaygın Mesleki Eğitim Merkezi	-	204	204
KIRGIZİSTAN	Bişkek Türk İlköğretim Okulu	207	5	212
	Cumhuriyet Yetenekli Çocuklar Kırgız Türk Anadolu Lisesi	32	133	165
	Kırgız Türk Anadolu Kız Meslek Lisesi	-	158	158
	Bişkek Türkiye Türkçesi Eğitim Öğretim Merkezi	-	2674	2674
TÜRKMENİSTAN	Aşgabat Türk İlköğretim Okulu	380	336	716
	Aşgabat Türk Anadolu Lisesi	58	228	286
	Aşgabat Türkiye Türkçesi Eğitim ve Öğretim Merkezi	-	816	816
	Aşgabat Yaygın Eğitim Merkezi	203	2208	2411
TACİKİSTAN	Duşanbe Türkiye Türkçesi Eğitim Öğretim Merkezi	-	208	208
MOLDOVA	Kongaz Süleyman Demirel Türk Moldova Lisesi	-	199	199
ÖZBEKİSTAN	Taşkent Türk İlköğretim Okulu	218	5	223
ROMANYA	Mecidiye Kemal Atatürk Ulusal Koleji	1	94	95
TOPLAM		1616	9834	11450

Kaynak: Milli Eğitim Bakanlığı Web Sitesi, <http://yeogm.meb.gov.tr/>